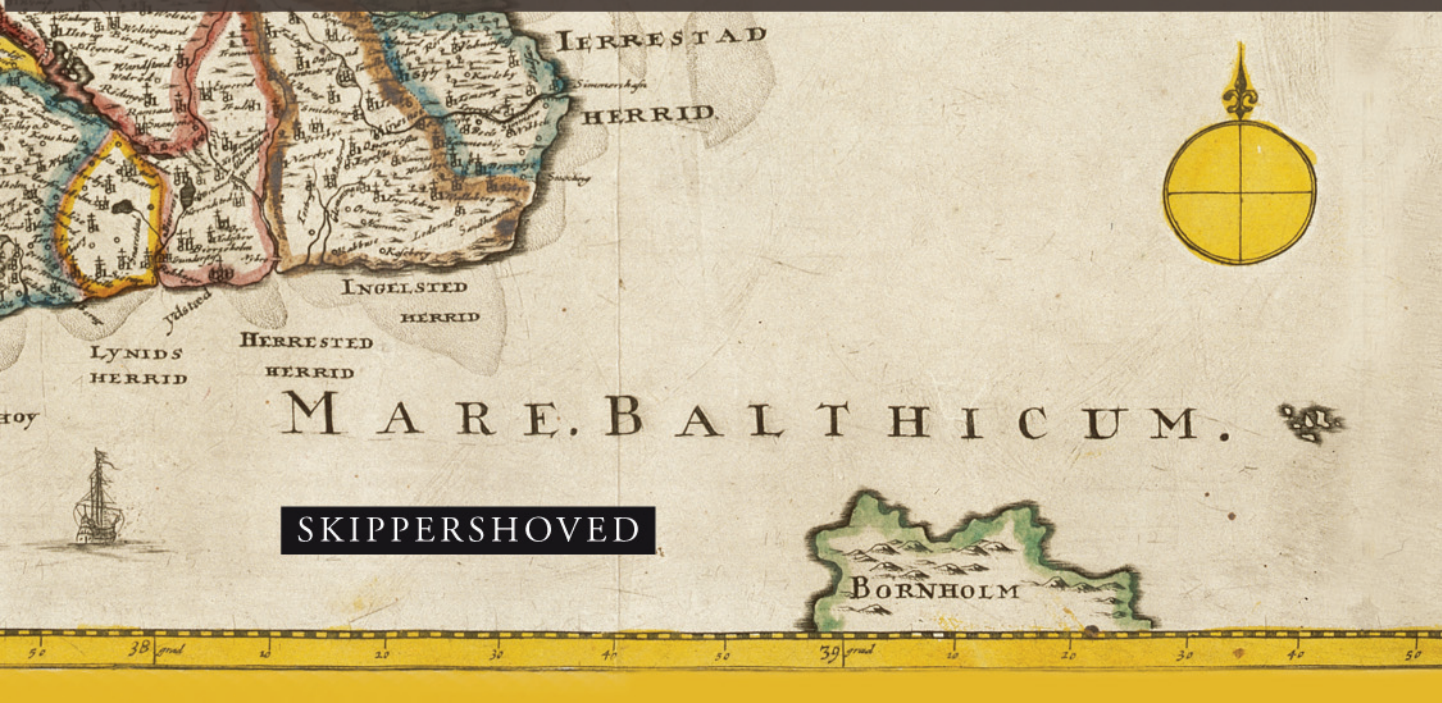

DA ØSTDANMARK BLEV SYDSVERIGE

Otte studier i dansk-svenske relationer i 1600-tallet

SKIPPERSHOVED

DA ØSTDANMARK
BLEV SYDSVERIGE

DA ØSTDANMARK BLEV SYDSVERIGE

*Otte studier i dansk-svenske relationer
i 1600-tallet*

Redigeret af

Karl-Erik Frandsen & Jens Chr.V. Johansen

Skippershoved

Skånsk Senmedeltid och Renässans

Skriftserie utgiven av

Vetenskaps-Societeten i Lund

nr. 19

DA ØSTDANMARK BLEV SYDSVERIGE

© Forfatterne og Skippershoved 2003

Redaktion: Karl-Erik Frandsen & Jens Chr.V. Johansen

Udgivet i samarbejde med Vetenskaps-Societeten i Lund

Grafisk tilrettelægning og sats: Jørgen Sparre

Skrift: Adobe Garamond

Omslag: Jørgen Sparre

Omslagsbillede: Skåne 1677 tegnet af J. Husman (Det Kgl. Bibliotek)

Papir: 130 gr. Arctic Volume

Tryk: Narayana Press

Bogbinder: Jysk Bogbind, Holstebro

ISBN 87 89224 74 4

Printed in Denmark

Skippershoved

Skårupvej 5

8400 Ebeltoft

Redaktionskommitté för serien

SKÅNSK SENMEDELTID OCH RENÄSSANS

Erik Cinthio Jan Dahlin

Siegrun Fernlund Göte Paulsson

Mats Riddersporre Sten Skansjö

Skriftserien skånsk senmedeltid och renässans har sin grund i en donationsfond som inrättades 1945 på initiativ av Vetenskaps-Societeten i Lund, i syfte att ge ut källpublikationer, undersökningar och framstäl-

lningar rörande de skånska landskapens – Skåne, Halland och Blekinge – kulturella och samhälleliga liv i första hand under perioden från 1400-talets mitt till freden i Roskilde 1658.

På så sätt önskade man få till stånd ett verk "som allsidigt belyser bygdens och folkets liv och öden under ett för utformande av nutidens förhållanden på alla områden grundläggande historiskt skede".

I serien har hittills ett tjugotal publikationer utgivits,
se Vetenskaps-Societetens hemsida www.vetenskapsocieteten.lu.se.

Indholdsfortegnelse

Harald Gustafsson : 7
Integration, interaktion och identiteter i den østdanske overgangen til Sverige
En indledning

Karl-Erik Frandsen : 11
Da Østdanmark blev til Sydsverige 1645-1720
En oversigt over den politiske baggrund og historikernes vurdering af den

Jens Lerbom : 23
Rikets vardagliga förkroppsligande
En aspekt av Gotlands "fördanskning" före övergången till Sverige 1645

Harald Gustafsson : 31
At gøre svenskar av danskar?
Den svenske integrationspolitikens forestillingsverld 1658-1693

Jens Chr. V. Johansen : 61
Skåne og retsvæsenet 1658-1684

Solveig Fagerlund : 81
Smörkonor och rendekierlinger
Kvinnors handel mellan Helsingborg og Helsingör under försvenskningsperioden

Fredrik Persson : 91
Riddare av det juridiska gränslandet
Den skånska adeln på riksdagen 1664 ur ett identitetsperspektiv

Stig Alenäs : 107
Prosten i Vomb och det nya språket 1683

Karl Bergman : 119
"Blekinges overgang"
Övergångsproblematiken ur ett regionalt perspektiv

Trykte kilder og litteratur : 139

Forfatterne : 147

Integration, interaktion och identiteter i den östdanska övergången till Sverige

En inledning

AF HARALD GUSTAFSSON

Vet vi inte redan allt vi behöver veta om historien? Ta t.ex. de gamla östdanska landskapens övergång till Sverige – den skedde ju i och med undertecknandet av Roskildefreden den 26 februari 1658, eller hur? Det behöver man väl inte forska mer om?

Men skrapar man på ytan, visar sig sakerna ofta mer komplicerade än de först verkar. Roskildefreden undertecknades faktiskt först dagen efter dateringen. De sista formuleringarna kom på plats kvällen den 26, men förhandlarna ville väl sova ut och snygga till sig lite inför det högtidliga undertecknandet. Det är en högst mänsklig önskan efter flera dygns intensiva förhandlingar. Därför är freden av den 26 februari 1658 sluten den 27 februari 1658.¹

Datumförvirringen är naturligtvis en kuriositet, ett litet spratt de historiska aktörerna har spelat eftervärlden, och ingenting som betyder något för vår förståelse av det som skedde. Men det är en bra symbol på att historien sällan är så enkel som man kan tro.

Under 1600-talet bytte en rad landområden statstillhörighet i Norden. De yttre dragen i processen är väl kända. I freden i Brömsebro 1645 avträdde Danmark-Norge till Sverige Gotland, Jämtland, Härjedalen, Ösel (dagens Saaremaa i Estland) och Halland som pant på 30 år. Freden i Roskilde 1658 inbringade ytterligare till Sverige Bohus slottslän, Trondheims slottslän, Skåne, Blekinge, Bornholm och Halland på obegränsad tid. I Köpenhamnsfreden 1660 fick Sverige återlämna

Bornholm och Trondheims län. I denna bok fokuserar vi på de östdanska provinserna som förblev svenska, d.v.s. Gotland, Blekinge, Skåne och Halland. Mer detaljerade översikter finns i de enskilda bidragen (se särskilt Gustafsson), men en kort skiss över utvecklingen kan här vara på sin plats.

Gotland inkorporerades genast 1645 i det svenska riket. Skånelandskapen – en term myntad under sent 1800-tal för de tre provinserna Skåne, Halland och Blekinge – kom däremot att utgöra ett eget område i den svenska konglomeratstaten, liksom t.ex. Estland, Livland eller Svenska Pommern. De ingick inte i kungariket Sverige och behöll enligt fredstraktaten sina gamla lagar och privilegier – det gällde framför allt adelsprivilegierna – men fick ändå, i motsats mot de tyska och baltiska provinserna, säte och stämma på den svenska riksdagen. Deras ställning fastställdes efter förhandlingar med invånarnas representanter i Malmö recess 1662.

Skånska kriget 1675-1679, det blodigaste som någonsin förts i Norden, var en dansk-norsk kraftansträngning av heroiska mått för att återerövra provinserna, men den misslyckades. Freden i Lund 1679 bekräftade det svenska innehavet – även av Gotland, trots att danskarna faktiskt återerövat det. Sedan Karl XI gjort sig enväldig 1680 genomfördes med lock och pock en formellt frivillig övergång till svenska lagar, kyrkoordning och privilegier. 1683 var Skånelandskapen statsrättsligt inkorporerade i det svenska kungariket och alltså nu

– men först nu – landskap på linje med Småland, Uppland eller Tavastland. Nya danska försök till en återerövring under stora nordiska kriget, 1700-1721, slutade lika illa som tidigare. Med freden i Frederiksborg 1720 fick Danmark-Norge skrinlägga sådana planer. Till gengäld tvingades Sverige gå med på att betala Öresundstull till Danmark trots att halva Öresund var i svensk besittning. Därvid blev det.

Detta händelseförlopp är väl känt och beskrivet. Forskningsläget diskuteras i de enskilda bidragen och en samlad litteraturlista finns i slutet av boken. Det räcker med att påminna om Knud Fabricius grundläggande fyrabandsverk, och senare specialstudier av t.ex. Jerker Rosén, Alf Åberg och Yngve Bogren. Men dessa verk har idag minst femtio år på nacken, och det märks om man börjar syna dem i sömmarna. Tidigare forskning utgick som ett axiom från att den nationella motsättningen mellan svenskt och danskt var det viktigaste i övergångshistorien. Man talade om en "försvenskning" utan att problematisera vad det var att vara "svensk" eller "dansk" på 1600-talet. De äldre historikerna rörde sig också oftast på en hög nivå i samhället och var mer intresserade av kungars och ämbetsmäns uttalanden än vanliga människors villkor.

Hur människor ute i de östdanska landskapen berördes av statsbytet vet vi alltså förbluffande lite om. Vi känner till påbud och lagstiftning, men följdes påbuden? Vi kan läsa hos de äldre historikerna att de svenska myndigheterna ville "försvenska", men vi ser också många exempel på att man faktiskt inte gjorde mycket i den vägen under långa perioder. Hela perioden mellan Köpenhamnsfreden och skånska kriget avfärdas ofta som en tid då "försvenskningensarbetet" stod still – men hur var förhållandena då, för människor som inte visste hur det sedan skulle komma att gå?

Denna brist på forskning inom fält som idag känns angelägna har lett till en mytbildning kring övergångstiden. Man kan säga att det i offentlig-

heten existerar två berättelser, som ingendera bygger på någon verklig kunskap. Antingen brukar man betona att övergången skedde snabbt och smärtfritt – de svenska myndigheterna gick fram med lämpor och skillnaderna var heller inte så stora. Det var enkelt för östdanskarna att bli svenskar.² Eller också menar man tvärtom att integrationen genomfördes brutalt och hänsynslöst, men också under stort motstånd. I sin extrema variant har den senare synen torgförts i en skånsknationalistisk förpackning där svenskarna i närmast rasistiska termer utmålas som brutala folkmördare, en historieskrivning som används som argument för en skånsk autonomi idag.³

Gemensamt för båda dessa synsätt är dock den nationalistiska tolkningen av historien: nationella identiteter skulle ha betytt lika mycket då som nu och ett verkligt "nationalitetsbyte" skulle ha ägt rum. Men vad var det "danska" som man skulle göra "svenskt" – fanns dessa begrepp med samma monolitiska styrka då som de gör för oss idag, för oss som utsatts för tvåhundra års nationell indoktrinering? Hur såg identiteterna ut före den moderna nationalismen? Den frågan har aldrig ställts.

Det föreföll alltså finnas gott om nya frågor att ställa till övergångstidens historia. Det är bakgrunden till att jag 1999. tog initiativ till ett projekt kring dessa frågor. Jag fann god respons hos Karl-Erik Frandsen vid Köpenhamns universitet, som har fungerat som projektledare tillsammans med mig. Historikerna Karl Bergman, Solveig Fagerlund, Jens Christian Vesterskov Johansen, Jens Lerbom och Fredrik Persson samt teologen Stig Alenäs, som alla bidragit till denna bok, deltog i projektarbetet. Till denna grupp var också knutna Hans Henrik Appel, Matthias Gregorius och Hanne Sanders, som dock inte har haft möjlighet att bidra till antologin.⁴ Projektet erhöll en kortare period ett blygsamt understöd från Øresundsuniversitetets s.k. Broprogram,⁵ men har huvudsakligen fungerat utan extern finansiering.

Projektet kallades "Østdanmark blir Sydsverige.

Integration, interaktion och identiteter” och förkortades ØSIII. Dess förkortning och långa namn väckte alltid munterhet bland danska historiker, som inte har den svenska traditionen av abstrakta begrepp och putslustiga projektnamn i humanistisk forskning. Och det är ju bättre med munterhet än ledsamhet, så namnet gjorde gott gagn.

De tre begreppen i underrubriken står emellertid där inte bara för att fylla sin plats i svenska projektansökningar (som dock avlogs) utan också för att de pekar på sidor vi finner värda att uppmärksamma i övergångsproblematiken. *Integration* omfattar både inlemmandet av nya provinser i staten och graden av sammanhållning inom de redan befintliga staterna. Man kan tala om en integrationsprocess i Danmark-Norge och Sverige som helhet under perioden, där de östdanska landskapen byter från en pågående process till en annan. Man kan studera graden av integration, och integration i olika meningar.

Interaktion är nära förbundet med integration. I ett samhälle som är mer integrerat sker en ökad interaktion mellan olika grupper. När en ny provins fogas till staten, måste statsledningen träda i interaktion med grupper i provinsen. Man kan då fråga sig vilka grupper, om det är en smal elit eller om bredare skikt dras in, men också vilka grupper i provinsen som själva tar initiativ till denna interaktion. Man kan undersöka om interaktionen är mer ensidig och kommandoartad eller om den bygger på ömsesidighet och kompromisser. Interaktionsperspektivet är heller inte bundet till just nya provinser utan kan självklart också tillämpas på befintliga statsbildningar.

Identiteter har de senaste åren uppmärksammats alltmer i forskningen om det äldre samhället. Här är det givet att fråga vilka identitetsföreställningar som fanns och hade betydelse i övergångsproblematiken, eftersom just de “nationella” identiteterna tidigare har tillmätts så stor betydelse. Men det handlar inte enbart om påtvingade eller frivilliga identitetsbyten, utan också hur sådana förestäl-

lingar fanns och förändrades inom de gamla enheterna. På så sätt menar vi att våra nyckelbegrepp kan ge ny belysning på en gammal problematik, inte minst genom att peka på att processer av integration, interaktion och identitetsbildning hela tiden pågått och pågår, och att ett statsbyte inte i sig behöver innebära en mer dramatisk omkastning än händelser som äger rum utan gränsförskjutningar.

De olika bidragen ger belysningar på dessa teman från olika vinklar. Integration och interaktion kan också uppfattas som Nordens fortgående integration i ett europeiskt statssystem och interaktion med stormakterna, en process Karl-Erik Frandsen skildrar. Det europeiska perspektivet har ofta kommit bort till förmån för en enkel dansk-svensk dikotomi, men sätts i centrum i Frandsens utrikespolitiska bakgrundsteckning. Detta europeiska perspektiv finns också hos Harald Gustafsson i hans studie av de svenska planerna och erfarenheterna före Roskildefreden.

En bakgrund kan man också säga att Jens Lerbom ger, genom att gå tillbaka i tiden och se hur Gotland eventuellt “fördanskades” och integrerades i det danska riket i tiden före övergången till Sverige. Han visar att viktiga förändringar i interaktionsmönster och identiteter kan åstadkommas även utan statsbyten och avmystificerar därmed de laddade årtalen 1645 och 1658. Kulturella företeelser som identiteter är kanske inte så trögroliga som vi tror, utan kan bli föremål för rätt hastiga ändringar under ändrade omständigheter. Motsatt kan interaktionsmönster ha lång kontinuitet och behöver inte ändras vid statsbyten, som framkommer av Karl Bergmans studie av skånska kommissionens arbete i Blekinge. Enligt Bergman gav ändå de nya förhållandena under svenskt styre nya möjligheter för lokalsamhället, och Fredrik Persson visar hur de skånska adelsmännen i eminent grad förstod att utnyttja spelrummet mellan danska och svenska förhållanden.

Flera av bidragen problematiserar övergången

och visar på utdragna förändringsprocesser med stort inslag av kontinuitet. Det gäller särskilt Solweig Fagerlunds närkontakt med enkla "smörkonor och rännekäringar" i Helsingborg och deras affärer över Sundet. För dem kunde nya tullar och nya ämbetsmän vara till hinder, men inga oöverstigliga hinder och inte heller nödvändigtvis nationellt tolkade. En kontinuitet av närmast motsatt slag visar Jens Christian Vesterskov Johansen: redan långt före det officiella införandet av svensk lag började sådan smyga sin in i rättskipningen ute i häraderna. Detta står i kontrast till Gustafssons bild av en "förskånskad" provins med sina egna lagar och förhållanden under perioden mellan Karl Gustav-krigen och skånska kriget. I stället för entydiga gränser i kronologin ser vi olika brott och olika kontinuiteter i olika frågor – nyanser i stället för grått rödvitt och blågult.

Om flera bidrag sålunda problematiserar enkla politiska tolkningar, visar det sig ändå att prosten i Vomb, i Stig Alenäs bidrag, med seismografisk tydlighet ändrar sitt språkbruk i sina ämbetskrivelser efter det politiskt korrekta. Här är vi framme på 1680-talet, då, enligt Gustafsson, Karl XI:s envælde för första gången förde fram svenskhetspolitiken i första linjen. Landskapen inkorporerades formellt och Johansen visar också att nu genomfördes med full styrka den juridiska inlemningen ute på häradstingen. Men på många områden är vi ännu obekanta med i vilken grad denna nya iver verkligen fick praktiska resultat.

Som framgår av dessa korta antydningar om artiklarnas innehåll, är denna bok inte en heltäckande, ny berättelse om de östdanska landskapens övergång. Den avser att fläckvis kasta nytt ljus, ge nya perspektiv och tolkningsmöjligheter, och peka på behovet av vidare forskning på vissa fält.

Dessutom är som väl är inte projektets medarbetare överens om allt. Den uppmärksamma läsaren kommer att märka t.ex. att det centrala begreppet "försvenskning" ses med stor skepsis av Gustafsson och Bergman, medan Johansen tvärt-

om menar att det är oundgängligt och det också skymtar som användbart hos Lerbom och Alenäs. Frandsen menar att någon svensk vilja att erövra Skånelanskapen och komma fram till Öresund inte kan spåras före Roskildefreden, medan Gustafsson ser en stark sådan vilja i varje fall under det senare skedet av kriget. Vi ser sådana meningsbrytningar som en styrka med projektet och en avstamp för vidare debatt och forskning.

Det återstår alltså mycket att göra kring de östdanska landskapens övergång till Sverige. Det har visat sig fruktbart att försöka betrakta utvecklingen utan den moderna nationella förståelsens skygglappar. Dessa studier av dansk-svenska relationer visar kanske mest av allt att de intressanta relationerna inte bara var de dansk-svenska – här fanns också relationer mellan provinser och politiska centra, relationer mellan olika stånd och sociala grupper, relationer mellan könen, mellan stad och land, mellan världsligt och andligt. Och själva begreppsparet "dansk-svensk" bör problematiseras och kontextualiseras när vi rör oss 350 år bakåt i historien.

Roskildefreden av 26 februari 1658 slöts den 27 februari. De skånska adelsmännen kunde ena sekunden bedyra sin trohet till den svenska kronan och i nästa hänvisa till sina danska privilegier. Dansk lag gällde men plötsligt kunde domaren på häradstinget hala fram ett drottning Christinas plakat. Nyanser, problematiseringar, frågetecken i stort och smått. Denna bok kan inte göra bokslut över ett forskningsområde, utan tvärtom vill den öppna ett nytt.

NOTER

- 1 Weibull, "Freden", 1908, s. 128.
- 2 Åberg. *När Skåne*, 1958.
- 3 Röndahl, *Skåneland*, 1993.
- 4 Hanne Sanders har i annat sammanhang publicerat "Religiöst eller nationalt verdensbillede?", 2001.
- 5 *På jakt efter Öresundsregionen*, 2002.

Da Østdanmark blev til Sydsverige 1645-1720

En oversigt over den politiske baggrund og historikernes vurdering af den

AF KARL-ERIK FRANDBSEN

Indledningsvis må det bemærkes, at emnet nok har haft historikernes interesse, men den eneste større monografi om emnet til dato er Knud Fabricius' værk fra 1906, hvis hovedsigte var belystningen af nationalitetsskiftet i Skånelandene efter 1645/1658.¹ Derfor er den følgende oversigt også i alt væsentligt baseret på standardværkerne først og fremmest *Dansk Udenrigspolitikks Historie*,² *Danmark-Norge 1380-1814*,³ *Den svenska Historien*,⁴ *Den svenska utrikespolitikens historia*⁵ og for krigshistoriens vedkommende på Robert I. Frost: *The Northern Wars 1558-1721*.⁶

Torstenssonkrigen og freden i Brømsebro 1643-1645

Freden i Brømsebro var den foreløbige afslutning på næsten et hundrede års spændinger mellem Danmark og Sverige. Det var begyndt med Den nordiske Syvårskrig 1563-1570 og fortsat med Kalmarkrigen 1611-1613, hvor det i begge tilfælde var tydeligt, at de nordiske lande var militært jævnbyrdige og ikke på egen hånd i stand til at gennemtvinge en forskydning af magtbalancen dem imellem.

Der er næppe heller tvivl om, at Christian IVs indgriben i 30-årskrigen i 1625 nok så meget var for at komme Sverige i forkøbet som for at redde sine betrængte trosfæller i Det tyske Rige. Derfor skulle nederlaget ved Lutter am Barenberge i 1626 vise sig at få langt større konsekvenser for Dan-

mark end nogen nok i øjeblikket havde kunnet forestille sig.⁷

Når det gik så katastrofalt for Danmark, som tilfældet var i Torstenssonkrigen, så skyldes det først og fremmest en dilettantisk udenrigspolitik, hvor kongen beruset af forestillingen om egen storhed og magt isolerede sig fra alle potentielle allierede, som han drev lige i favnen på Sverige.

Mest uheldigt var det, at Nederlandene, som i disse år blev mere og mere afhængige af tilførslerne af korn og skibsbygningsmaterialer fra Østersøen, blev provokerede af en overdreven og aggressiv dansk toldpolitik i Øresund og derved drevet i armene på Sverige, samtidig med at Danmarks traditionelle allierede som modvægt mod Nederlandene, England, var lammet af indre stridigheder. Da Christian IV direkte havde støttet Charles 1, ville parlamentet naturligvis ikke hjælpe Danmark mod Sverige og Nederlandene.

Krigen, der kom helt uventet for danskerne, begyndte med, at feltmarskal Lennart Torstensson i efteråret 1643 uden nogen form for krigserklæring rykkede med den svenske hovedstyrke fra Bøhmen op gennem Holsten og Slesvig til Jylland, som blev besat uden nævneværdig modstand. Felttoget viste for anden gang på to årtier med uhyggelig klarhed, hvor vanskeligt Jylland var at forsvare fra syd. Derudover fremtrådte for første gang et andet moment, som i de kommende 200 år skulle blive en til tider mareridtagtig ledetråd i al dansk udenrigspolitik, nemlig den venskabelige forbindelse

og senere alliancen mellem hertugerne på Gottorp i Slesvig og det svenske kongehus, hvilket var en grov krænkelse af forholdet til hertugens lensherre: Kongen af Danmark. I foråret 1544 blev også Skånelandene besat af svenskerne uden nævneværdig modstand.

Dog lykkedes det også denne gang at få befriet landet. Af frygt for at blive isoleret i Jylland af en kejserlig hær ved grænsen rykkede Torstensson i sommeren 1644 igen mod syd, og i Skåne blev den svenske hær fordrevet.

Afgørende for krigens udfald blev derfor utvivlsomt den danske flådes katastrofale nederlag til svenskerne i Østersøen samme efterår. Slaget ved Kolberger Heide den 1. juli var endt uafgjort, men mellem Femern og Lolland den 13. oktober sejrede svenskerne stort, og dette gjorde dem for første gang til herrer over Østersøen.⁸ Nederlandene havde formelt set forholdt sig neutrale i krigen, men havde dog tilladt svenskerne at købe eller leje 22 orlogsskibe af dem, hvilket blev udslagsgivende for den svenske sejr i Femer Bælt, hvor 17 danske skibe kæmpede mod den svensk-nederlandske flåde på 42 skibe.

En stor hollandsk krigsflåde, der sejlede igennem Øresund i foråret undlod at betale Øresundstold for de ledsagende 300 handelsskibe, og det var jo et klart signal til Christian IV, som han godt forstod.

Det er omdiskuteret, hvad de svenske krigsmål egentlig var. Således siger Øystein Rian: "Målet var å bryte ned deres (danskernes) kontroll med Øresund og erobre Skåne, Blekinge og Halland. Sverige skulle skaffe sig det definitive hegemoni i Norden og herreveldet over Østersjøen".⁹ Det er nu svært at finde belæg for dette i kilderne. I den nyeste skildring af den danske udenrigspolitik i perioden,¹⁰ kalder Gunner Lind Torstenssonkrigen for "Europæisk krig i Norden" og mener, at "militært som diplomatisk var Torstenssonkrigen en europæisk krig, ingen isoleret nordisk konflikt". Der er ingen tvivl om, at det for den sven-

ske magtfulde kansler, Axel Oxenstierna, var væsentligt at fjerne Christian IV som en irriterende, magtfuld mægler, der støttede Sveriges fjender i forhandlingerne om en fred i Det tyske Rige, og det mål nåede han klart ved krigshandlingerne, idet Christian IV officielt i august 1644 frasagde sig sin rolle som mægler, og det dansk-norske monarki var derefter ved fredsforhandlingerne kun repræsenteret af en gesandt fra hertugdømmet Holsten, afsendt af de to hertuger i fællesskab. Det var imidlertid vanskeligt at skrive ind i en traktat, at Christian IV ikke måtte modarbejde Sverige i Tyskland, og derfor nævnes det heller ikke i instruksen til de svenske forhandlere. Det højst prioriterede officielle svenske krigsmål var spørgsmålet om Øresundstolden, hvor danskerne aldrig havde benægtet, at skibe fra det egentlige Sverige var toldfri, men hvor problemet var skibe fra de nye svenske erobringer på den anden side af Østersøen, som jo altid tidligere havde betalt told. Det, mente danskerne naturligvis, at de burde blive ved med, mens svenskerne havde det modsatte synspunkt. Ved forhandlingerne i Brömsebro på grænsen mellem Blekinge og Småland i sommeren 1645 under fransk mægling måtte danskerne helt kapitulere i toldspørgsmålet, således at alle skibe under svensk flag var toldfri, vel at mærke hvis også ladningen var svensk, og det skulle kunne dokumenteres med certifikater. Det gav naturligvis store muligheder for ekstra profit ved svindel og følgelig basis for stridigheder de følgende år.

Egentlige landafståelser synes ikke at have været blandt svenskernes højeste krigsmål. De optræder langt inde i den svenske delegations instruktion og da i formen "sikkerhed for freden" og tilmed således, at landområder kunne erstattes med penge. De svenske kommissærer skulle som et udspil forlange afståelse af Skåne, Halland og Blekinge, men de skulle ikke stå stejlt på disse krav og om nødvendigt lade sig nøje med 2 millioner rigsdaler, hvoraf halvdelen skulle betales straks og for resten

skulle Landskrona, Helsingborg og Laholm Len sættes som pant i 50 år.¹¹ Resultatet blev imidlertid afståelsen af Øsel, Gotland, Jämtland og Härjedalen, som alle var i periferien af det Dansk-Norske rige, men som til gengæld sikrede Sverige herredømmet over den østlige del af Østersøen. Det synes at have været et dansk afværge-forslag, idet der dog i en fase af forhandlingerne var tale om Bornholm i stedet for Gotland, hvilket blev ændret i en ny svensk instruks dateret 2. maj.¹² Øystein Rian mener, at det var den sjællandske adel, der pressede på, for at man skulle afstå norske landskaber i stedet for danske.¹³ Det var nu først efter massivt fransk pres, at svenskerne i begyndelsen af juni gik med til, at danskerne kunne vælge mellem at afstå Skåne, Halland og Blekinge eller de nævnte provinser. Uden at kunne få Christian IV til at udtale sig i sagen, måtte de danske kommissærer til sidst acceptere det kendte resultat.

Udover den direkte afståelse af de nævnte provinser, måtte Danmark endvidere afstå Halland som brugeligt pant de næste 30 år. Formelt skete pantsættelsen som sikkerhed for den nye svenske toldfrihed, og efter de 30 år skulle der stilles anden sikkerhed (landafståelse), hvis Danmark ønskede Halland tilbage. Der blev derfor udstedt et særligt pantebrev den 8. september 1645. I hele proceduren kan der nok ses et forbillede i Älvsborgs løsen 1570 og 1613, men med den væsentlige forskel at Älvsborg kunne indløses for den aftalte sum, hvilket ikke var tilfældet med Halland.

Mens de øvrige provinser blev afstået uden forbehold,¹⁴ skete pantsættelsen af Halland således, at vel fik dronning Kristina alle indtægter m.v. fra landsdelen, således som Christian IV hidtil havde haft dem, men med det udtrykkelige forbehold, at indbyggerne skulle blive ved deres privilegier og ved den danske lov, ret og kirkeordinans, samt at adelsmænd, der både havde godser i Halland og det øvrige Danmark, var fritaget for at aflægge ed til den svenske dronning men havde uhindret ret til at bruge deres ejendomme.¹⁵

Der er således ikke meget, der taler for, at svenskerne stræbte målrettet efter territoriale gevinster og egentlig heller ikke efter herredømmet i Sundet, ligesom de på intet tidspunkt anfægtede den danske konges ret til at opkræve Øresundstold af fremmede skibe.

Ganske kort kan det siges, at svenskerne respekterede fredstraktatens bestemmelser, og at der ikke fandt nævneværdige og systematiske forsøg sted på integration og forsvenskning i Halland, således som det skete i de øvrige provinser (jvnfr. s. 75 og 106).

Endelig er det vigtigt at understrege, at ved freden i Brømsebro blev der for første gang indført en toldgrænse mellem Småland og Skåne-Blekinge. Dette skete efter svensk ønske for at standse eller hindre den meget udbredte grænsehandel, som hidtil havde fundet sted. For de smålandske bønder var de skånske (og hallandske) købstæder deres naturlige marked, som for de fleste var langt nærmere og mere attraktive end de svenske. En vigtig eksportvare var således okser, der i stort omfang blev eksporteret over Ystad til Sønderjylland.

Den nye toldgrænse blev en alvorlig økonomisk hindring for befolkningen i grænselandskaberne og skabte et vist folkeligt pres på en ændring af grænserne, der respekterede de "naturlige" økonomiske forhold.¹⁶

Den første Karl Gustav krig og freden i Roskilde 1658

"Fra og med Brømsebro blev spørgsmålet om grænsen mellem rigerne det helt dominerende tema"¹⁷, hvilket med andre ord vil sige, at man fra dansk side brændende ønskede en revanche med mulighed for at genvinde det tabte. Hvad, man egentlig ønskede fra svensk side, er lidt mere usikkert.

I årene umiddelbart efter den Vestfalske Fred i 1648 førte både Danmark og Sverige en forsigtig og passiv udenrigspolitik. Med tronskiftet i Sve-

rige 1654 kom der med Karl X Gustav unægtelig en ny og dynamisk ledelse af den svenske udenrigspolitik. En handling, som vakte begrundet uro i Danmark, var den unge konges ægteskab i efteråret 1654 med Hedvig Eleonora, datter af hertug Frederik III af Gottorp, hvilket skulle få skæbnesvangre konsekvenser i det næste halve århundrede.

Afgørende for den videre udvikling blev det angreb, som den russiske zar i 1654 rettede mod Litauen og Polen, og som i løbet af det næste år fik den geografisk set enorme polsk-litauiske *rzeczpospolita* til næsten at bryde sammen. Det måtte set fra Stockholm bringe de svenske besiddelser rundt om Østersøen i en alvorlig fare. Disse var af geografiske grunde meget vanskelige at forsvare, såfremt en magt på kontinentet kastede store styrker mod en eller flere af besiddelserne. Det eneste, Sverige kunne gøre som modtræk, var at mobilisere en større hær og foretage et angreb. Problemet var nemlig, at havde man først samlet en stor hær, så var den så ressourcekrævende, at det var nødvendigt enten at bruge den eller aftakke soldaterne igen. En stående hær krævede nemlig så mange penge og naturalier, at det var bydende nødvendigt, at den kom i aktion for at kunne "leve af landet". Især Jerker Rosén har fremhævet denne problemstilling som fundamental for forståelsen af den svenske udenrigspolitik, "i och med att rustningarna 1654 ansågs nödvändiga, var i realiteten offensiven beslutad".¹⁸

På et rigsrådsmøde i december 1654 diskuterede man åbenhjertigt, om man ikke for en sikkerheds skyld skulle foretage et angreb på Danmark først for at have ryggen fri, men flertallet mente, at Danmark var så svækket af Tørstenssonfejden, at noget sådant var unødvendigt. Derfor besluttede man i foråret 1655 at angribe Polen.

Efter en foreløbig succes i 1655 gik krigen dårligt for svenskerne i Polen. Det lykkedes ikke at tage den helt afgørende handelsby Danzig (Gdansk) og kurfyrst Frederik Wilhelm af Brandenburg, som

samtidig var hertug af (Øst-) Preußen, viste sig at være en yderst upålidelig allieret.

Samtidig blev hollænderne meget foruroligede af Karl X Gustavs aggressive planer mod Danzig, og de tvang ham ved en traktat i Elbing i september 1656 til at afstå fra alle sådanne og ydermere garantere handelens totale frihed.

Karl Gustav kom i sommeren 1657 længere og længere ud i militære vanskeligheder i det østlige Polen. Danske diplomater havde sikret sig støtte ikke alene fra den store kurfyrste, der mente at have opnået, hvad han kunne, fra svenskerne, men også fra kejseren og Nederlandene, Rusland og Polen, så politisk set var det en meget velforberedt handling, da Frederik III den 1. juni med rigsrådets samtykke erklærede krig mod Sverige. Der var således på ingen måde tale om en pludselig indskydelse.

Historikernes vurdering af den danske krigserklæring har været meget forskellig. Den første, der med fast grund i kildematerialet udforskede perioden var I.A. Fridericia.¹⁹ "Tungt hviler Ansvar for dette Skridt, der letsindigt satte Danmark i Vove. Svagt og fattigt var Riget, da Krigen begyndte, lemlæstet og ødelagt, da den endte".

Og om Frederik III skriver Fridericia: "det bør ikke glemmes, at han ... i Kraft af egen Beslutning og uden tilstrækkelig Vurdering hverken af Landets egne Mangler eller af Modstanderens Styrke hidførte en Kamp, der bragte Landet til Afgrundens Rand."

Georg Landberg har uddybet dette synspunkt. "I Danmark utgingo krigsplanerna närmast från hovet, men under våren vunnos både riksråd och ständer för den aktiva politiken. Denna, som byggde på övertygelsen, at den svenska härsmakten ovillkorligen skulle vara bunden i öster, innebar en felräkning. I trots även av det ryska kriget tog Karl Gustav sitt djärva språng. Varken militärt eller diplomatiskt stod Danmark tillbörligt rustat vid krigsförklaringen."²⁰

Konklusionen kan jo vanskelig benægtes, men

**Sveriges
erobringer
1561-1658**

● Osnabrück

nyere historikere har dog været lidt mere forstående over for de danske beslutninger.²¹

Gennem vinteren og foråret 1657 var den danske regering nemlig blevet overbevist om, at et svensk angreb ligesom i 1644 måtte forventes, og det var derfor nødvendigt at styrke forsvaret. På et stændermøde i februar havde der da også været bred tilslutning til, at der skulle foretages hvervninger til hæren, fæstningerne skulle forsynes, og flåden skulle udrustes. Efter få måneders forløb stod danskerne så i det næsten klassiske dilemma. Man havde foretaget en oprustning, men tropperne kunne ikke blive stående med gevær ved fod. For dog at gøre noget, angreb man de svenske besiddelser i Bremen og Verden. Det gik også fint, og hertugdømmet blev erobret.

Der er meget, der tyder på, at den danske krigserklæring kom meget tilpas for Karl Gustav. Ja, det er sandsynligt, at han også uden denne ville have angrebet Danmark, simpelthen fordi hæren ikke længere kunne blive stående i Polen, og så var der ikke så mange andre muligheder. Georg Landberg skriver direkte: "Redan långt nere i Polen 8-10 maj fattade Karl Gustav sitt beslut at från Tyskland bekriga Danmark."²²

Det danske forsvar var unægtelig ikke forberedt på, at den svenske hær i løbet af få måneder stod ved Elben. De danske styrker i Bremen måtte i hast forlade området, for ikke at blive afskåret.

At hertugen af Gottorp lige som sidst gik over til rigets fjende, som tilmed var hans svigersøn, kan ikke være kommet bag på nogen, men at den svenske hær førte *Blitzkrieg* og gik over isen på både Lillebælt og Storebælt og pludselig stod udenfor København, det kom unægtelig bag på alle.

Ved præliminærforhandlingerne, der indledtes i præstegården i Høje Tåstrup den 16. februar 1658 tilbød danskerne straks afståelse af Skåne, Halland og Blekinge samt Bohuslen. Svenskerne forlangte imidlertid yderligere Trondhjem len (den midterste del af Norge) samt Bornholm. På foranledning af rigsrådet anmodede de danske forhandlere om,

at befolkningen i de afståede provinser måtte få samme vilkår som i Halland ved Brømsebrofreden.

Ved den endelige fredstraktat i Roskilde, der blev indgået den 26. februar, blev det i §8 fastslået, at den svenske krone lovede indbyggerne i de afståede provinser fuld rettighed over deres ejendomme "så som och blifva vidh deres vanlige rätt, lagh och gamble privilegier och frijheter oturberade och obehindrade, så vijda de icke löpa eller strida contra leges fundamentales af Sveriges crono, medh hvilcke desse cederade landh och lähn till evärdelig tidh här effter incorporeras skole."²³

Det er blevet fremhævet, at begge parter ved fredsforhandlingerne handlede i panik.²⁴ Danskerne frygtede klart, at svenskerne skulle storme København og besætte hele riget, hvilket ikke var urealistisk, og svenskerne frygtede i lige så høj grad, at isen skulle bryde op, og den svenske hær dermed stå helt isoleret på Sjælland.

Hvad, ingen af parterne vidste, var, at kejseren, Polen og kurfyrsten af Brandenburg den 4. februar havde indgået et offensivt forbund mod Sverige og havde påbegyndt foranstaltninger til at sende en hær op i Jylland. Den danske gesandt i Berlin, Ditlev v. Ahlefeldt, sendte talrige opmuntrende depecher hjem med opfordring til at trække fredsforhandlingerne i langdrag, fordi hjælpen var på vej. Svenskerne opsnappede imidlertid samtlige breve fra Ahlefeldt, og de blev først i 1929 afleveret til det danske Rigsarkiv.²⁵ Også fra Nederlandene kom der utvetydige forsikringer om hjælp til Danmark, og den hollandske gesandt søgte da også efter evne at sabotere fredsforhandlingerne. Problemet var imidlertid, at man ikke kunne regne med, at nogen hjælpeflåde kunne nå frem de første par måneder, og så længe kunne ingen af parterne vente.

Et andet interessant problem er, hvorfor svenskerne ikke straks stormede København i midten af februar 1658. Byens fæstningsværker var bestemt

i væsentlig ringere tilstand, end det var tilfældet et år senere, og moralen var på nulpunktet. Grunden til det udeblevne angreb kan være, at de svenske tropper selvfølgelig var udmattede efter den lange march, samt at de manglede artilleri, som de ikke havde kunnet bringe med over isen.

Den anden Karl Gustav krig og freden i København 1658-1660

At Karl X Gustav valgte at genoptage krigen i begyndelse af august 1658 med henblik på den totale erobring af Danmark og Norge, er let forståeligt. Det var aftalt i Roskilde-freden, at de svenske tropper skulle rømme Sjælland den 2. maj, samtidig med at de danske tropper rømmede Skånelandene. Danskerne opfyldte deres part af aftalen, men det gjorde svenskerne ikke, og man kan fristes til at sige: De havde heller ingen mulighed for at gøre det.

Den svenske generalstab var i det dilemma, at man havde klare efterretninger om, at de allierede: Kejseren, Polen og Brandenburg rustede stærkt med henblik på enten at sende en hær op i Jylland eller på at angribe de svenske besiddelser i Nordtyskland (Vorpommern eller Bremen). En stærk flåde fra Nederlandene kunne forventes at komme til Østersøen til støtte for Danmark, og i Livland pressede russerne på, så situationen var ikke ligefrem behagelig for Karl Gustav og hans rådgivere. Trak man hæren hjem til Sverige, måtte den opløses af økonomiske grunde, og så var Østersøprovinserne i fare, og en fortsættelse af krigen i Polen eller i Rusland krævede store ressourcer, som man ikke havde, ligesom det var klart, at Danmark ville falde svenskerne i ryggen ved først givne lejlighed.

Derfor havde Karl Gustav i realiteten ikke anden mulighed end at søge at erobre Danmark og Norge for derefter med et samlet Nordens ressourcer at fortsætte den svenske stormagtspolitik i Østersøområdet.

Hvis stormen på København natten mellem

den 10. og 11. februar 1659 var endt med svensk succes, så havde dette mål sikkert også kunnet nås, selv om stormagterne havde bekæmpet det med alle midler. Nu gik det som bekendt anderledes, men det er fortsat en gåde, hvorfor svenskerne ikke indtog København ved stormen. Specielt er det utroligt, at nogle af Europas mest erfarne officerer kunne lave en "prøvestorm" den 9. februar, således at forsvarerne kunne få et klart indtryk af, hvor angrebene ville blive sat ind.²⁶

Takket være hjælpen fra de allierede og takket være københavnernes udholdenhed suppleret med 3.000 veludrustede hollandske marinesoldater måtte svenskerne til sidst give op og begynde fredsforhandlinger.

Mens Roskildefreden havde været et dansk-svensk anliggende, hvor de fremmede mæglere kun havde spillet en begrænset rolle, så blev freden i København den 27. maj 1660 nærmest et stormagts-diktat, hvor de nordiske lande kun fik mindre ændringer indført. Afgørende for udfaldet af forhandlingerne var de såkaldte Haager-koncerter, hvor de tre vestlige stormagter: Frankrig, Nederlandene og England i sommeren 1659 enedes om at gennemtvinge en fred i Norden på basis af Roskildefreden, idet Trondhjems len dog skulle gives tilbage til Norge. Omvendt så forsøgte de tre kontinentale allierede: Kejseren, Polen og Brandenburg efter bedste evne at forhindre forhandlinger mellem Danmark og Sverige for fortsat at binde de svenske styrker i Danmark, således at man kunne erobre Pommern.

I mellemtiden havde en forenet dansk-polsk-brandenburgsk styrke i slaget ved Nyborg den 14. november 1659 tilføjet den svenske hær et afgørende nederlag, som betød at størstedelen af Fyn og Jylland blev befriet.

Efter at krigen mellem Spanien og Frankrig var endt med freden i Pyrenæerne den 28. oktober 1659, ændredes stormagternes holdning til en mulig fredsslutning i Norden. Den tyske kejser, Leopold I, havde hidtil været meget imod en freds-

slutning, der ville frigøre svenske styrker til hjælp for Frankrig, men efter fransk pres blev han mere imødekommende. I klosteret i Oliwa lige uden for Danzig blev der efter meget lange forhandlinger sluttet fred mellem Sverige og Kejseren, Polen og Brandenburg, hvilket var et klart brud på traktaten mellem Danmark og de nævnte parter, der var indgået i København den 30. april 1659.²⁷

Danmark havde ved sin gesandt Christoffer Parsberg forsøgt dels at forhindre forhandlingerne og dels at få danske interesser tilgodeset i traktaten. Frederik III ønskede imidlertid ikke, at en dansk-svensk fred skulle indgås i Oliwa som et led i den kontinentale fredslutning, hvilket der ellers var gode muligheder for, så Christoffer Parsberg havde fået en meget intetsigende instruks, der ikke tillod ham at indgå i realitetsforhandlinger.

Da nyheden om fredsslutningen i Oliwa nåede København, kom der hurtigt under Hannibal Sehesteds dynamiske mægling direkte forhandlinger mellem danskerne og svenskerne, hvilket resulterede i fredstraktaten af 27. maj 1660.²⁸ I forhold til Roskildefreden var det eneste væsentlige, at Trondhjems len kom tilbage til Norge, og Bornholm, som havde gjort oprør mod svenskerne,²⁹ kom tilbage til Danmark.

Bestemmelser i Roskildefreden om indbyggernes rettigheder i de afståede provinser blev bekræftet. Dog blev det understreget, at specielt den tidligere danske adels rettigheder, som den svenske adel ikke havde: "såsom är birck-, hals- och handrätt, så och jura patronatus efter lanzens stadga og consitutioner" skal bevares "oturberade och obehindrade". Ligeledes blev adelen sikret plads i den svenske Stænderrigsdags Ridderhus, mens noget tilsvarende mærkeligt nok ikke blev lovet de andre stænder, selv om de i praksis kom til at sende repræsentanter til rigsdagen.

Skånske Krig 1675-1679

Den danske fra 1660 enevældige konge og hans rådgivere var i deres udenrigspolitik stærkt moti-

verede af ønsket om revanche og generobring af de tabte provinser.

Sverige havde ved sin alliance med Frankrig i 1675 indviklet sig i de tyske stridigheder, og det var lykkedes for Karl XI at komme i krig med Brandenburg, Kejseren og Nederlandene på en gang. Denne gang var det altså klart Sverige, som begyndte krigen. Efter slaget ved Fehrbellin i juni 1675, hvor svenskerne led et mindre nederlag til brandenburgerne, vejrede Christian V morgenluft og var i øvrigt traktatmæssigt forpligtet til at komme sine allierede til hjælp.³⁰ I første omgang besatte danske styrker Gottorp og fængslede hertugen, der i 1660 ved en officiel traktat var blevet anerkendt som en suveræn fyrste, så det var det samme som en krigserklæring, selv om Christian Vs søster, Ulrika Eleonora, netop var blevet forlovet med Karl XI.

Mens Sverige ikke havde andre allierede end Frankrig, så var Danmark som tidligere allieret ikke alene med Nederlandene men også med Brandenburg, og denne gang var krigsmålene helt klare. Brandenburg skulle have det eftertragede Vorpommern, Danmark skulle have Wismar og Rügen samt alt, hvad man havde mistet efter 1644. Hertugerne af Lüneburg skulle have Bremen og Verden.

I krigsførelsen var det afgørende, at Danmark takket være hjælpen fra Nederlandene blev herre over Østersøen efter søslaget ved Ölands Søndre Odde i 1676 og Niels Juels sejr over Henrik Horn i Køge Bugt året efter. Dette betød, at svenskerne ikke kunne forsyne deres besiddelser i Nordtyskland, som derfor hurtigt gik tabt.

Heller ikke til lands gik det særligt godt for svenskerne. Christian IV gik i land ved Råå syd for Helsingborg med 14.000 mand i juni 1676, samtidig angreb den norske hær under kommando af Ulrik Frederik Gyldenløve i Västergötland, og i løbet af kort tid blev det meste af Skåne besat. Den 4. december 1676 kom det til slaget ved Lund, som blev en svensk sejr. På slagmarken blev 6.000 dan-

ske og 3.000 svenske faldne soldater, hvilket er det blodigste slag i Nordens historie. Christian V valgte at rømme Skåne og lade sine soldater kæmpe sammen med den store kurfyrste ved erobringen af Pommern, mens den skånske befolkning i den nordlige del af landskabet (Østre og Vestre Gønge herred) i et vist omfang drev snaphane-virksomhed, der meget hårdhændet blev slået ned.

Takket være Ludvig XIV, som efter en forbigående svaghedsperiode nu var på toppen af sin magt, sluttede Sverige bilaterale fredstraktater med sine modstandere stort set med status quo som resultat, og det samme blev tilfældet ved freden mellem Danmark og Sverige i Fontainebleau den 23. august 1679.³¹ Danskerne havde på baggrund af de militære bedrifter forventet i det mindste at få lidt, men svaret fra den franske mægler blev: "Pas un village". "I sidste ende var stormagternes interesse i at fastholde den nye europæiske magtbalance fra 1648 af større betydning end de militære resultater, der var skabt lokalt."³²

Ved freden i Lund, der officielt afsluttede krigen, blev der underskrevet en kopi af traktaten fra Fontainebleau. Nok så interessant er det derfor, at der samtidig blev indgået et nordisk forsvars- og angrebsforbund, der havde til hensigt at koordinere den dansk-svenske udenrigspolitik. I praksis blev det eneste resultat af den nye alliance ægteskabet mellem Ulrika Eleonora og Karl XI, der fandt sted i 1680.

Store Nordiske Krig

1700-1720

I endnu højere grad end de tidligere krige forstås Store Nordiske Krig kun i sin europæiske sammenhæng. Den var først og fremmest et opgør mellem den svenske stormagt og de øvrige Østersøstater, men den var også et led i den europæiske krig. For en opdateret oversigt over disse komplicerede forhold henvises til Knud J.V. Jespersens redegørelse i *Dansk Udenrigspolitik Historie* bind 2 s. 170-176.

Af direkte betydning for Skånelandene er det danske angreb på Skåne i 1709, der skulle blive Danmarks sidste forsøg på at genvinde de tabte lande. Helt afgørende for Frederik IVs beslutning om et angreb, er Karl XII's katastrofale nederlag til russerne ved Poltava den 8. juli 1709. Man måtte i København vurdere situationen på samme måde som i 1657: "aut nunc aut nunquam" – nu eller aldrig. Udenrigspolitisk sikrede Danmark sig godt ved traktater med zar Peter den Store af Rusland, kong August II den Stærke af Sachsen-Polen og kong Frederik I af Preussen, samtidig med at man sørgede for at holde et godt forhold til Sømagterne, som i øvrigt havde nok at gøre i deres krig med Frankrig.

Lige som i 1676 gik en dansk styrke i land ved Råå lige syd for Helsingborg den 12. november 1709. I begyndelsen gik alt også glat, men allerede i februar 1710 kunne Magnus Stenbock foretage et massivt modangreb gennem Skåne og trænge den danske hær tilbage til Helsingborg. Her fandt den 10. marts det sidste afgørende slag sted, og det blev et stort dansk nederlag. Resterne af den danske hær blev trukket tilbage til Sjælland stærkt decimeret af en voldsom epidemi, og dermed endte det sidste danske forsøg på at generobre Østdanmark.

I sommeren 1716 blev der dog planlagt et nyt forsøg på en landgang i Skåne med en meget betydelig russisk og dansk hær og flåde og tilmed støttet af en engelsk flådeeskadre. Den 19. september blev hele operationen imidlertid på zarens foranledning aflyst. Hans Bagger har i en meget perspektivrig artikel påpeget, at hverken Frederik IV eller Peter den Store i virkeligheden var særligt interesserede i en dansk generobring af Skånelandene, så derfor var det ikke nogen svær beslutning at aflyse landgangen.³³ For den danske konge var det afgørende moment hensynet til forbindelsen med Norge, som var truet af svenskerne, og for zar Peter var det primære ønske at få en hurtig afslutning på krigen, således at han kunne udvikle

sin store plan om en blomstrende handelsrute fra Levanten via Østeuropa til Østersøen uden om Middelhavet.

Da en erobring af Skåne ikke betød noget afgørende for nogen af parterne for at nå disse mål, blev den sidste del af krigen udkæmpet i Nordtyskland, i Sydnorge og til søs. Ved freden i Frederiksborg den 3. juli 1720 måtte Danmark afstå de erobrede områder i Nordtyskland og efter engelsk pres også opgive at få nogle af de gamle danske og norske områder tilbage. Hermed var Østdanmark definitivt blevet til Sydsverige. Det eneste positive resultat af krigen set fra dansk side var indlemmelsen af den gottorpske del af Slesvig i riget, men det skulle til gengæld 144 år senere sætte selve statens eksistens i fare.

Den 30. august 1721 afsluttedes endelig freden i Nystad mellem Sverige og Rusland, hvor Sverige afstod alle sine baltiske provinser men dog beholdt Finland. De store sejrherre i krigen i Østersøområdet var Rusland og Preussen-Brandenburg. Dermed var Sverige storhedstid til ende, og det betød også, at spændingerne mellem Danmark og Sverige mindskedes radikalt. Med Ruslands fremkomst som en betydelig magt i Østersøen forsvandt helt mulighederne for at nogen af de nordiske magter kunne stræbe efter højhedsretten over Østersøen, og dermed forsvandt også det konflikt-punkt, der havde ligget bag samtlige krige i Norden siden 1560. Noget overraskende gik Sverige ved freden på Frederiksborg med til at betale Øresundstold, hvilket man aldrig tidligere havde gjort, selv om de svenske skibe efter 1658 sejlede langs svensk kyst.

Hvorledes befolkningen i de afståede områder forholdt sig til disse politiske og militære beslutninger, og hvilke konsekvenser krigen og fredslutningerne havde for dem indgik ikke med nogen særlig vægt ved beslutningstagernes konferencer dog med undtagelse af hensynet til adelens ejendomsret og andre privilegier. Emnet er sørgelig forsømt i historieskrivningen og for at

belyse nogle af de vigtigste aspekter er resten af denne antologi skrevet.

NOTER

1. Fabricius, *Skaanes Overgang I*, 1906.
2. Lind, *Dansk udenrigspolitikens Historie* bd. I, 2001, s. 457-464 og Jespersen, *Dansk Udenrigspolitikens Historie* bd. 2, 2002, s. 13-80
3. Rian, *Danmark-Norge 1380-1814* bd. II, 1997 og Dyrvik, *Danmark-Norge 1380-1814* bd. III, 1998.
4. *Den svenska Historien* bd. 5-8, 1993.
5. Tham, *Den svenska utrikespolitikens historia* bd. I:2, 1952, Landberg, *Den svenska utrikespolitikens historia* bd. I:3, 1952 og Rosén, *Den svenska utrikespolitikens historia* II:1, 1960.
6. Frost, *Northern Wars*, 2000.
7. For en populær fremstilling med tilhørende videobånd og CD-Rom og internetlink af Danmarks deltagelse i 30-årskrigen henvises til Fønnesbech-Wulff og Frandsen, *Christian 4.*, 2001.
8. Probst, *Christian 4.s flåde*, 1996, s. 228-344.
9. Rian, *Danmark-Norge* bd. II, 1997, s. 247.
10. Lind, *Dansk udenrigspolitisk Historie* bd. I, 2001, s. 457 f.
11. *Danmark-Norges Traktater* bd. 4, s. 423 f.
12. *Ibid.*, s. 427 f.
13. Rian, *Danmark-Norge* bd. II 1997, s. 251.
14. Fredstraktaten §25: "Sveriges chrono till evärdelig opåtaalt egen-dom".
15. Fredstraktaten §27: indbyggerne skal "blifva, regeres och försvares vidh deres gamble privilegia, frijheter, danske lag, rätt och kyrckeordinance, oturberat och hvar ved sit eget, och låthe här- efter så mächtig vara sitt att besittia, behålla, sällie heller afhände som tillförende, såsom och att flyttia eller förblifva som hvar lyster och behager."
16. Frandsen, *Okseser*, 1997 og Linge, *Gränshandeln*, 1969.
17. Lind, *Dansk Udenrigspolitikens Historie* bd. I, 2001, s. 463.
18. *Den svenska Historien* bd. 7, 1993, s. 12.
19. Fridericia, *Adelsvelden*, 1894, s. 260.
20. Landberg, *Den svenska utrikespolitikens historia* I:3, 1952, s. 101
21. Dyrvik, *Danmark-Norge* bd. III, 1998, s. 67 og Jespersen, *Dansk Udenrigspolitikens Historie* bd. 2, 2002, s. 59 f.
22. Landberg, *Den svenska utrikespolitikens historia* bd I:3, 1952, s. 99.
23. *Danmark-Norges Traktater* bd. 5, s. 234.

24. *Danmark-Norges Traktater* bd. 5, s. 222.
25. Rigsarkivet, København, TKUA, arkivalier afleverede fra Sverige 1929.
26. Tersmeden, "Stormen för Köpenhamn", 1965.
27. Traktat af 30. April 1659 §3: "Kein Theil soll ohne des andern wissen, willen undt consens mit dem gegentheil einigen friden oder stillstandt der waffen a parte zu tractiren, viel weniger zu schliessen bemechtiget sein." *Danmark-Norges Traktater* bd. 5, s. 341.
28. *Danmark-Norges Traktater* bd. 5, s. 359f.
29. Rasmussen, *Dette Gavebrev* 1982.
30. Jespersen, *Dansk Udenrigspolitik Historie* bd. 2, 2002, s. 114 f.
31. *Danmark-Norges Traktater* bd. 7, s. 286.
32. Appel, *Vaagen Mand*, 2002, s. 78.
33. Bagger, "En begivenhed", 2003.

Rikets vardagliga förkroppsligande

En aspekt av Gotlands "fördanskning" före övergången till Sverige 1645

AF JENS LERBOM

Under äldre medeltid utgjorde Gotland ett så kallat skatteland under Sveariket. Det innebar att ön erlade en årlig tribut samt att den var ålagd att följa sveakungarna på krigs- och korståg. I övrigt erkändes ön som en politiskt fristående enhet med egen lag och uppbördssystem. Öns statsrättsliga status blev dock i samband med den ökade konkurrensen mellan den danska och den svenska kungamakten efterhand omstridd. Den erövrades av Valdemar Atterdag 1361 och kom därmed under dansk politisk kontroll. Statsledningarna kunde under 1400-talet enas om att ön utgjorde en del av Kalmarunionen men man var oenig om öns rikstillhörighet. Maktkampen under seklet komplicerade saken ytterligare. Ön användes periodvis som bas för länsberrar med mer eller mindre privata maktambitioner. Under bröderna Thotts innehav (1449-1487) spelade länsberrarna tidvis ut danska och svenska intressen mot varandra. Gotlands statsrättsliga ställning kom formellt att regleras först i och med freden i Stettin 1570 då Sverige definitivt avsåg sig anspråken på ön. Den politiska utvecklingen i Östersjöområdet, som under 1600-talets första hälft allt mer kom att gynna det svenska riket, ledde dock, till att ön undantagslöst övergick till Sverige i november 1645.¹

Tiden före övergången till Sverige, som ibland brukar kallas "dansktiden", har i den lokalhistoriska litteraturen beskrivits som en tid av oreda och laglöshet. Man har menat att den danska stats-

makten visade litet eller inget intresse för denna, i förhållande till Köpenhamn, perifer ö, mer än att möjligen suga ut bönder och stadsbor ekonomiskt.

Denna bild är felaktig. Från 1400-talets slut och framåt knöts ön successivt allt tätare till Danmark. År 1492 stadsfästes Gutalagen av kung Hans. Under 1500-talet byggdes administrationen ut och rättsväsendet standardiserades enligt dansk modell. Staten strävade efter bättre kontroll över skatter och handel. I och med att Sverige avsåg sig anspråken på ön inrättades också ett särskilt gotländskt kyrkostift och en mer aktiv kyrklig fördanskningspolitik inleddes. Gotland hade då sedan 1100-talet legat under Linköpings stift. Det går alltså inte att säga att den danska kungamakten var ointresserad av sin ö eller att man betraktade den som en koloni. Tvärtom fanns det tidigt en tydlig strävan att politiskt, ekonomiskt, administrativt, rättsligt och kulturellt inkorporera ön i det danska riket. Vad jag skall göra här är att närmare presentera och diskutera Gotlands "kulturella" fördanskning. Jag är intresserad av när och hur Danmark och det danska manifesterades i lokalsamhället.²

Det råder idag samstämmighet inom forskningen att det inom de styrande elitskikten redan under medeltiden fanns föreställningar om ett för riket gemensamt, ofta mytologiskt ursprung, en gemensam lag, historia, språk, sedvanor och ett klart definierat territorium. Dessa föreställnings-

världar har givits något olika beteckningar i syfte att undvika det förment anakronistiska begreppet nationalism. Susan Reynolds betecknar de tidigmedeltida rikslojaliteterna som »regnala« medan Anthony D. Smith har talat om »ethnier« som en form av kulturella gemenskaper. Inom svensk forskning har Rune Johansson myntat termen »protonationalism« medan Harald Gustafsson använt ord som »patriotism« och senast, inspirerad av Reynolds, »riksidentiteter«. Patrik Hall och Jonas Nordin håller däremot, men med förbehåll, fast vid termer som »nationell« och »nationalism«.³ Frågan är när och hur dessa föreställningsvärldar kom till uttryck i ett lokalt sammanhang?

Gotland i propaganda och historieskrivning

Gotland kom tillsammans med Skånelandskapen att bli ett slagträ i vad som kallats en litterär kamp mellan Danmark och Sverige som växte fram ur senmedeltidens politiska strider. Det var en strid som fördes i politisk retorik, propaganda och historieskrivning. Här ingick föreställningar om ett gemensamt mytiskt ursprung, ett gemensamt språk och så småningom topografiska skildringar.⁴

Det mytologiska inslaget märks hos Claus Lyschander som i sin »Danske Kongers Slectebog« (1622) återger teorier som formulerats av lärda danska kretsar på 1500-talet, i polemik mot Olaus Magnus. Lyschander menade att det var cimbrerna, danskarnas urfäder, som upptäckt och befolkat Gotland. Den danske rikskanslern och rikshistoriografen Arild Huitfeldt argumenterade i sin »Danmarks Rigis Krønike« (1596-1604) ingående för Gotlands tillhörighet till det danska riket. I skildringen av Valdemar Atterdags intagande av ön och dess efterspel blir detta tydligt. Här framhålls att Atterdag beviljade: »Visby alle deris privilegier oc friheder de för haffde hafft item forunte dem at haffue slig frihed udi Danmarck oc udi Førstendomet som andre hans undersaatte

vdi Danske stæder haffue. Sammeledis att bruge deris gods fellig udi riget.« Visby fick alltså behålla sina privilegier och var därmed precis som alla andra städer i det danska riket. Huitfeldts sista kommentar rörande Gotland är belysande för hans sätt att argumentera. Han avslutar sin tämligen långa sammanfattning om öns historia med orden: »In summa, huad det Land Gotland belanger, da giøris nu icke i behoff videre at Disputere der om, thi udi den Stetinske Fordrag er det de Danske aldelis effterlat.«⁵

Den danska historieskrivningen formades delvis i opposition mot utvecklingen i Sverige. Gustav Vasa förde fram ständiga krav på de östdanska landsdelarnas återlämnande till, vad han menade var, deras rätta rikstillhörighet. Landskapen hade, menade kungen, sedan urminnes tid varit naturliga delar av Sverige men av olyckliga historiska omständigheter och på grund av omvärldens svekfullhet kommit under dansk kontroll. I sitt testamente påminde Gustav Vasa sina arvingar om att de inte fick glömma anspråken på de territorier som rättmätigt tillhörde det svenska riket och i hans begravningsståg bars ett standar med Gotlands vapen som ett symboliskt anspråk på ön.⁶

Kungens föreställningsvärld var förankrad i den samtida historieskrivningen. Olaus Magnus berörde frågan i sin historia om de nordiska folken (1555). Han stödde sig på medeltida krönikor och dokument som under 1400-talet hade börjat samlas in av statsledningarna i både Danmark och Sverige för att legitimera anspråk på omstridda gränsområden. Han påpekade att det var drottning Margareta som återvunnit Gotland till Sverige. Dessutom hade Saxo Grammaticus visat att ön tillhörde Sverige. Han lyfte också fram att det mellan de svenska och gotländska folken alltid »härskat samma språk, lagar, sedvänjor, samt likhet och släktskap i folklynne». Att ön dessutom hade kristnats av biskopen i Linköping och fortfarande var knuten dit var ytterligare ett tungt vägande argument.⁷

Danmark i det gotländska bondesamhället

Frågan är när och hur det danska riket symboliskt manifesterades i lokalsamhället? De viktigaste offentliga platserna i det äldre samhället utgjordes av tinget och kyrkan. Svend Amundsen Bugge har diskuterat kyrkorummets funktion som identitets-skapande och identitetsartikulerande arena. Det är en arena som uttrycker församlingens biografiska förlopp i form av gravminnen och inskriptioner som berättar om grupper och individers livs-förlopp. Men kyrkorummet är också en mötes-plats för identitetsrelationer med anknytning inte bara till den lokala historien utan också till bredare religiösa och världsliga sammanhang. Här formuleras också, genom bilder av präster och kungar, genom predikningar och påbud, en världslig förbindelse. Till exempel en rikstillhörighet. Tingets funktion som en offentlig arena där olika berättelser möttes och artikulerades har diskuterats av bland andra Erling Sandmo. Tingen var den plats där olika berättelser om det förflutna och det nuvarande möttes.⁸ Hur artikulerades då det danska i dessa offentliga forum på Gotland?

Trots öns formella koppling till Linköping påbörjades en kyrklig fördanskning av ön decennierna före inrättandet av Visby stift 1571. I ett brev ställt till superintendenten i Själlands stift 1554 påbjöd Christian III att den danska kyrkoordningen skulle efterlevas på ön. Samtidigt märks ett påtagligt intresse för att bättre kontrollera de gotländska kyrkornas ekonomi. De superintendenter som rekryterades under perioden 1571 till 1644 hämtades uteslutande från andra delar av det danska riket. Först 1644 utnämndes en Gotlandsfödd superintendent, Hans Nielsen Strelow, som var son till en Visbyborgare. Inlemmandet i den danska statskyrkan innebar också en utbildningsmässig och språklig fördanskning av prästerskapet. Bakgrunden för hälften av de 44 präster som undertecknade trohetseden till den svenska kronan i november 1645 är känd. Av dessa hade en

majoritet sina rötter utanför Gotland.⁹ Det är också sedan tidigare väl känt att det gotländska prästerskapet på olika sätt uttryckte vad som kan benämnas en dansk riksidentitet.

Huitfeldts och Lyschanders tankar kom att uttryckas av Strelow i hans gotländska krönika (1633). Han byggde den mytologiska argumentationen om gutarnas ursprung på Gutasagan och Lyschander och den politiska historien, i stora stycken ordagrant efter Huitfeldt. Vad Strelow gjorde var att knyta samman Gotland med det danska riket genom påståendet att Tjelvar, den förste mannen på Gotland enligt Gutasagan, hade en cimbrisk far.¹⁰ Att Strelow inte var ensam om sin danska riksidentitet antyds av förorden till krönikan, författade av kollegor till honom. Niels Mickelsen, präst i Köpenhamn, Niels Lauritsen samt Svend Haldasen i Hejde respektive Roma pastorat på Gotland, hyllade Strelow med inslag av patriotisk retorik. Mickelsen framhävde krönikans nytta för fäderneslandet och dess innehållare »Der med at zier sit Fædernland/ huer Danske Folck/huer Quind oc Mand/Som andre Landskab gjøre/«. Lauritsen menade att Strelow ärat »sit fæderneland« och Haldasen betraktade krönikan som ett viktigt bidrag till »vor nation, Danmarckis cron.«¹¹

Vi vet inte vad de gotländska prästerna sade i sina predikningar men vi vet vad de gjorde för att uttrycka sin rikstillhörighet. Det danska riket kom att på flera olika sätt manifesteras genom ord, handlingar och symboler i de gotländska socknarna. Genom de så kallade bededagarna knöts Gotland ihop med sin rikstillhörighet. För svensk del har Göran Malmstedt visat hur en nationell retorik blev alltmer påtaglig i de svenska bönedagsplakaten från och med 1620-talet.¹² Någon motsvarande analys av de danska bededagarna finns, så vitt jag vet, inte. Men påbud om bededagar utfärdades också för dansk del från och med 1500-talet. År 1594 anmodades till exempel länsmännen och landsdomarna att på landstingen offentliggöra att

man på grund av att riket drabbats av dyrtid, pest och andra sjukdomar, skulle hålla tre bededagar i rad för att avhjälpa Guds straff. Fyra år senare uppmanades superintendenterna att hålla bön för kungahuset. Sommaren 1612, mitt under det pågående Kalmarkriget, påbjöds tre bededagar för att, som det hette, avhjälpa undersåtarnas välförtjänta straff för begångna synder. I november 1631 beordrades superintendenterna att se till att alla kyrkklockor i riket skulle ringa i två timmar under begravningen av änkedrottning Sophie. Det finns ingen anledning att tro att man på Gotland inte efterföljde dessa påbud. I ett av fallen, bededagen som hölls 1612 vet vi utifrån Visby domkapitels inkomna handlingar att påbudet förkunnats på ön.¹³

Kyrkorummen utgjorde utmärkta fora för att visualisera Gotlands rikstillhörighet. Predikstolar och altaruppsättningar är centrala föremål i en kyrka och det är också här de tidigaste och mest påtagliga manifestationerna av kungamakten och staten kommer till uttryck på Gotland och det är så gott som uteslutande präster som bekostat dessa. Den enda kända avbildningen av det danska riksvapnet på Gotland före denna period sattes upp på predikstolen i Visby domkyrka år 1548. Enligt Bengt Stolt är det det enda kända exemplet från 1500-talets Danmark.¹⁴ På landsbygden var det framförallt under Christian IV:s regim som kungamakten så att säga förs in i kyrkorummen. I de centrala delarna av Danmark och i Skåne märks en liknande utveckling. Predikstolar, altaruppsättningar och dopfuntar med Christian IV:s monogram återfinns exempelvis i Kristianstad, Helsingborg, Ravlunda, Næstelsø, Snostrup, Køge, Haderslev, Västra Torup och Remmarlövs kyrkor.¹⁵ Från perioden 1627 till 1645 finns altaruppsättningar och dopfuntar med Christian IV:s monogram bevarade från Visby, Fröjel, Hablingbo, Hogrän, Klinte, Västergarn, Öja och Östergarn. Särskilt handlar det om altaruppsatserna, målade i skarpa färger, förgyllda och som genom sin ut-

formning uttrycker en idealbild av den rådande samhällsordningen. Christian IV, representerad av sitt monogram står överst, medan stiftarnas namn, som exempelvis i Hogrän superintendent Strelow själv, står längre ner på uppsättningen, vanligtvis tillsammans med kyrkvärdarnas initialer.¹⁶

Förutom altaruppsättningar och dopfuntar symboliserade också gravinskriftioner och målningar från tidigmodern tid på olika sätt öns rikstillhörighet. Peter Gillgren, som studerat epitafiemåleriet under stormaktstiden, visar att detta var en utbredd sed, med rötter i medeltidens gåvokultur som växte fram från och med 1500-talet. Det rör sig huvudsakligen om två typer av målningar, epitafier och votivgåvor. De förstnämnda var framställda som gravminnen medan votivgåvorna var förfärdigade efter ett tidigare avgivet löfte. Votiven har alltså inte koppling till en grav.¹⁷

I de gotländska kyrkorna finns det en mängd epitafier men också ett par votivtavlor bevarade. I Roma kyrka där det på en minnestavla förutom länsmannen Jens Högs och hans hustru Margareta Holks vapensköldar också i skrift berättas att: "Anno 1627 hafver konning Christian den fjerde naadigst forlendt erlig oc welbjyrdig mand Jens Høeg til wang Gylland med Wisborgs slot. Anno 1631 hafver hans welbjyrdighed denne kjercke, som stod nere paa fald, ladet renovere uden og inden."¹⁸

Prästerskapet använde från och med 1500-talet huvudsakligen danska språket på epitafier och gravstenar istället för som tidigare latin. Ett exempel på detta kan ses i Fårö kyrka där sockenprästen Johan Berndtsen lät sig porträtteras iförd dansk prästdräkt och biografieras med en dansk text.¹⁹ Även den allt större gruppen lokala ämbetsmän bidrog till att fördanska kyrkorummen. Under dansk tid återspeglar till exempel gravhällar över strandridare som Peder Grøn hur det danska språket alltmer synliggjordes i de gotländska böndernas vardag: "her under liger begrafven erlig oc welact man Peder Grøn barne fød i Yim sogen i

Grønne i Iylan aar 1584 den 9 ivli oc hafver weret hafnefoget her paa landet vdi 19 aar.”²⁰

Men det var inte bara överhetspersoner som manifesterade sig i de gotländska kyrkorna. Även de gotländska böndernas användning av symboler och inskriptioner i kyrkorummen kom att förändras från medeltid till tidigmodern tid. Låt oss titta närmare på dessa.

Tabell 1. Inskriptioner med anknytning till bönder på Gotlands landsbygd 1400-1650

Språk	1400-	1500-	1550-	1600-
	1499	1549	1599	1649
Gutniska	10	3	2	1
Latin	8	–	1*	–
Danska	–	1	9	26
Svenska	2	–	–	–
Tyska	1	–	–	–
Okänt	2	1	2	–

Källor: *GK, GRI-II, Lindström, Anteckningar, 1895, Hilfeling, Gotländska resor I-II*

* Två bönders namn inristade på sockenbudskalk i Ekeby kyrka (se Hilfeling II, s. 73)

De fåtal epitafier och votivtavlor med anknytning till bönderna som idag finns bevarade från tiden före 1645 är samtliga textade på danska. Det mest kända exemplet är den så kallade Kutatavlan i Fårö som är daterad till 1618 och berättar om en grupp bönder som drivit ut till havs på ett isflak under en säljakt men mirakulöst räddats: “Da kom Gud och hialp oss paa samme tid at isen dreff hend ind till Suergis land. Och forløste oss da aff Dødsens vond. Wor Frue dagz Faste wi igienkom Till wort Faar Øe, Hustru, børn, Huss och hiem.”²¹ Gotland påminner därmed om Dittmarsken där Bjørn Poulsen visat exempel på målade epitafier till minne av välmående bönder.²² Tittar man på bondegravstenarnas språk så rör vi oss dock på något mer

säkert underlag. Här sker det också en markant brytpunkt i språkanvändning från och med 1500-talet. Fram till och med mitten av 1500-talet förekommer, vilket framgår av tabell 1, ännu inskriptioner på gutniska. Men redan i början av seklet började även bönderna att använda danska.

Om vi vänder oss till de mer “världsliga” arenorna, nämligen de gotländska tingen så skedde det även här en “fördanskning” som hängde ihop med det lokala rättsväsendets reformering under Gotlands sista halvsekel som dansk riksdel. I och med att administrationen och rättsväsendet byggdes ut och reformerades tillsattes också allt fler tjänstemän som inte hade lokalt ursprung. Byråkratiseringen av Gotland ledde också till en ökad användning av skrift. Både som ett statligt kontrollmedel men också som ett kommunikationsmedel. De gotländska bönderna var sedan gammalt inte bara läs- utan också skrivkunniga. Och det administrativa språket var danska. Bevarade brev som bevisligen är skrivna av bönder visar att de kunde uttrycka sig väl på danska i skrift.²³

Tingen var också de platser där kungliga påbud förkunnades. Under 1400-talet börjar ett nytt språkbruk delvis tränga fram i tilltalet till bönderna. Tidigare hade man, åtminstone retoriskt, kategoriserat ön som en politiskt och rättsligt fristående enhet, men i det så kallade hyllningsbrevet till Karl Knutsson Bonde från 1449 kategoriseras visserligen Gotland som en fristående enhet och dess befolkning som uppdelad i tre sociala grupperingar, prostar, domare och bönder, men texten som av allt att döma är dikterad av Karl Knutssons representanter på ön, innehåller dessutom följande passage »for thy wii kännumps thet, at thetta fornämpda Gottland fordumdags Sweriges crone medh rätta til hawer hört, äpter thy som waer cronica oppenbarligen bewiiser och betyger«. Detta var av allt att döma en replik på det krav som Christian I året innan ställt i ett brev till Karl Knutsson att dra sig tillbaka från Gotland eftersom ön enligt hans mening »medh rættho hörir

vnder kronen aff Danmark«. Från och med 1400-talets mitt förändrades överhetens »Gotlandsdiskurs« markant. I kung Hans stadsfästelse av Gutalagen 1492 är denna omsvängning mycket tydlig. Ingressen slår fast att »Effterdj at wor kiere Almwe och vndersotte paa wort och Kronens land Gulland ære begærinde, att the motte fange en beschreffuen logh aff oss«. ²⁴

Förutom benämningen av gotlänningarna som undersåtar gjordes flera tillägg i lagtexten. Av trettiofyra punkter som lades till eller utökades i lagen stipulerades nu böter till kungen i tjugoåtta. Vad kungamakten gjorde var alltså att placera sig själv i lagtexten samt att retoriskt knyta till sig ön som »sin« samt gotlänningarna som »sina undersåtar«. Epitetet undersåtar och benämmandet av ön som tillhörig det danska riket blev från 1400-talet en fast retorisk figur i officiella skrivelser riktade till eller i förhandlingar om ön.

Det förändrade tilltalet i de kungliga breven var inte något som enbart riktade sig till Gotland. Ser man till det danska riket som en helhet visar det sig att benämmandet av och tilltalet till befolkningen i Danmark genomgick samma förändringsprocess. Christian I (1447-1481) tilltalade borgare och bönder i riket med en form av vänskapsretorik. I juli 1460 hälsades bönderna i Varbergs län med orden »Vi Cristiern Konge hilser eder Bønder og mene Almue som boer i Wordbergs Len«. Tretton år senare tilltalade han med en liknande formulering »alle vore Købstadmænd, Bønder og mene Almue som boer i Wardbergs Len«. ²⁵

I och med kung Hans trontillträde 1481 förändrades språkbruket. Den 8 juni 1484 adresserades till exempel bönderna i Hæstede bland annat på följande sätt: »Som vor fader Kong Cristiern og andre Konger i Danmarck har givet vore Undersatter Bønder i Hærstede i Winnige H. Friheder at nyde Birkeret.« Tjugo år senare, i brev till köpstaden Randers borgerskap, hälsade kung Hans: »Vore Undersaater Borgemestre, Raadmend og Menighed i vor Købstad Randerss.« ²⁶

Här har alltså ett nytt ord blivit en del av tilltalet, nämligen epitetet »undersåte«. Sätter man in det förändrade tilltalet i ett europeiskt sammanhang är denna process inte unik. Peter Blickle har visat hur begreppet undersåte (Untertan) blev en del av en ny politisk diskurs i 1500-talets Tyskland och hur detta nya språkbruk kom att befästa den hierarkiska samhällsordningen. För svensk del har detta diskuterats av Eva Österberg som noterat hur böndernas retorik i Sverige, riktad till överheten, förändrades från 1500-talet och framåt. Men först på 1600-talet, menar hon, hade den språkliga interaktionen mellan bönder och centralmakt ritualiserats i mer hierarkiska former. ²⁷

Tabell 2. Benämningen Riket/Danmark/landet i skattebrev tillställda bönderna i perioden 1530-1645

	1530-1570	1571-1600	1601-1630	1631-1645
»Riget«	29	22	9	0
»Danmark«	4 (6)	0	13	31
»Landet«	1	0	0	0

Källor: CCD vol. I-V, *Kancelliet brevbøger 1556-1645*; Madsen, *Det danske skattevesen*, 1978, s. 348-380

Från och med Fredrik I:s regim (1523-1533) började dessutom en territoriell dimension i tilltalet märkas. Danskarna var nu inte längre enbart kungliga undersåtar, de var nu också undersåtar i ett »fäderneland«, »rige« och så småningom i allt högre grad i »Danmark«. Detta kommer till exempel till uttryck i ett öppet brev den 8 augusti 1525 angående privilegier som tilldelats Jacob Fugger vilka enligt påbudet skall vara gällande »vdi Danmarch wdi vore riige, lande, steder och vann, vti waare swndt, strømme och haffue« och i ett brev samma månad och år till biskopar och prelater anspelas på »theris federne landt och riige«. ²⁸

Förskjutningen är ännu tydligare i de plakat om extraskatter som under perioden 1530-1660 i allt stridare ström utgick från det kungliga kansliet i Köpenhamn. Under perioden avkrävdes befolkningen i det danska riket över 300 extraskatter. Till detta kom ungefär 150 lokala skatteuttag, det vill säga riktade mot särskilda delar av riket. Minst 48 av dessa togs även ut på Gotland.²⁹ Kungamaktens tilltal till rikets befolkning speglar en påtaglig och intressant förändringsprocess som jag skulle vilja benämna som en »fördanskning« inte bara av tilltalet till Gotland utan av benämningarna av hela det danska riket.

Fördanskade bönder?

Innebar de processer som hittills diskuterats att gotlänningarna kom att känna samhörighet med Danmark? Växte det fram en dansk identitet i bondesamhället? I modernare forskning är man inte överens om den »nationella« retorikens genomslag i bredare folklager före 1700-talet. Ole Feldbæk menar, utifrån ett danskt perspektiv, att nationella föreställningsvärldar inte började spridas utanför snävare elitgrupperingar förrän under upplysningstiden. Denna ståndpunkt intar också Anders Linde Laursen och Karl Bergman som menar att bönderna i 1600-talets Skånelandskap inte identifierade sig med eller föreställde sig vara vare sig danskar eller svenskar. Även om man i Blekinge efter övergången 1658 började använda termer som Danskt och Svenskt i konflikterna.³⁰ Forskare som Rune Johansson, Harald Gustafsson och Jonas Nordin är dock något mer försiktiga med att uttala sig om i vilken mån dessa föreställningar omfattade även bredare folklager. Nordin framhåller att det hos den styrande eliten fanns en vilja att föra ut sitt nationella budskap och att förutsättningarna för att denna retorik skulle ha framgång var lika goda som vad gäller den religiösa världsbilden.³¹ Gustafsson konstaterar också, liksom Marko Lamberg, att människor i alla samhällsskikt använde etniska markörer som epitet långt före

1600-talet, men särskilt Gustafsson ställer sig frågande till vad det betydde och är tveksam till att det skulle vara frågan om det vi idag betecknar som nationalism. Lamberg menar att etniciteten inte spelade någon avgörande roll för mellanmänskliga relationer i senmedeltidens samhälle.³²

Det finns exempel på gotländska bönder som uttryckte vad som skulle kunna tolkas som någon form av lojalitet med Danmark och det danska språket.³³ Jag argumenterar i min avhandling för att de gotländska bönderna vid sidan av sin lokala identitet hade tillägnat sig en dansk riksidentitet. Det var inte fråga om nationalism i dagens mening. De gotländska bönderna kände sig knappast som delar av en dansk folkstam med ett gemensamt öde och blod, värt att dö för. Men de föreställde sig som en del av en språklig, territoriell och, för att använda Susan Reynolds term, regnal gemenskap. Böndernas danska riksidentitet var dock inte enbart en artikulering av gamla lojalitetsföreställningar som kom upp till ytan i och med att man konfronterades med kraven på en ny rikstillhörighet. Det var den nya rikstillhörigheten som gjorde gotlänningarna "danska". Först då började Danskt och svenskt artikuleras och användas i så väl konflikter, berättelser och i den vardagliga dialogen mellan överhet och undersåtar.

NOTER

- 1 Yrwing, *Gotland under*, 1940, s. 32; Schüick, *Gotlands politiska historia*, 1945, s. 207-220; Yrwing, *Gotlands medeltid*, 1978, s. 19, 21, 23-26, 54-55; Larsson, *Kalmarunionens tid*, 1997, s. 309; Sundberg, "Gotlands statsrättsliga ställning", 1997, s. 12-15; Gustafsson, *Gamla riken*, 2000, s. 98-100, Olesen, "Eric of Pomerania", 2001, s. 181, 184-193.
- 2 Lerbom, *Mellan två riket*, 2003, s. 16, fotnot 15, s. 32-36, 47-50, 54.
- 3 Ranum, "Introduction", 1975; Reynolds, *Kingdoms*, 1984/1997, s. 250-261; Smith, *The Ethnic origins*, 1986/1995, s. 22-30; Johansson 1993, s. 25; Gustafsson, *Gamla riken*, 2000, s. 317-318, 330, Hall, *Den svenskaste*, 2000, s. 16-32, Nordin, *Ett fattigt*, 2000, s. 22, 36, 444.

- 4 Bohman, "Gotland Irredenta", 1990, s. 10-11; Ilsoe, "Danskerne", 1991, s. 27-31, 35-38, 51-53, 57-66; Skovgaard-Petersen, "The Literary Feud", 1993, s. 114-120.
- 5 Huitfeldt, *Danmarkis*, 1598-1604/1652, s. 525, 1280-1281.
- 6 Eng, *Det svenska väldet*, 2001, s. 105.
- 7 Magnus, *Historia* II, s. 115.
- 8 Amundsen-Bugge, "Konstruksjon", 2001, s. 46-50; Sandmo, *Voldsamfundets*, 1999, s. 263-264, 271.
- 9 Lerbom, *Mellan två riken*, 2003, s. 56-57.
- 10 Lithberg, "Två krönikor", 1933, s. 4-5; Dittmer, "Hans Nielsson Strelow", 1961, s. 110-112, 115, 122-125; Sjöberg, "Strelows krönika", 1972, s. 64, 66.
- 11 Strelow, *Cronica*, 1633 opag. fol. [15]-[19].
- 12 Malmstedt, *Helgdagsreduktionen*, 1994, s. 219-226.
- 13 *Danske kancellis brevbøger 1594-11-21*, vol. 10, s. 364; *Corpus Constitutionum Danie* III:86; Visby Landsarkiv, Visby domkaptels arkiv, inkomna handlingar EI:1 fol. 33; *Corpus Constitutionum Danie* IV:408.
- 14 Stolt, "En predikstol", 1998, s. 59, 61, 66-67.
- 15 Se respektive kyrkas hemsida på internet.
- 16 Ödin & Hejdström, "Christian IV", 1988, s. 9-17.
- 17 Gillgren, *Gåva och själ*, 1995, s. 19-22, 26, 42, 46.
- 18 Lundmark, *Kyrkor i Dede ting*, 1931, s. 583-584.
- 19 Lerbom, *Mellan två riken*, 2003, s. 168, 208.
- 20 Roosval, *Hejde setting*, 1942, s. 366-367.
- 21 Roosval, *Rute setting*, 1935, s. 8, 11.
- 22 Poulsen, "Om 1600-tallet", 1994, s. 229.
- 23 Lerbom, *Mellan två riken*, 2003, s. 128-137.
- 24 Yrwing, *Gotlands*, 1978, s. 56-57; Schlyter, *Gotlandslagen*, 1852, s. 219.
- 25 *Repertorium Regni Danici*, 1162: 1460-07-02, 3306: 1473-09-07, 3912: 1476-09-15.
- 26 *Repertorium Regni Danici*, 5491, 9082.
- 27 Blicke, *Obedient*, 1981/1997, s. 3-10; Österberg, "Vardagens", 1993, s. 136-137.
- 28 *Kong Frederik den Førstes danske registratorer*, 1525-08-08, s. 69, 1525-08-27, s. 81.
- 29 Madsen, *Det danske skattevesen*, 1978 s. 233; Siltberg, "Gotlands extraskatter", 2000, s. 106-107, 121-122.
- 30 Feldbæk, "Is there such", 1996, s. 133-134; Linde-Laursen, "Det nationales", 1995, s. 64-65; Bergman, *Makt*, 2002, s. 372.
- 31 Johansson, "Nationer", 1993, s. 30-31; Gustafsson, *Gamla riken*, 2000, s. 330; Nordin, *Ett fattigt*, 2000, s. 444-445, 447.
- 32 Gustafsson, "The Conglomerate", 1998, s. 210; Lamberg, "Finnar", 2000, s. 515, 518-519.
- 33 Lerbom, *Mellan två riken*, 2003, s. 13, 219.

Att göra svenskar av danskar?

Den svenska integrationspolitikens föreställningsvärld 1658-1693

AF HARALD GUSTAFSSON

För Skånes nya herrar efter 1658 gällde det, enligt historikern Jerker Rosén, "att försöka göra den danska befolkningen svensk".¹ Så har problemet ofta ställts, problemet både för 1600-talets människor och för forskningen: att göra den danska befolkningen svensk, respektive att undersöka hur denna "försvenskning" ägde rum.

Att de danska och norska landskapens övergång till Sverige 1658 innebar att de helt borde uppslukas av Sverige och att befolkningen måste "försvenskas" har historikerna sällan eller aldrig satt frågetecken vid. Den ännu grundläggande studien av övergångstiden, Knud Fabricius fyrabandsverk från åren 1906-1958, är helt uppbyggd kring föreställningen om ett "Nationalitetsskifte".² Samma tankefigur är en grundförutsättning också för mer avgränsade studier i skånsk historia under samma period, som Jerker Roséns om adelsprivilegierna, Alf Åbergs om den militära organisationen eller Yngve Bogrens om den kyrkliga utvecklingen, som samtliga har "försvenskning" i sina titlar.³

Denna nationella tolkning av historien, där motsättningen mellan "danskt" och "svenskt" har använts som bärande element, kommer fram både i enskilda detaljer och i övergripande tolkningar. När Alf Åberg citerar svenska ämbetsmäns höga uppskattning om den skånska ekonomiska potentialen, konkluderar han att "det var naturligt att dessa ämbetsmän snarast möjligt ville inordna detta ljuvliga land i en nära ekonomisk och kulturell gemenskap med Sverige."⁴ Det anförda citatet

handlar faktiskt uteslutande om ekonomin, men utifrån en nationell tankevärld har Åberg på eget bevåg tillskrivit ämbetsmännen önskan om en "kulturell gemenskap". På ett övergripande plan sammanfattar Rosén hela perioden från 1658 till den formella inkorporeringen på 1680-talet sålunda: "Händelserna 1681-86 beteckna en slutpunkt och ett avgörande i den dragkamp mellan svenska och danska intressen, som pågått sedan Roskildefreden slöts."⁵

Det är inte konstigt att händelseförloppet har beskrivits enligt denna nationella matris. I tvåhundra år har vi levt med nationalismen som en av de dominerande komponenterna i vår världsbild. Vi har vant oss vid att sortera världen i nationer och tillskriva denna typ av kulturella gemenskaper oerhörd betydelse för politik, ekonomi, kultur och den enskilda individens identitet. När dessutom Skåne, Blekinge och Halland faktiskt kom att integreras i det svenska riket, och när samtidens aktörer faktiskt talade om danskt och svenskt och om att vänja befolkningen till det svenska, är det naturligt att "försvenskningen" blivit en så slagkraftig tankefigur. Men senare forskning ger anledning att ifrågasätta denna tolkning ur åtminstone två synvinklar.

För det första har vi de senaste decennierna blivit alltmer klara över att ett nationellt perspektiv är just ett perspektiv och inte tingens självklara ordning.⁶ Historiker och sociologer har visat hur föreställningar om nationer och nationalstater ut-

vecklades i Europa från 1700-talets slut och framåt, hur intellektuella och konstnärer under 1800-talet spred dem till stora befolkningsgrupper och hur först så småningom sådana föreställningar blev allmänt omfattande.⁷ Många "urgamla traditioner" uppfanns under denna tid och projicerades bakåt.⁸ I detta perspektiv har t.ex. etnologer talat om "försvenskningen av Sverige" som en process som tar fart på allvar först under de sista decennierna av 1800-talet.⁹ I denna kulturella mening gjorde Selma Lagerlöf och hennes gäsflygande Sverigeforskare Nils Holgersson mer för att integrera Sverige, inklusive Skåne, än någonsin Karl X Gustav eller Karl XI.

Detta innebär dock inte att människor före nationalismen saknade alla kollektiva identiteter. Gamla politiska enheter som kungariket hade en stark legitimitet.¹⁰ I en kristen föreställningsvärld var en indelning i folk och riken en självklarhet, utan att detta innebar samma definitiva avgränsning mot andra folk som i nationalismens tankevärld. Folken hade ju, i den kristna historieskrivningen, utvecklats under ganska kort tid från gemensamma förfäder.¹¹ Det fanns uppfattningar om etniska, kulturella och territoriella gemenskaper. Olika historiker har velat ge dessa äldre föreställningar olika namn, som regnalism¹², protonationalism¹³, patriotism¹⁴ eller etnicism¹⁵. De flesta är dock överens om att de på avgörande punkter skilde sig från nationalismen.¹⁶ En mycket viktig sådan skillnad är att det inte fanns något givet sammanhang mellan etnisk/kulturell tillhörighet och politisk organisation, något som blev en grundbult i nationalismens föreställning om nationalstaten.

Att staten och folket inte ansågs behöva sammanfalla blir också klart när man betraktar det andra nya forskningsläget, det om statsbildningsprocessen. Stater i det tidigmoderna Europa (perioden cirka 1500 till 1800) var annorlunda uppbyggda än vår tids nationalstater. De befann sig i en statsbildningsprocess, där olika former existera-

de sida vid sida. Där fanns självstyrande städer och stadsförbund, där fanns löst sammansatta imperier, där fanns kyrkoorganisationer, adelsgoods med immunitet och många andra organisationsformer.¹⁷ Men inte heller de relativt centraliserade stater som drev utvecklingen var samma enhetliga skapelser som dagens motsvarigheter. De var konglomeratstater: de bestod av ett antal områden som kommit under samma härskare vid olika tider och på olika sätt, och styrdes på olika sätt. De olika delarna hade ofta olika författningar, olika lagar och olika ständerrepresentationer.¹⁸

I ljuset av denna syn på det tidigmoderna Europa förefaller det osannolikt att vi skulle hitta fullfjädrade nationella identiteter i Skåne på 1600-talet. Det verkar inte troligt att man har uppfattat statsbytet 1658 lika dramatiskt och lika djupt ingripande i individernas identitet som vi skulle göra idag. Eftersom den normala organisationen av en stat var konglomeratformen, förefaller det inte finnas någon anledning att utgå från att allt i ett erövat område måste likriktas med huvudlandet. Det centralmakterna var intresserade av var att få in skatter och militära resurser. När man ibland försökte centralisera styrelsen för att öka resursuttaget, kunde man räkna med oro i provinserna. Det fick t.ex. den spanska centralmakten erfara när det stigande skattetrycket p.g.a. krigen gav utslag i revolter runt om i den spanska konglomeratstaten, i Nederländerna på 1500-talet och i Katalonien och Syditalien på 1640-talet.¹⁹ Denna fara var de styrande medvetna om, och man borde därför hellre fråga sig varför de i vissa lägen ändå gav sig på integrationsförsök, än utgå från att de alltid ville driva en integrationspolitik.

Det kan alltså finnas anledning att återvända till Skånelandskapens övergångstid och se på den med nya ögon. I det följande ska vi försöka spåra föreställningar i den svenska politiken mot Skånelandskapen under perioden 1658-1693. Det handlar om att försöka finna samtidens föreställningar om politiska enheter, om etnicitet, tillhörighet och

identiteter. Termer som "svensk", "skånsk" och "dansk" – vilken betydelse hade de, i dubbel bemärkelse: vad betydde de, vad omfattade de, för den tidens människor, och vad betydde de, vilken inverkan hade sådana föreställningar, för den politiska process som så småningom ledde till Skånelandskapens formella inkorporering i Sverige? Hur organiserade man de nya provinsernas ställning inom konglomeratstaten, och hade de "nationella" eller etniska uppfattningarna någon betydelse här?

För att söka utröna det ska jag koncentrera mig på några väl kända händelser och dokument, till största del de som i tidigare framställningar oftast framhävts för att belägga "försvenskningstesen". Vad blir utfallet om man går direkt till "försvenskarnas" favoritkällor och försöker läsa dem utan nationella skygglappar? Jag kommer att fokusera på några perioder och händelser. Först kommer den svenska regimens föreställningar under processen fram till Roskildefreden att uppmärksammas. Därefter gäller det de första kontakterna mellan den nya centralmakten och provinsborna under våren 1658. Här har Karl X Gustav tillskrivits ett färdigt "försvenskingsprogram". Sedan behandlas kort lantdagen i Malmö 1662 och framför allt det dokument, Malmö recess, som kom att utgöra ett slags grundlag för Skånelandskapen. Ett tredje intressant skede är perioden från skånska krigets slutfas och in på 1680-talet, då det anses att Karl XI på allvar ville förverkliga det gamla "försvenskingsprogrammet" och den formella inkorporeringen med Sverige genomfördes. Den politik som då sjösattes kan studeras i backspeglarna i generalguvernör Rutger von Aschebergs ämbetsberättelse från 1693.

Vi kommer alltså att röra oss bland allvarsamma, peruktyngda herrar i svart – åtminstone om vi ska tro tidens porträtt. Det är den politiska elitens uppfattningar vi här kommer åt. Och dess uppfattningar var givetvis viktiga för hur samhället kom att organiseras. Men två reservationer är vik-

tiga. Vi ska vara försiktiga med att sluta oss till hållningar och föreställningar hos stora samhällsgrupper utifrån detta material. Och vi ska vara om möjligt ännu försiktigare med att sluta oss till att verkligheten kom att se ut som dessa män beslutade. Kungliga resolutioner, förordningar och lagar, generalguvernörers och biskopars påbud och alla sådana normativa texter skapades för att påverka samhället, men vi vet att detta ofta misslyckades. Lagar följs sällan till punkt och pricka; ofta blir de död bokstav. Det behövs mer forskning om lokal verklighet innan vi kan säga vilka effekter de nya herrarnas åtgärder fick.

Ingångsvärdena:

svenska konglomeratstatserfarenheter

Att hantera erövrade provinser var inget nytt problem för den svenska statsmakten. Sverige hade under de hundra åren före Roskilde växt till en typisk europeisk konglomeratstat. Nya provinser hade lagts till i Skandinavien, i Baltikum och i Tyskland. Dessa hade hanterats på det normala sättet i tidens politik: de hade behållit sina gamla lagar, privilegier, förvaltning och representativa organisationer, men fått den svenska kronan som överherre. Mellan centralmakten i Stockholm – och makten blev genom de centrala ämbetsverkens utbyggnad just under denna tid mer stationär i Stockholm – och de lokala eliterna utvecklade sig ett politiskt spel som kunde få olika utfall i olika delar av väldet.²⁰

En viktig skiljelinje gick mellan de tyska provinserna och de övriga. Inom det tyska riket uppträdde den svenska kronan som tysk furste, formellt underställd kejsaren, den tyska riksdagen och tysk politisk kultur. Här fanns även en stark adel organiserad i lantdagar, som centralmakten måste lirka med. Att införa svensk lag var naturligtvis inte att tänka på här. De baltiska provinserna påminde om de tyska, men här fanns inte spärren av att de låg i ett annat rike. Här var integrationsgraden varierande; det frivilligt anslutna

Estland hade en friare ställning än det erövrade Livland, och det adelslösa Ingermanland var i flera avseenden – kyrkligt och juridiskt – närmast en del av Sverige. Erövringarna i Skandinavien 1645 – Gotland, Jämtland och Härjedalen – hade helt inkorporerats med Sverige. Också den senare möjligheten stod alltså öppen, men var ingalunda given. Det är säkerligen ingen slump att de inkorporerade provinserna saknade starka inhemska eliter och institutionella traditioner av självstyre.

Den enda som mer djupgående studerat hela den svenska provinspolitiken i ett långsiktsperspektiv, Jerker Rosén, har tolkat den som en pendling mellan de starka monarkernas vilja till total inkorporering och de eftergivna rådsregimernas vilja att gynna provinsadeln och sig själva som godsägare i provinserna.²¹ Hos honom behöver knappast inkorporeringsviljan förklaras, vad som måste förklaras är att vissa provinser inte inkorporeras. Som ovan berörts borde den frågeställningen ställas på huvudet; man borde snarare söka förklaringar till att centralmakten i vissa lägen trots allt vågade sig på en hårdare integrationspolitik. Den skarpa skiljelinje mellan ett klart definierat rike och provinserna som Rosén dragit upp har nyligen Torbjörn Eng kritiserat.²² Uppenbarligen är dikotomin en förenkling; man kunde mena olika saker med "riket". Det fanns dock genomgående en föreställning om ett svenskt kungarike som centrum i ett svenskt välde, där också andra områden än riket lydde under den svenska kronan, även om definitionerna kunde vara mer eller mindre flytande.

Den svenska centralmaktens roll som centrum i ett konglomerat var högst aktuell för Karl X Gustav och hans närmaste män just dessa år. De delar av Pommern som tillerkänts Sverige i västfaliska freden 1648 – och som faktiskt varit i svensk besittning sedan 1630-talet – saknade fortfarande ett klarläggande av sin styrelseform. Hårda förhandlingar fördes under femton år mellan den pommerska lantdagen och centralmakten, där pom-

rarna t.ex. hävdade att de gott kunde vara neutrala även om Sverige var inbegripen i krig. Först 1663 kunde förmyndarregeringen för Karl XI utfärda en "Regierungsform" för hertigdömet Pommern.²³ En militär erövring var inte nog, inte heller ett fredsavtal, utan det skulle till seriösa förhandlingar med den lokala eliten innan området föll på plats inom den svenska konglomeratstaten.

Sverige var ändå en relativt väl sammanhållen konglomeratstat, men bra mycket mer komplicerade förhållanden fick Karl X Gustav dagligen leva med åren före Roskildefreden. När budet om Danmark-Norges krigsförklaring nådde honom den 20 juli 1657 befann han sig i Thorn (nuv. Toruń) i Polen, och han var inte där på semester. I två år hade han tågat fram och åter genom Polen, inbegripen i ett redan för samtiden svårbegripligt krig. Många drag i det politiska spelet under krigsåren vore obegripliga med vår tids föreställning om enhetliga nationalstater.

Det första svenska angreppet riktade sig mot polska Livland och Litauen. Polen-Litauen var sedan sent 1300-tal en dubbelmonarki, där det visserligen fanns en ganska långt gången integration genom unionen i Lublin 1569, men där det ändå på många sätt var skillnad på kungariket Polen och storfurstendömet Litauen. Litauerna var hårt ansatta av de samtidigt anfallande ryssarna. 10 oktober 1655 ingick de litauiska ständerna en "union" med Sverige, ett påtvingat fredsinitiativ som sålunda i princip inte berörde Polen – det Polen där samtidigt Karl X Gustav och den svenska huvudstyrkan marscherade runt.²⁴ Ett av målen – i den grad något sådant kan skönjas – var att få kontroll över de viktiga preussiska hamnstäderna. Preussen, eller Ostpreussen, var ett län under den polska kronan, som innehades av kurfursten av Brandenburg. Brandenburg tvingades nu motvilligt alliera sig med Sverige och 1656-1657 erkände kurfursten faktiskt svensk överhöghet över Ostpreussen.²⁵ Hur ska dessa händelser kunna beskrivas i nationalstatstermer? Var Litauen och Polen

två stater eller en? Tillhörde verkligen Ostpreussen i någon mening Sverige? Tillhörde det Brandenburg? Eller Polen(-Litauen)?

Det är svårt att entydigt beskriva kriget och politiken i Östersjöns sydöstra hörn i nationella termer. Än svårare blir det av det faktum att eliten i flera av de inblandade territorierna talade och skrev tyska och uppfattade sig etniskt som tyskar (eller "tyskbalter", med ett uttryck som myntades först under sent 1800-tal). Det gällde i varje fall Ostpreussen, Livland (både svenska och polska) och Kurland (ytterligare ett i praktiken självständigt län under polska kronan). Att säga att "svenskar" och "polacker" slogs mot varandra är förvisso en grov förenkling – också av det skäl att arméerna innehöll legosoldater från Europas alla hörn.

Svenskarna hade alltså riklig erfarenhet av överlappande högheter och områden med gamla traditioner som politiska enheter, hopsatta i olika kombinationer, när de bröt upp från Polen för att gå mot Danmark. På vägen måste de också passera och ta ställning till Slesvig-Holstein. Detta är inte platsen att utreda dessa förenade hertigdömens komplicerade höghetsförhållanden, men det bör noteras att Karl Gustav allierade sig med hertigen av Holstein-Gottorp, som sålunda vände sig mot sin medhertig, den danske kungen, som också var hans länsherre i Slesvig – och i Holstein hans medvasall under den tyska kejsaren. Det gällde att ha tungan rätt i munnen så att man inte av misstag förklarade krig mot sig själv!

När Karl X Gustav med den svenska huvudstyrkan den 23 augusti 1658 anlände till Kolding i det egentliga kungariket Danmark, kom han förvisso till trakter som det var lättare att rita politiska kartor över. Men också i det skandinaviska Norden fanns, om än i enklare former, de europeiska konglomeratdragen.²⁶ Danmark-Norge var en stat med två huvudområden, två kungariket med var sina lagar, förvaltningssystem, kyrkliga förhållanden o.s.v., även om de på toppnivå var sammanhållna av en kung, ett riksråd och en centralför-

valtning. Och inom Danmark rådde fortfarande en juridisk uppdelning från de medeltida landskapslagarnas tid, med Jyske Lov för Jylland och Fyn, Sjællandske Lov för Lolland, Falster, Møn och Sjælland samt Skånske Lov för Skåne, Halland, Blekinge och Bornholm. På flera andra sätt, administrativt och politiskt, spelade denna tredelning av landet in.

Den viktigaste lärdomen när vi vill försöka förstå den vidare processen med Skånelandskapens integration är att den tidens statsmän knappast kan ha tänkt som vi idag. När de tänkte på erövringar och behärskanden, tänkte de inte i stora entydiga färgytor på kartan, inte i kulturellt och politiskt homogena stater, utan de var väl medvetna om lapptäcket av överhögheter, lokala eliter och deras privilegier, och lojaliteternas undflyende karaktär. De komplicerade politiska, administrativa och judiciella förhållandena, denna värld av undantag, månghundraåriga privilegier och enkaver, har varit viktiga ting att hålla reda på. Dessutom visste de naturligtvis att språkliga och kulturella gränser ytterst sällan hade något att göra med de politiska, men detta har förmodligen varit ett betydligt mindre problem för dem.

Styckningen av Danmark

Vilka konkreta föreställningar gjorde man sig i den svenska statsledningen om uppgörelsen efter ett lyckosamt krig mot Danmark? Vilka enheter och argument arbetade man med i det diplomatiska spelet som till sist ledde fram till Roskildetraktaten? Vi ska närma oss Roskilde via en kort utflykt till England.

En intressant inblick i föreställningsvärlden ger den utförliga instruktion som det svenska sändebudet Johan Fredrik von Friesendorff utrustades med när han i august 1657 sändes till England.²⁷ Karl X Gustav satsade hårt på att få England som allierad i kampen mot Danmark-Norge och la ut allehanda lockbeten. Ett sådant material är naturligtvis starkt tendensiöst – argumenten var anpas-

sade för att gå hem hos förhandlingspartnern och för att uppnå ett mycket specifikt syfte. Det manar givetvis till källkritisk vaksamhet; det är inte några spontana föreställningar som väller upp. Men det intressanta här är snarare vilka argument som över huvud ansågs gångbara, vilka politiska enheter man alls fann det möjligt att laborera med.

De övergripande enheter, eller handlande subjekt, som instruktionen rör sig med är furstarna, kronorna och rikena, som är ganska likartade saker. Det grundläggande officiella motivet är dessa storheters säkerhet. Det gäller säkerhet både för hans kungliga majestät och Sveriges krona, heter det, och motparten är "herr protektorn" (Oliver Cromwell som Englands styresman under republiken) och England. "Krona" är ett begrepp som är större än "rike" – det är summan av allt som lyder under en furste. Men kärnan i detta är ofta ett rike, och även England, som är republik, omtalas som en krona. Vissa problem erbjuder "Österrike", som ju inte var ett rike utan den österrikiska grenen av furstehuset Habsburgs besittningar, omfattande delar av två andra rikena (Tyskland och Ungern) samt en del andra besittningar. Denna statsbildning omnämns också i instruktionen utifrån dynastin som "Huset Österrike".

Det är dessa enheter som ska känna säkerhet. De är förväntade att ha offensiva, geopolitiska intressen – det utgås från att England vill ha "einen fuss in Teutschland" och att detta kan erbjudas av svenskarna. De ska också ha religiösa intressen; en allians mellan trosfränderna, riktad mot det katolska Österrike, förespeglas. Här spelar Karl Gustav förmodligen mycket medvetet på den starkt religiösa engelska republikens förväntade intressen, men det visar ändå att konfessionell tillhörighet också var förväntat att vara identitetsbildande. Ett ytterligare intresse som borde bita i den uppåtstigande sjömakten England var "liber usus commerciorum", handelskeppens fria tillgång till Östersjön genom Öresund.

Vad var det då svenskarna ville uppnå med des-

sa lockrop och övertalningar? Det försäkras att de inte vill svälja hela Danmark – den danska kronan kan Karl Gustav tänka sig att skänka till någon vänligt sinnat furste. Själv vill han endast ha de provinser som fordom tillhört Sverige, och som skulle ge Sverige säkerhet genom en sjögräns mot Danmark. Dessutom kan man tänka sig några områden i Norge som extra säkerhet. Det är dock de östdanska provinserna som tveklöst skjuts fram som primärt mål, och argumentet är "balance im Sund". Detta skulle ge Sverige en säker gräns, säkra den fria sjöfarten och Sverige fria händer mot den evangeliska trons fiender.

Rikena var alltså viktiga enheter i föreställningsvärlden, men de kunde styckas upp. England kunde få delar Jylland om de gärna ville – särskilt lockades med en god flotthamn mot Nordsjön. Sverige skulle ta andra provinser. I Tyskland delades olika hertigdömen och grevskap ut. Men den danska kronan skulle inte avskaffas, och i Tyskland lovades att den svenska kronan skulle sammarbeta med "andra dess ständer och trogna patrioter". En svensk krona kunde gott vara patriot i det tyska riket.

Av Englandsförhandlingarna blev intet, men de visar tydligt hur den svenska statsledningen var starkt inriktad på just de östdanska provinserna som krigsmål. Argumenten anpassades efter mottagaren, men rörde sig i varje fall inte i en föreställningsvärld där "nationella" eller etniska frågor spelade någon roll. Däremot spelade de existerande gamla enheterna en roll. De kunde visserligen beskäras och omkombineras, men inte helt upplöslas.

När isen lade sig tjock på Bälten blev det dags att beskära det gamla riket Danmark. Den svenska hären närmade sig Köpenhamn och den danska regimen blev snart villig att förhandla för att rädda vad som räddas kunde. Det har överlevt en hel del utkast, uppteckningar och förslag från förhandlingarna, som ger en inblick i hur man tänkte.²⁸

Det är tydligt att förvärvet av Skåne och Ble-

kinge och det permanenta innehavet av Halland fortfarande stod högst på den svenska prioritetlistan. Någon gång kunde detta diskuteras – på ett möte i Vordingborg 11 februari kastade kungen t.ex. fram att man först skulle “kasta Norrie öfver ända” men beslutet blev ändå att de “3 provinciae” sattes i första rummet, följt av vissa delar av Norge.²⁹ Det är intressant att man talar om tre provinser och bortser från Bornholm. Det var alltså knappast det gamla skåneländska lagområdet som sådant som föresvävade svenskarna, det var snarare landområdena ner till Öresund som hägrade.

Det kan inte råda någon tvivel om Öresunds väldiga vikt i föreställningsvärlden. Två huvudpunkter i förhandlingarna blev dels svenska fartygs rätt att inte bara slippa Öresundstullen utan också alla formaliteter i samband med passagen, dels Sveriges försök att få Danmark med på att neka potentiellt fientliga örlogsflottor tillträde till Östersjön. Men Öresund, den gamla symbolen på danskarnas ledande roll i Sydskandinavien, hade också en stark kulturell laddning. Om Sverige innehade den ena kusten vid Öresund, skulle full jämlikhet råda vad gällde saluter och andra formaliteter när danska eller svenska fartyg passerade, något som Karl X Gustav uttryckligen inskräpte till sina underhandlare.³⁰

Argumenten för den nya gränsen var i första rummet säkerhetspolitiska. “Där til medh synes gudh och naturen haffva satt en termin emellan Danmark och Sverie till dennes [Sveriges] försäkring: dett är canalen i Sundet”, hävdade den svenske förhandlaren Sten Bielke under de hårda förhandlingarna i Tåstrup.³¹ Det är intressant att det historiska argumentet, att dessa provinser skulle ha tillhört Sverige tidigare, som nämnts i förhandlingarna med England, lyser med sin totala frånvaro i dessa förhandlingar. Tanken fanns nog där, men inte som någon dominerande föreställning.³²

Det är svårt att bedöma vad som står bakom lättheten att enas om de östansundska landskapen. Kanske föreföll de östdanska provinserna från

dansk rikshorisont ändå som mest mistliga om riket nu måste stympas, kanske var man klar över – och gjordes klar av diplomaterna – att västmakterna mer än gärna såg den danska dominansen vid Sundet brytas. Kanske framstod det som självklart att det var detta svenskarna ville sätta in allt på. Resten hade lägre prioritet. Anspråken i Sydnorge stannade till sist vid Bohus slottslän. När det gällde Trondheims slottslän och Bornholm såg det länge ut som om Danmark kunde nöjas med att avstå ett av dem, vilket åter pekar på Bornholms låga prioritet.³³ Så blev det dock inte utan båda avträdde.

Det finns intressanta ansatser i förhandlingarna till att göra gränserna mellan staterna tydligare. Svenskarna tog upp de pretentioner på vissa rättigheter över gods på Rügen som de danska kungarna av gammalt ansåg sig ha; om man från dansk sida nedlade dessa pretentioner, skulle den svenske kungen å sin sida avstå från de rättigheter i Delmenhorst och Ditmarsken som han kunde anses ha som hertig av Bremen. Att förhandla på detta sätt om en hyfsning av överhöghetsförhållanden utan egentliga gränsändringar har verkat besynnerligt för senare historiker, och C.G. Weibull har typiskt nog missförstått sin egen källutgåva och trott att det handlade om att svenskarna krävde att få ha kvar pretentionerna. Men i rådsdiskussionen i Vordingborg 11 februari talas det emellertid otvetydigt om “Pretentio in Delmenhorst et Ditmarsen cassetur” – pretentionerna ska frånfallas – och detta blev också resultatet.³⁴ Gamla överlappande överhögheter skulle avskaffas till förmån för klarare gränser.

De danska förhandlarna reagerade på ett intressant sätt när svenskarna tog upp Delmenhorst och Ditmarsken. “Så är och, rätt till sägandes” sa Joachim Gersdorf enligt den svenske sekreterarens uppteckning, “sakens egentligheet oss obekant”.³⁵ Det speglar hur konglomeratstaten kunde användas i praktisk politik. Det danska riksrådet kunde inte krävas känna till alla de relationer som deras

kung kunde tänkas ha som furste i andra länder, i detta fall som hertig i Holstein. Det kan ha varit ett svepskäl för att slippa diskutera frågan, men det var i så fall ett svepskäl som det ansågs legitimt att föra fram.

De norska frågorna kastar också ljus över staternas uppbyggnad. Norges ställning i den danska staten har varit ett kärt gammalt trätoämne bland historiker. Var det en "toriksordning" eller var Norge helt underordnad Danmark?³⁶ I förhandlingarna var enheterna som stod emot varandra hela tiden rubricerade som "Danmark" eller "kronan Danmark" och "Sverige" eller "kronan Sverige". Men när man kom in i de snåriga förhandlingarna om norska territorier, framför allt tvistigheterna om utsträckningen om det som ofta bara omnämndes med stickordet "Trondheim", var det helt klart för de inblandade att det var avträdelser från Norges rike det handlade om. Norge var ett rike och Norge och Danmark blandades inte ihop. Däremot var Norges rike underkastat kronan Danmark, och det var inget konstigt i att kronan Danmark och danske kungen kunde avträda norska områden till Sverige. I den meningen var Norge danskt, och något "Danmark-Norge", som eftervärlden döpt staten till, användes inte av förhandlingarna. I tidens föreställningsvärld blir alltså Norges ställning fullt begriplig.

I dessa dokument träder kronorna med sina vidhängande furstar fram som det som närmast påminner om en stat i vår mening. Rikena är också mycket viktiga enheter. De två multietniska konglomeratstaterna omnämns genomgående utifrån sina "kärnriken" som "Danmark" och "Sverige". Men här finns också diverse land, slottslän, öar och stift som utgjorde de mindre pusselbitar som nu flyttades mellan rikena och kronorna. De tre landfasta Skånelandskapen var för svenskarna en sådan enhet, i sin tur bestående av tre "land". Det fanns föga av nationella eller etniska föreställningar i detta spel om land och rikena. I den grad de kom till synes, var det på den nivå där "kärnri-

kena" färgade av sig på kronorna. Förhandlingarna för de två konglomeratstaterna benämns genomgående som "danskar" och "svenskar" – men där omfattar "svenskarna" också den förre danske adelsmannen Corfitz Ulfeldt, nu Karl X Gustavs förtrogne. Från att ha varit kungens svärson och gunstling i Danmark hade han nu gått till att bli en av de män som skrev sitt namn å den svenska kungens vägnar under Roskildetraktaten. Men vad stod det i den?

Roskilde fred: pusselbitar och privilegier

Förhandlingarna liksom fredstraktaten tog upp mycket mer än bara de territoriella frågorna. Det handlade om passagen genom och tullen i Öresund, om gemensamt uppträdande mot tredje makt, om utväxling av krigsfångar, om beslagtagna skepp, om detaljer kring hur olika territorier skulle återlämnas, om att Corfitz Ulfeldt skulle återfå beslagt gods i Danmark och Norge, till och med om vissa tapeter på Kronborg som svenskarna menade var förgrifliga och skulle förstöras. Det är viktigt att notera att annat än territorier stod på spel för att undvika en anakronistisk tolkning. Ett tecken på det är att förhandlingarna och traktaten också innefattade att vissa danska styrkor skulle övergå till Sverige. Till slut blev det cirka 1000 man rytteri som på detta sätt fick byta sida – deras "nationalitet" har alltså inte ansetts ha någon betydelse.

Här är vi dock intresserade just av den territoriella förändringen och hur den uttrycktes. De ligger också ganska högt i traktattexten, som det kan vara på sin plats att ordagrant återge. I paragraf 5 heter det att

Kongl. May:tt i Danmarck bewilliadt och samtyckt [...] att afstå och affträda till Hans Kongl. May:tt, desz successorer Sweriges konungar och chrono provincierne Hallandh (som för detta chronan Swerige till försäkring hafwer varit inrymbd) Skåhne, Blekinge, Bornholm.

I paragraf 6 heter det att också "Bahuss slått och lähn, samt Trundhiems gårdh och lähn" avstås för att "incorporeras Sweriges chrono till ewärde- ligh possession och egendomb". I paragraf 9, som först föräkrar att all egendomsrätt ska respekteras, följer så den omdiskuterade bestämmelsen att

alle ständer, adell och oadell, andelige och werldzlige, borgare och bönder, uthi the widh desse tractater cederade länder och lähn i Danmarck och Närke, skohle [...] blifwa widh dheres wahnlike rätt, lagh och gamble privilegier och frijheeter oturberade och obehindrade så wijda dhe icke löpa eller strida contra leges fundamentales aff Sweriges chrono.³⁷

Det finns två sammanhängande problem med dessa skrivningar. För det första frågan om provinserna har införlivats med själva kungariket Sverige eller inte. Denna fråga har inte tilldragit sig historikernas synnerliga uppmärksamhet. Man har utgått från att så varit fallet, och att bestämmelsen som lagar och privilegier har utgjort ett stort problem eftersom provinserna nu var svenska; hur kunde de vara svenska och ha egna lagar? Inkorporering betydde för den svenska statsledningen under 1600-talet, enligt Jerker Rosén, alltid uniformitet i lagar och privilegier.³⁸ Den alltid skarpögd Knud Fabricius har dock uppfattat att Skåne snarast kom att ingå som en av de utanför riket liggande provinserna i den svenska konglomeratstaten, men detta hans påpekande har inte synnerligen uppmärksammats. Han menar dock också att detta inte alls stämde med den svenska statsledningens ambitioner, som gällde full inkorporering.³⁹

Desto mer har man funderat över varför svenskarna gick med på en sådan, i ett nationalstatsperspektiv, absurd bestämmelse som att de erövrade provinserna fick behålla sina gamla lagar och privilegier. Man kan förstå att detta 1645 gällde Halland, som endast skulle vara svenskt under en begränsad tidsrymd, skriver Inger Dübeck, som senast behandlat frågan, men varför skulle den gälla de 1658 för evig tid avträdna provinserna?⁴⁰

Hennes svar, som andras, är att adelns egenintressen låg bakom. Rosén skriver att bestämmelsen infördes "på direkt yrkande av det danska riksrådet", eftersom en god del av riksråden hade godsbesittningar i de avträdna områdena.⁴¹ Dübeck hänvisar till riksrådets yttrande över förhandlingarna 17 februari och Frederik III:s order till förhandlingarna efterföljande dag.⁴²

Frågan fördes dock in minst en dag tidigare. 16 februari rapporterar Sten Bielke till Karl Gustav att förhandlingarna kom i sin första "disput, huru såm dädh skulle förhållas mädh adelens friheet, att dee skulle bliffva vidh sina privilegier, j lika måtto och borgarne vthi städherne". Det är uppenbarligen riktigt att adelsprivilegierna, som generellt var större i Danmark än i Sverige, var viktiga, men borgerskapets privilegier nämns i samma andetag. Bielke fortsätter med att förklara varför detta ter sig svårt att acceptera. Adelsprivilegierna skulle kunna försvåra soldatutskrivningar, och städernas privilegier försvåra en omorganisering av den merkantila sektorn. Dessutom kunde det "och göra dee swänkska sviriga, att desse skulle haffva större friheet".⁴³ Det betänkliga var alltså att det skulle binda regimens handlingsmöjligheter och dessutom skapa avundsjuka i det egentliga Sverige.

De näst följande dagarna sköts sedan privilegiefrågan fram av det danska riksrådet och Frederik III själv. I de fredspreliminärer som slöts i Tåstrup 18 februari infördes att invånarna skulle njuta samma lag och privilegier som ditintills, med det viktiga, av svenskarna gjorda tillägget att de inte fick strida mot "dee fundamentale constitutioner af chronan Swärie".⁴⁴ Vad som menades med detta blev föremål för ytterligare diskussioner, och slutresultatet blev alltså Roskildetraktatens ovan citerade §9.

Formuleringen var en kompromiss och allt annat än glasklar. Inskränkningen att de gamla lagarna och privilegierna inte fick strida mot Sveriges kronas fundamentallagar var begärd av svenskarna, som dock hade velat ha tilläggsformu-

leringen "desz interesse, stat och andre undersåtares gagn och vählfärd", men det gick inte igenom.⁴⁵ "Fundamentallagar" var ett begrepp som användes av tidens lärde, syftande på bestämmelser av typ den svenska regeringsformen, ständerprivilegierna, handfästningar och liknande akter som behandlade rikets styrelse och organisation i stora drag, men det hade ingen fast definition. Enligt Dübeck öppnade i varje fall formuleringen för att införa svenska skatter och avgifter, som hörde till de majestätsrättigheter som förstods under fundamentallagar.⁴⁶ Men i förhandlingarna mellan de pommerska ständerna och Sverige använde ständerna begreppet för att värna sina privilegier mot centralmaktens intrång.⁴⁷ Det förefaller som om båda sidor kunde acceptera formuleringen just för att den var så tänjbar.

Att adelsprivilegierna var en central punkt som här avsågs visas återigen när det danska riksrådet så sent som 27 februari inskärper i detalj vilka privilegier de menade skulle fortsätta att äga giltighet.⁴⁸ I så måtto kan det ligga något i att detta ståndsintrasse låg bakom formuleringen i §9. Men som vi sett avsågs också de handelspolitiska regleringarna, och den slutliga formuleringen täckte faktiskt hela lagstiftningen och privilegieväsendet. Kanske kan man föreställa sig att danskarna såg det som en fördel vid en eventuell återerövring om svenskarna inte hunnit ändra för mycket.

Vi kan konstatera att det på ett eller annat sätt har upplevts som ett intresse från danskt håll att få med denna formulering, men om vi ska förstå varför de svenska förhandlarna accepterade den måste vi återigen se på de europeiska konglomeratstaterna. Olika territorier som på olika sätt och vid olika tid hamnat under samma centralmakt hade olika lagar, privilegier, förvaltning, skatteväsende, militärväsende etc. Det fanns knappast en enda stat utöver de rent diminutiva som inte hade denna uppbyggnad. Det gällde, som vi sett, också Sverige och Danmark-Norge. För svensk del fanns en skala av erfarenheter, från Pommern, där man

ännu förhandlade om regeringsformen, till Jämtland, Härjedalen och Gotland, som totalt inkorporerats omedelbart vid övergången. Här placerade sig Skånelandskapen, Bohus och Trondheims län någonstans i mitten.

I det perspektivet blir det inte så märkvärdigt att man lät danskarna få igenom denna bestämmelse, särskilt inte när man garderade sig med bestämmelsen om att de inte fick strida mot "fundamentallagarna". Dessutom fick svenskarna in ytterligare en reservation. Det heter nämligen, också i §9, att

på dedh man må förnimma Kongl. May:tz i Sverige nådigste benägenheet snarare dheres wilkor att förbättra, än förringa, ähr till-sagdt, att alle så adell som oadell, hwilcke sigh vnder Kongl. May:tz och chronones Sweriges jurisdiction aldeles begifwe, må äthniuta medh dhe infödde svenske, lijka tillträde till beneficia och honores.

Här skapades alltså en väg framåt för en frivillig övergång till svenska lagar och privilegier, och moroten skulle vara att få tillgång till ämbeten och titlar på lika fot med infödda svenskar. Med dessa reservationer kunde tydligen den svenska statsledningen svälja laggarantin, helst den inte i vare sig internationellt eller svenskt sammanhang var särskilt omstörtande. Länder som avträdde till kronan Sverige ingick aldrig med automatik i det som snävt kunde definieras som riket Sverige. Skånelandskapen gjorde det enligt Roskildetraktaten i varje fall inte.

Freden var hård för Danmark-Norge. De danska förhandlarna skrev genast efter undertecknandet till kung Frederik och ursäktade det klena resultatet: Gud ska veta att de har gjort vad de kunnat för att mildra villkoren, men "huercken raison eller motiver haffuer kundt gjelde jmod mac-ten."⁴⁹ Det är naturligtvis rätt så till vida som att svenskarna ville ha Skåne, Blekinge, Halland och något i Norge, och det visade sig inte förhandlingsbart. Men hela processen innebar att just "raison och motiver" bollades fram och tillbaka; i

många detaljer kompromissade man. Inte minst är det tydligt att betydande ändringar i dansk favör gjordes mellan Tåstruppreliminärerna och den färdiga Roskildetraktaten. Också den stora svenska plan om Danmarks underkastande och ett gemensamt uppträdande i Europa som låg i det svenska förhandlingsupplägget i Vordingborg hade fått stryka på foten i Tåstrup, som C.G. Weibull klart visat.⁵⁰

Även militär styrka, även de västliga makternas intressen, även olika självintressen måste framföras i en form som erkändes som legitim av de inblandade. Makten låg inbäddad i kulturella föreställningar, och det var inte likgiltigt hur man formulerade sig i förhandlingarna. Föreställningen om enheter som landskap, slottslän och riken var en del i denna kulturella ram. Man delade inte upp kartan med linjal och passare, utan pusselbitarna fanns i stor utsträckning där redan.

Ett antal sådana pusselbitar, utrustade med "deras vanliga rätt, lag och gamla privilegier", hade alltså den svenska regimen plockat på sig. Vad skulle man nu göra med dem?

Kommission i Skåne, tvekan i Göteborg

Sverige hade vid det laget rutin på att överta erövringar och man handlade snabbt. Fältmarskalk Gustaf Otto Stenbock fick redan 26 februari order om att ta ansvar i de östdanska provinserna, och några veckor senare utnämndes han till generalguvernör över dem.⁵¹ 15 mars tillsattes också en kommission som skulle ta emot ständernas hyllningar och undersöka förhållandena i de nya provinserna. Till denna den första i raden av skånska kommissioner utnämndes generalguvernör Stenbock, Corfitz Ulfeldt och kanslitjänstemannen Johan Gyllenstierna, som emellertid på grund av sjukdom ersattes av riksrådet Erik Sparre. De fick en detaljerad instruktion för sitt värv.⁵²

Hur uppfattades nu dessa nyövertagna områden? Att en generalguvernör tillsattes var ett

tecken på att de uppfattades likartat med andra erövrade provinser utanför riket i snäv mening.⁵³ Skåne, Halland, Blekinge och Bornholm hade blivit ett generalguvernement. Att de fyra provinserna uppfattades som en enhet stärks ytterligare av att de tillsammans blev föremål för kommissionens uppmärksamhet. Kommissionens instruktion laborerar tydligt med dem som en enhet, som dock inte namnges. Det talas om "landet", "landets invånare", "dessa provinser" och liknande uttryck.

Enheten bestod uppenbarligen av fyra delar, och bland dessa framträder en ganska klar hierarki. Skåne kom främst, och fick ibland ge namn åt hela enheten, som när det heter att "fljtitige studenter af den skåniske vngdom" ska få stipendier för att studera i Uppsala; det finns inget som antyder att inte också de andra provinsborna här avsågs. Bornholm kom klart sist – ofta glöms det helt bort som när det talas om generalguvernementets upprättande "till Statens bättre Ordningh och richtigare Regeringh vthj Hallandh, Blekingh och Skåne". I den ganska detaljerade diskussionen om stadsväsendet saknas de bornholmska städerna helt.

Detta passar väl med vad vi sett från freds-förhandlingarna och framgår också i kungatiteln, där Karl X Gustav nu upptog "hertig uti Skåne".⁵⁴ Skåne först, Halland och Blekinge aningen bakom, Bornholm ett lågprioriterat skiljemynt på sladden, men alla fyra en enhet, ett "land" – i ceremoniella sammanhang ett hertigdöme Skåne – som nu skulle få sin position under den svenska kronan fastslagen.

Detta "Storskåne" – som vi med en långt senare term kan kalla Skånelandskapen – var varken Danmark eller Sverige. Det konstateras i instruktionen att Roskildefreden löst invånarna från deras förpliktelser till kungen och kronan Danmark och i stället fört dem till Kungl. Maj:t och kronan Sverige. Fursten och det abstrakta begreppet kronan uttryckte alltså det politiska tillhörighetsförhållandet – i svenskt sammanhang började dessutom

även fursten vara en abstrakt storhet i och med begreppet "Kungl. Maj:t" ("kunglig majt") om den högsta statsmakten, oavsett dess personliga innehavare. Provinserna var nu inte längre "Danmark" utan detta låg någon annan stans. Det uttrycks t.ex. oro för att unga män ska "draga sigh vndan inn på Seelandh, eller inn j Danmark". Invånarna kallas aldrig danskar. När det gällde Bohuslän övervägde riksrådet att använda titeln "kung över en del av Norge",⁵⁵ men något sådant förekom inte angående Skånelandskapen.

Men de nya provinserna, ehuru knutna till kronan Sverige, var inte heller "Sverige". Sverige var något annat, som visserligen provinserna kunde närmas. Kavalleriregementen ska uppsättas, heter det i instruktionen, "på sätt och wijs som j Swerige brukeligt ähr". Att provinserna har rätt att behålla sina gamla lagar och stadgar sägs också uttryckligt. Det finns ett antal sådana formuleringar som utpekar "Sverige" som något annat än "de cederade provinserna".

Det kan därför verka paradoxalt när det direkt sägs – som motivering till att svensk tull ska införas – att "dhesse länder medh Sweriges Crono incorporerade ähre". Om prästerskapet talas hur "Ecclesiastici bäst kunna incorporeras medh det andelige Ståndet i Swerige". De var alltså ännu inte inkorporerade, men skulle bli det. Om adeln heter det åter att kommissionen ska sondera hur de vill ha det, vara "ett corpore" eller inkorporeras i den svenska adeln.

Det är rimligt att läsa dessa olika besked som att "inkorporera" inte hade den absoluta betydelse som Jerker Rosén (ovan) hävdar. Det passar bättre med Engs uppfattning om mer svävande begrepp, som också kunde användas pragmatiskt i skiftande situationer. En inkorporering av provinser eller ständer kunde vara mer eller mindre långtgående, innebära mer eller mindre av uniformitet. Att länderna var inkorporerade med Sveriges *krona* var dessutom inte detsamma som en inkorporering i riket. De tyska provinserna tillhörde enligt västfa-

liska freden Sveriges krona, men ingick i det tyska riket. De olika ständernas inkorporering i sina svenska motsvarigheter var en fråga för varje stånd. Ståndstänkandet kom ofta på tvärs av det territoriella tänkandet.

Det fanns uppenbarligen olika alternativ för hur denna nya enhet skulle infogas i den svenska statskroppen. Det är intressant att frågan fördes upp på det utskottsmöte som hölls i Göteborg vid mitten av april. Det handlade om representanter för adel, präster och borgare som kallades samman för att dryfta den prekära utrikespolitiska situationen. Armén stod i Danmark och kostade enorma summor, att avpolettera den skulle kosta ännu mer, alltså måste man ha en ny (eller gammal) fiende att föra krig mot. Valet stod mellan att ta en ny omgång mot Danmark eller gå mot Österrike, där det senare alternativet ännu under våren 1658 stod överst på listan.⁵⁶ Utrikespolitiken var huvudpunkt på mötet, och kungen fick närmast fria händer för fortsatt offensiv krigföring där han fann det lämpligt.

Som en andra punkt på dagordningen fann emellertid också "dhe nys tilkomne provinciernes administration", hur denna bäst skulle inrättas för att "hålla gemütherne i godh humeur". "Sveriges trogne inbyggare", avslutade kungen sitt inledningstal på mötet, borde aldrig låta skrämra sig "til att afstå det ringaste af det nu til Sweriges Crono wunnit är".⁵⁷ Det säkerhetspolitiska problemet med att hålla på det man vunnit och behovet av att vinna legitimitet hos de nya undersåtarna var alltså intimt sammanflätade. Och detta var inte kungens eget problem: det borde vara en sak för alla Sveriges invånare att hålla på det som till Sveriges krona hörde. Enheten av folk (förkroppsligat i ständerna), rike och krona markeras tydligt. I propositionen ställs problemet sålunda: ska man "tractera dem à part" och regera provinserna efter deras gamla lagar och privilegier, eller ska Kungl. Maj:t försöka "lämpa dem effter Svensk sedwana och Constitutioner" och hur ska

de i så fall ges plats bland de svenska ständerna?⁵⁸

Ständernas svar på frågan om provinsernas administration var tveksamma och undvikande. Borgarna förordade inkorporering med en formulering som förefaller hastig och ogenomtänkt, prästerna underströk att de nya undersåtarna skulle "wäl och höfligen handteras" och adeln föreslog att frågan skulle skjutas upp.⁵⁹ Kungl. Maj:t följde det senare förslaget och konstaterade att "om incorporation hadhe inthet så stor hast. Näste Richsdagh kunde dher om handlas."⁶⁰ Det fanns alltså ingen entydig opinion för eller mot fullständig integration och statsledningen bedömde inte frågan som pressande.

Vad var över huvud taget problemet för den svenska regimen efter övertagandet av Skåne? Var huvudfrågan för kommissionen 1658 verkligen hur man skulle kunna införliva provinserna helt och hållet i det gamla svenska riket? Var den ens om det skulle ske en inkorporering eller särbehandling? I kommissionens instruktion nämns som det överordnade syftet att dra försorg om provinsernas försvar och undersåtarnas välstånd; till denna ända ska kommissarierna informera sig om kronans intäkter, om civilförvaltningen och rättsväsendet, om militära och om kyrkliga förhållanden. Kronan ska alltså kunna uppfylla sina uppgifter, försvara sitt område och sköta sina faderliga plikter visavi undersåtarna. Hur förvaltningen ska ordnas och hur provinserna ska behandlas visavi centralmakten och andra av dess riken och länder är instrumentella frågor. Mycket talar för att Karl X Gustav och hans män har haft uppfattningen att för att försvara dessa värdefulla, nyvunna provinser bör de knytnas så fast som möjligt till Sverige. Men målet var att behålla dem och få nytta av dem, inte att till varje pris uniformera dem med Sverige.

En ordväxling i Malmö

När herrarna Stenbock, Ulfeldt och Sparre anlände till Malmö, som snart kom att framstå som

administrativt centrum i det nya generalguvernementet, hade de alltså befogenhet att förhandla med adeln om inkorporering eller särställning. Enligt äldre forskning var regimens mål total inkorporering; "det ligger i öppen dag", skriver Jerker Rosén om möjligheten av en särställning för den skånska adeln, "att detta alternativ endast rent formellt skulle erbjudas."⁶¹ Allt pekar på att han har fel. Förhandlingar mellan centralmakt och provinseliter var ofta reella nog; vi kan än en gång påminna oss de vid det laget tioåriga, ännu resultatlösa förhandlingarna med Pommern. Adeln förstod också att det vankades förhandlingar och tog själv initiativet.

Kommissionen hade inkallat provinsernas ständer till ett hyllningsmöte i Malmö 16 april. Men redan 3 april var en stor del av adeln samlad i Malmö vid den framträdande adelsmannen Tage Thotts begravning. Huvudkällan till vad som då tilldrog sig är kommissionens av historikerna ofta citerade brev till Kungl. Maj:t av 8 april.⁶² En adelsdelegation på ett tjugotal personer uppsökte Corfitz Ulfeldt och bad att kommissionen "welle anticipera tijden och nu göra them någon proposition om thet, som uthi bem:te bref [kallelsen till hyllningsmötet] icke så egenteligen war exprimerat, och wij lijkwähl ämnade them att föredraga". Det är en utomordentligt avslöjande formulering; både kommissionen och den skånska adeln har varit på det klara med att ett svenskt bud skulle föreläggas adeln på hyllningsmötet, även om detta inte "egenteligen war exprimerat" i kallelsen. Kanske uppfattades det också som taktiskt viktigt av adeln att komma kommissionen till tals innan övriga ständer var med.⁶³ Kommissionen refererar i sitt brev det tal den skånska adelns talesman Niels Krabbe höll.⁶⁴

Krabbe började strategiskt med att understryka att många fortfarande stod i trohetsed till kungen i Danmark. Därmed hade han antytt vad saken gällde: skulle de gå över till Sverige, måste de få ett gott förhandlingsbud. Vad de själva ville var att få

en handfästning på deras privilegiers giltighet. Handfästningar brukade som nämnts utges av nyvalda danska kungar. Han påminde om att Danmark alltid varit ett valrike – visserligen ville de inte hävda att de längre kunde välja kung, men påminde om Kataloniens självständiga ställning i Spanien. Detta var ett djärvt politiskt utspel; Kataloniens självständiga ställning hade nyligen visats i ett långt uppror mot den kastilianska centralmakten, som visserligen med stor möda slagits ner, men där den kataloniska särställningen ändå bevarats och Spaniens karaktär av konglomeratstat understrukits.⁶⁵ För allmänbildade européer måste Katalonien ha varit ett av de just då bäst kända exemplen på hur politiska enheter behöll sina gamla institutioner också i större statsbildningar – men också på hur farligt det var om centralmakten försökte ändra på detta.

Katalonien var visserligen under kungen av Spaniens regemente, hävdade Sparre, men “war doch itt folk, som bestod af sin ägen frijheet”. I Skånelandskapen bodde alltså, enligt denna analogi, ett särskilt folk, som kunde ha sin frihet, även under en svensk kung. Han argumenterade också med att landet inte var härtaget utan godvilligt hade samtyckt till övergången. I tidens statsrätt ansågs det råda en betydande skillnad mellan om länder innehades “jure belli” – “efter krigets rätt” – eller enligt frivillig överenskommelse; i det förra fallet hade centralmakten större manöverutrymme visavi lokala eliter, men nu gällde alltså det enligt den skånska adeln det senera. Till yttermera visso gjordes en hänvisning till den internationella opinionen; “angräntzande nationer, the ther äfwen alle hade ögat opå”, borde inte få ett dåligt intryck. Det var alltså viktigt för Sveriges renommé, t.ex. vid framtida erövringar, att den svenska regimen behandlade de nya provinserna anständigt.

Delegationen överlämnade till slut en kopia av den gällande danska handfästningen, så att kommissionen kunde se hur en sådan skulle se ut. Avslutningsvis lyckönskade sig den skånska adeln

till att, som ersättning för den milda och nådiga kung de mist, ha vunnit en ny mild och nådig majestät. Till formen upprätthöll de alltså bilden av de ödmjuka undersåtarna som ber kungen om en ynnest, men i praktiken var det ett klart utformat, offensivt förhandlingsbud som överlämnats.

Ulfeldts svar var i sak ganska skarpt. De som inte ville svära trohetsed borde över huvud taget inte vara med på dessa förhandlingar. De som “achtade sättia sigh qwar i landet” skulle däremot, tillsammans med de övriga ständerna, svära trohetsed på utsatt tid. Getterna skulle skiljas från fåren, och stånden behandlas tillsammans. Vad deras förra villkor beträffade, “wore the oss tillförende nogsampt kunnige” – en syrlig kommentar från den förre danske rådsherrn och rikshovmästaren Ulfeldt. En kort hänvisning till att Sveriges historia var väl känd för alla var nog för att antydningssvis påminna om arvriket. När det gällde liknelsen med Katalonien konstaterades helt frankt att “desse små prouincier komo icke thet ringaste j then consideration som Cataloniaen”. De hade också kommit till Sverige krona jure belli, eftersom de avträtts som utbyte för härtagna provinser. Och vad beträffar handfästning, kom det inte på fråga, utan, som det heter med en principiellt intressant formulering, “bägge desse konungarijken emillan sidst oprättade pacter wore denne gången j stället för handfästningen.” Här ställs alltså rikena i centrum som de viktigaste politiska subjekten, inte stånden och allra minst landet/landen som avträtts. Ståndstanken var central, det var med stånden man förhandlade, men stånden var stånd i riket, och hade rikena gjort upp var saken klar.

Det måste källkritiskt anmärkas att det är i kommissionens rapport till Karl X Gustav som detta referat av Ulfeldts svar står. Kommissionen har givetvis velat framställa händelseförloppet som om den nitiskt vakat över Kungl. Maj:ts och kronan Sveriges intressen. Det var tänkt att Karl Gustav skulle skrocka belåtet när han läste de skar-

pa tillrättavisningarna av den skånska adeln. Rimligen har de framförts mer inlindade, eftersom detta dock var reella förhandlingar. Det visas av att man nästa dag fortsatte dem, och kommissionen då hade tänkt vidare på saken.

Nu tog kommissionen upp behovet av soldatutskrivningar av adelsgodset, och adeln fick då tillfälle att lamentera över hur illa åtgånget deras gods var av kriget. Men adeln lovade till sist att göra samma skyldigheter som de dittills gjort, dock så att de fick betala i pengar i stället för att själva sända med soldaterna gevär. Här fördes alltså reella förhandlingar i en sakfråga. Sedan ajournerades mötet några timmar, och därefter hände det oväntade att Niels Krabbe och förre landsdommaren Kjeld Krag återkom till kommissionen med ett dokument undertecknat av 42 skånska adelsmän. Redan 2 april hade de samlats i Köpenhamn och satt upp ett aktstycke om att Roskildefreden lovat hålla "den schonische, bleginssche och hallandsche Adel wid deris wanlige Rette, Louge och gamle privilegier".⁶⁶

Det är intressant att adeln agerade så samstämmigt och målmedvetet – och att den gjorde det i Köpenhamn. Att förhandla med den skånska adeln innebar i hög grad att förhandla med den danska riksaristokratin; bland undertecknarna fanns två av de danska riksämbetsmännen, rikshovmästaren Joachim Gersdorff och riksamiralen Ove Giedde, samt fyra riksråd. Det är också intressant att adeln valde att först kräva handfästning, och först när denna inte tycktes möjlig att uppnå presentera denna katalog över konkreta privilegier som man ville ha bekräftade. De privilegier som räknas upp är adelns hals- och handrätt, skattefriheten för jorden, frihet från tull och accis, rätt till fri utrikeshandel (utan städerna som mellanled) och rätt att förpakta kyrko- och kronotondet. Man hoppas att dessa ska konfirmeras "saa som ved alle hyldinger sædwanlig haffuer werit".⁶⁷ Den sista formuleringen är en nyckel till hur man i de avträdde provinserna kunde förstå situationen på

ett annat sätt än i termer av "nationsbyte". Man hade fått en ny kung. Det hade ofta hänt förr. Det fanns rutiner för att hantera denna situation, och dessa trädde nu i bruk.

I detta läge tycks inte kommissionen ha velat föra förhandlingarna längre; handlingarna har sänts till kungen och man väntade på hyllningsfestligheterna. Dessa blev nog festliga, men endast få – sex – adelsmän svor trohetsed. Under resten av våren hoppades kommissionen på fler edsavläggelser. 15 maj sattes ut som ett sista datum, men det gick förbi utan att något hände. 25 maj blev det dock bornholmarnas tur att komma till Malmö och svära ed. Uppenbarligen har denna adelslösa och lågprioriterade provins på andra sidan vattnet fått komma i andra hand. Värre var att några representanter från Ven trots flera kallelser ännu inte infunnit sig.⁶⁸ Oenigheten om det strategiskt belägna Vens tillhörighet skulle bli en av de svepskäl svenskarna använde sig av för att återuppta kriget i augusti 1658. Men vad ledde nu kommissionens arbete till?

Praktiska lösningar

Kommissionens arbete avbröts egentligen först av det nya dansk-svenska krigets utbrott i augusti, men redan 23 april hade den till Kungl. Maj:t sänt ett digert memorial som framstår som en sammanfattande rapport med handlingsrekommendationer.⁶⁹ Kungl. Maj:ts svar kom med en större resolution 21 maj 1658, som kan sägas utgöra slutpunkten på den första omgången av arbetet med att infoga de nyvunna provinserna i statskroppen.⁷⁰

Både Knud Fabricius och Jerker Rosén har skildrat händelseförloppet under våren 1658 som att en inledande avsikt att genomföra en total inkorporering förbytts i en mild hållning där invånarna och särskilt adeln får behålla det mesta av sina privilegier. "Kun to Maaneder efter Instruksen, og Kongen har væsentligt forandret sine Planer!" utropar Fabricius.⁷¹ Det var olämpligt att i det labila utrikespolitiska läget "tvinga fram större

förändringar i Skåne”, skriver Rosén.⁷² Det är emellertid svårt att hålla med om detta. Att knyta provinserna säkrast möjligt till Sverige var förvisso ett mål från början, men hur detta skulle göras var inte på förhand klart. På några punkter – tullen och de kommersiella regleringarna – var den svenska regimen mycket bestämd. Annat var förhandlingsbart. Det är dessutom missvisande att påstå att den kungliga resolutionen innebar ett spektakulärt återtag, eftersom den på väsentliga punkter tvärtom gick längre i integration än vad kommissionen föreslagit, som vi ska se.

Kommissionen laborerar mycket tydligt med “landet” som något annat än “Sverige” också i sitt memorial. När det gäller upprättandet av postväsendet konstaterar kommissionen att postmästarna kunde vara “deels Svenske dels af Landzenns inbyggare”. Men en postrutt finns redan mellan Helsingör och “then förrige Svenske gräntzen” – här är svenska gränsen nu något före detta. Det är värt att lägga märke till att i det förra fallet rör det sig om ett substantiverat adjektiv – “de svenske” – medan det i det senare är ett rent adjektiv. Det förefaller ha varit ett ganska normalt språkbruk – för att vara “en svensk” krävdes gärna någon form av etnisk eller i varje fall längre varande tillhörighet, men att vara “svensk” kunde i någon mening alla territorier och undersåtar under den svenska kronan vara. Det heter t.ex. att städerna utan utrikeshandel dock borde få rätt att segla på “alle Svenske hamnar, ju så att een part segla på Pommeren, somblige på Lijffland, och samplige på Swerige”. Här görs en mycket tydlig skillnad mellan alla *svenska* hamnar, som är alla hamnar i den svenska kronans länder, och *Sverige*, som här inte omfattar Livland och Pommern.

Trots att kommissionen i inledningen sammanfattar sitt uppdrag som att “lämpa [provinserna] till Sweriges Skick och Stadgor”, får ofta praktiska lösningar försteg framför likriktningsiver. När det gäller prästtillsättningar, förutsätter kommissionen att de framgent ska ske “med thet Svenske

maneret” så att generalguvernören får ett större inflytande än biskopen (som dock förväntas protesteras). Men i andra fall får praktiska lösningar gå före likriktningsiver. Generalguvernementet ska införas efter mönster av hur man tidigare arrangerat det i Halland – det är alltså en tidigare provins som står som modell för förvaltningen, inte själva Sverige. När det gäller postväsendet heter det att man kan välja mellan att arrangera det “som thet i Swerige wahnligt är” med postbönder, eller ha stadsbaserade postiljoner, och kommissionen förordar det senare, eftersom det är så tätt mellan städerna i de nya provinserna.

Posten är just en av de punkter där kungen gick längre än kommissionen. Den ska inrättas “på swenskt maner” och “af Svenske män förvaltad blifva”, stadgas i resolutionen. Än viktigare är hela stadspolitiken, inklusive tullarna. Kommissionen vill bara i modererad form införa ett svenskt system av stapel- och uppstäder, och vill vänta med lilla tullen (införseltullen från land till stad) och accisen (omsättningskatt), eftersom man funnit dessa så impopulära. Man är också tveksam till införandet av svenska borgmästare, innan de nya tjänsterna kan finansieras bättre. Men i alla dessa fall går Kungl. Maj:ts resolution längre. Lilla tullen, accisen och kvarntullen ska genast införas i de erövrade städerna. Utrikestullen ska följa den svenska tulltaxan av 1654. Visserligen förutskickas att Christer Bonde ska sändas med en speciell kommission till Skånelandskapen för att förhandla vidare med städerna och för att genomföra dessa förändringar, men det lämnas ingen prutmån. Till yttermera visso heter det att “alle dee Danske hamperene på Seeland eller annorstädes för utrijckes hampnar rechnas”.

Ett system av stapelstäder med utrikeshandelsrätt – Malmö, Helsingborg, Landskrona och möjligen någon mer – och uppstäder med begränsad handel införas med resolutionen. Kommissionen hade velat moderera detta genom att ge uppstäderna rätt till handel i Sverige, men detta inkränks

till sydligaste Sverige. Om städerna klagar, ska kommissionen påminna dem om att "Grentze Tullen" faller bort. Skånelandskapen skulle alltså inte, motsatt många andra konglomeratstatsdelar runtom i Europa, utgöra en egen tullzon. Och de nya borgmästarposterna skulle besättas med "Swänske Män".

Det är notabelt hur adeln skjutits i förgrunden under integrationsarbetet. Centralmaktens förhållande till en provins i konglomeratstaten var ett förhållande till provinsens elit, och att denna i Östdanmark utgjordes av den skånska adeln – möjligen tillsammans Lundabiskopen – behövde ingen tvivla på. Kommissionen skriver också uttryckligen att, "Adelen allena wid sådana negotiationer j Consideration komma". De andra stånden "kunna pro autoritate regia beläggias, hälst allmogen". Det är en mycket tydligt bekännelse till en dansk politisk kultur, där det räcker med att förhandla med adeln, till nöds också med prästerna och borgarna, men bönderna kan befallas.

Adeln får också i resolutionen ett principiellt erkännande av att det mesta ska vara "som det tillföre under Danske Regieringen varit hafwer". Men undantagen är kännbara. Handels- och tullfrihet kan adeln inte få ha kvar. Här påstås t.o.m. att det finns en "exception [som] är munteligen widh Tractaten giordh" att svenska bestämmelser ska gälla. Inte heller får de som bor i Danmark fritt utföra sina produkter dit från Skåne, "emedan nu grentzetullen sättes i Sundet, och Rijkzens Constitutioner ingen exception tillåta". Ord och inga visor. När det gäller det för hela det svenska stormaktsbygget så viktiga tullväsendet fick adelsprivilegierna stryka på foten.

Frågan om adelns integration avgörs i resolutionen genom att de adelsmän som svär trohetsed, "låta naturalicera sigh i Swerige och stadigt under Kongl. Majj:ttz och Sweriges Cronas devotion förblifwa" ska få säte och stämma på det svenska riddarhuset bland övrig svensk adel. De som kommer av danska riksrådsätter lockas också med att få

plats i andra klassen på riddarhuset, liksom svenska obetitlade riksrådsättlingar.

Arbetet med att baxa de erövrade provinserna på plats i statskroppen under våren 1658 visar tydligt hur det inte var en entydig fråga om inkorporering eller inte, om maktbud eller förhandlingar, om danskt eller svenskt. Det var mer både-och och lite-si-lite-så än antingen-eller.

Malmö recess: att äta kakan och behålla den

Nästa offer för svenska arméns underhållsbehov blev inte Österrike utan åter Danmark-Norge. Det plötsliga svenska överfallet på Danmark i augusti 1658 ledde till ett två år långt krig som blev än mer kännbart än det förra i Skåne. Skånska potentiella oppositionella internerades, en sammansvärjning i Malmö med avsikt att överlämna staden till danskarna avslöjades, skånska gods donerades till svenska adelsmän. Men de svenska vapnen bet inte som förr och med Karl X Gustavs oväntade död i februari 1660 öppnades vägen till fred.

Köpenhamnsfreden innebar Bornholms avskiljande från de övriga Skånelandskapen, men som vi sett hade ön hela tiden varit lågprioriterad av svenskarna. Desto värdefullare var det s.k. Bornholms vederlag, de gods den danska kronan köpte upp i Skåne och överlämnade till den svenskas fria disposition som lösensumma för Bornholm. Fredstraktaten upprepade Roskildefredens bestämmelser om att de avträdde landskapen skulle förbli vid sina gamla lagar och privilegier.

Förmyndarregeringen för den unge Karl XI tog fatt där den förra regimen släppt. En ny kommission sändes till Skåne, denna gång var det riksskattmästaren Gustav Bonde och riksrådet Schering Rosenhane som skulle hjälpa generalguvernör Stenbock. Och man kom längre än sist. I september 1662 höll man ett möte – en lantdag med tidens språk – i Malmö med adel, präster och borgare från Skåne, Halland och Blekinge; bönderna var inte kallade. I detta sammanhang ser vi bort

från själva förhandlingarna och går direkt på resultatet, som brukar kallas Malmö recess. Denna utfärdades av kommissionen, till formen en redogörelse för ständernas synpunkter, och är ett slags statusuppgörelse över Skånelandskapens ställning och villkor under Sveriges krona.⁷³

Parterna som uppträder här är “thesse Länder och Provincier” å ena sidan, “Hans Kongl. Maj:t” å den andra. Eftersom länderna och provinserna genom fredsfördrag har kommit under Kungl. Maj:t och Sveriges krona, heter det i första punkten, så erkänner ständerna sin trohetsplikt och har avlagt sin ed till Kungl. Maj:t. Här sker alltså omedelbart en glidning från länderna och provinserna till ständerna. Det är ständerna – och bara de tre högsta ständerna – som anses kapabla att tala i de tre landskapens namn.

Hade provinserna nu blivit en del av Sverige? Man skulle omedelbart tro det när det i fjärde punkten talas om ständerna “önska och åstunda [...] att incorporeras och förbindas med Sweriges Rikes Ständer inwånare, att såsom the ähre under ett hufwud the ock tillika uti en kropp förenas [...] måtte”. Här uttrycks tillhörigheten i tidens populära organismtanke, som såg staten som en kropp med fursten/centralmakten som huvudet. Men det handlar om en önskan och åstundan, som endast delvis uppfylls. Ständerna ber nämligen om att få “infinna sig på Riksdagarne i Sverige” och delta där med full rösträtt, samt ha rätt att söka ämbeten i Sverige. Däremot görs det helt klart på flera ställen i recessen att landskapen ska behålla sina egna lagar och privilegier, som fredstraktaterna stadgade.

Det rör sig alltså om en partiell inkorporering; ständerna ska uppgå i de svenska ständerna vid riksdagen, men i övrigt förblir Skånelandskapen en egen enhet i den svenska konglomeratstaten. Kommissionen skulle enligt sin instruktion “udforske, hvorledes de danske Stænders Privilegier til Rigets Nytte og uden Undersaatternes Modvilje og Irring kunne akkommoderes og forenes med de

svenske”.⁷⁴ Flera gånger tas denna tanke om det önskvärda i likformigheten upp, som när det om rättsväsendet heter att “sammaledes är ock lijkformigheten uthi Justitien och dess administration ett kraftigt medel att uniera folck och Ständer tillsammans”. Resultatet blir att det tillåts att den svenska lagen används subsidiärt, där den gamla rätten saknar bestämmelser. Vidare diskuteras möjligheten av att upprätta en hovrätt “i thesse Länder”, vilket ställs i utsikt om ständerna vill finansiera den. Ett annat förslag från ständerna om ett universitet anges också genomförligt om ständerna själva beviljar medel.

Provinserna var alltså inte en del av Sverige och kunde till och med själva få upprätta egna institutioner, bara de betalade. Ett närmande ska ske på olika sätt, men det är ett närmande mellan två parter. Mått och vikter ska vara desamma i “hele Swerige tillika med thesse provincier”. Utrikestul-len ska uppkävas efter samma taxa som i “andra Kongl. Maj:ts länder och provincier”. Både när det gäller adeln och prästerskapet ställs det i utsikt att de svenska och, som det heter om adeln, “skånska” ståndsprivilegierna ska “å bägges sidor förblandas och inrättas”. När det gäller skatteväsendet ska provinserna betala de gamla ordinarie skatterna – den gamla praxisen med halv skatt från Halland och Blekinge bekräftas – men man ska betala framtida kontributioner (alltså de extra skatter den svenska riksdagen brukade bevilja).

Malmö recess knäsatte ett tillstånd som måste ha varit mycket tillfredsställande för samhällseliten i Skånelandskapen. Man hade fått inflytande på svensk politik, genom riksdagsrepresentationen, och fastslagen rätt till ämbeten i Sverige på lika fot med svenskar, men man hade inte fullständigt inkorporerats i Sverige utan behållit de i många fall fördelaktigare danska privilegierna. T.ex. gav kronan upp sina tidigare försök att inskränka vecko-dagsfriheten till insocknes frälse.⁷⁵ Den lokala eliten hade i viss mån både ätit kakan och behållit den.

Malmö recess har orsakat problem för dem som drivit tesen om en rak och renodlad försvenskningstilja. Att det grundläggande fanns en svensk försvenskningstilja tvivlade inte Knud Fabricius på, under förmyndarstyret som under Karl X Gustav, men "det skortede Formynderregeringen paa en lignende Energi til at gennemføre dem" (försvenskningstiljorna).⁷⁶ Också Rosén uppfattar situationen som att svenskarna inte fick igenom sin vilja – om de juridiska förhållandena "nådde man *emellertid endast* fram till" ovan refererade bestämmelser, om inkorporering "bestämde *likväl endast*" riksdagsrepresentation (mina kursiver).⁷⁷ Det ligger nästan en besvikelse i ordvalen.

Det är säkert riktigt att man från regimens sida fortfarande hyste uppfattningen att en hög grad av uniformitet var ett gott medel att knyta provinserna så tätt som möjligt till sig. I det tidigmoderna Europa var det framför allt utrikespolitiska hot som kunde driva fram en sådan integrationsvilja, och man hade ju just utkämpat ett krig där de nyvunna provinserna satts på spel och delvis (Bornholm, Trondheim) förlorats. Recessen kan förvisso ses som "et for Skaaningerne meget fordelagtigt Kompromis".⁷⁸ Men det var en kompromiss som låg väl till rätta inom tidens tankemässiga ramar. I en konglomeratstat hade olika provinser olika relation till centralmakten. Graden av bindning bestämdes av vilka intressen och vilka resurser att genomföra dem centralmakten respektive den lokala eliten hade.

Med Malmö recess hade Skånelandskapen knutits tätare till Sverige än provinser som Estland eller Pommern. På det rikspolitiska planet var de faktiskt, genom riksdagsrepresentationen, inkorporerade. Regimen hade nått ganska långt. Många frågor återstod att lösa – man diskuterade t.ex. i riksrådet om avtalet skulle förstås som att den skånska adeln skulle släppas in på riddarhuset före eller efter den tänkta jämkningen av de skånska och svenska privilegierna.⁷⁹ Men det var normalt att sådana frågor stöttes och blöttes; vi har redan

flera gånger sett parallellen till de femtonåriga förhandlingarna mellan den pommerska lantdagen och den svenska centralmakten. Malmö recess var en fullt användbar kompromiss för båda parter.

Det förtjänar att understrykas hur kommissionen, lantdagen och recessen var led i de ständigt pågående förhandlingarna mellan centralmakten och lokalsamhällena. Det talas flerstädes om fortsatta förhandlingar när det gäller privilegierna. Frågorna om hovrätt och universitet hålls öppna. När det gäller lilla tullen, som ju, som vi sett, varit mycket impopulär, heter det att den ska inrättas också "i the öfrige städer, som han härtill på någon tid icke hafwer varit i bruk efter en modererad taxa". Två saker skiner i ögonen: för det första att man uppenbarligen frånfallit att kräva den av vissa städer, trots att den i princip infördes redan 1658, dels att man nu utlovar att taxan ska modereras. Även när det gällde en fråga av stor vikt för borgare och bönder, var centralmakten tvungen att kompromissa.

Dessa kompromisser har knappast att göra med att förmyndarregimen saknade "energi". 1662 kom Malmö recess, 1663 kom äntligen regeringsformen för Pommern på plats. Förmyndartiden skulle också innebära ett universitetsgrundande i provinsen och en ny skånsk kommission. Den så ofta utskälda förmyndarregimen förde i själva verket en mer konstruktiv och resultatriktad provinspolitik än Karl X Gustav gjort.

Svenskhetsivern på sin höjdpunkt

Fram till skånska krigets utbrott 1675 levde nu "hertigdömet Skåne" under de politiska, judiciella och administrativa förhållanden som byggts upp 1658-1662. Denna trettonåriga period har i forskningen alltför ofta behandlats som en transportsträcka, som ett provisorium i väntan på den verkliga inkorporeringen efter kriget. Den vore värd en forskningsinsats i sin egen rätt. Ofta lyfts grundandet av Lunds universitet (beslutat 1666, invigt 1668) fram som "den enda försvenskningstilja"

som förmyndarregeringen genomdrev i Skåne”,⁸⁰ som vi sett ett tveksamt konstaterande eftersom detta från början varit ett skånskt krav. Däremot kan man notera det s.k. sekreta bime-morialet till den nya kommission som 1669 sändes till Skåne, ett dokument som visar att en total inkorporering fortfarande stod som en möjlighet.⁸¹ Men också denna gång var det en möjlighet bland andra; lant-dagen i Malmö 1669 kom att ägnas åt praktiska, administrativa, fiskala och judiciella frågor.⁸² Den enda större förändringen blev att generalguver-nörstjänsten drogs in, något som framför allt be-rodde på statsfinansiella problem.⁸³

Skånska kriget 1675-1679 var ett allvarligt, blo-digt och nästan lyckat danskt försök att återerövra de förlorade landskapen. Det är en klassisk utrikes-politisk kris av det slag som ofta drev fram integra-tionsförsök i det gamla Europa. Att stå så nära förlusten av de högt uppskattade Skånelandskapen måste ha gjort ett chockartat intryck på den svens-ka politiska eliten i allmänhet och den nyss myndi-ge Karl XI i synnerhet. Snapphanekriget och de hårda bestraffningarna mot verkliga eller förmenta snapphanar skärpte läget, den skånska adeln tvångsevakuerades till Småland och med processen mot Jørgen Krabbe visade sig den svenska kronan kunna gå fram hårt också mot den yppersta sam-hällseliten. Till riksdagen i Halmstad 1678 kallades inte representanter för Skåne och Blekinge. Till bilden av en ändrad kontext kring den svenska skånepolitiken hör också Karl XI:s tilltagande ten-denser att ta styrelsen i egna händer och inte minst hans rådgivare Johan Gyllenstiernas inflytande, som stod i opposition till den gamla riksrådskret-sen.⁸⁴

Mycket pekar på att en etnifiering skedde under kriget. Straffen mot dem som gick med i de dans-ka milisförbanden – snapphanarna, som svens-karna nedsättande sa – var drakoniska. I ett försök att stoppa allmogens stöd till de danska trupperna tågade Johan Gyllenstierna runt och tvingade befolkningen i olika härader och socknar att skriva

under ett edsformulär. Det fanns vissa lokala vari-ationer i ederna, t.ex. om förpliktelser att speciellt bevaka vissa vägar och broar, men i stort sett användes ett standardformulär.⁸⁵ Det är tre parter som figurerar i ederna. Det är den lokala befolk-ningen, som t.ex. “den gemehne mand i Öster Gynghärradh” som det heter i Glimåkra, som ut-lovar till sin rätta överhet, “Kongl. Maj:ts och Swerriges Crone”, att arbeta “til Snaphanners Vdhröddellse”. En identitet som Kungl. Maj:ts trogna undersåtar erbjöds alla som tog avstånd från dem som kämpade på fiendens sida. Fienden var f.ö. inte ens namngiven, det handlar bara om “Rikets fiender”.

Och detta rike var svenskt – i formuläret för de skånska ederna heter det att NN socken lovar att invånarna “aldrig skola skada någor svensk män-niska till liv eller gods, utan hjälpa dem emot alle-handa gewalt, att försvara som våre egne medbröder”.⁸⁶ Svenska människor är alltså inte omedel-bart deras medbröder, men ska aktas som sådana. Associationen mellan deras rätta överhet och det svenska var given. De skulle kunna rikta sina bössor mot någon med det enda angivna kriteriet att vara “svensk”. Bössorna fick de f.ö. behålla – i själ-va verket innebar ederna ytterligare ett försök att lösa problemen förhandlingsvägen, där allmogen erbjöds behålla sina vapen mot att de var lojala mot sin rätta överhet. Det tycks också som om svenskarnas problem med snapphanarna minskade betydligt efter “edkrävertåget”.

Ett tydligt tecken på att statsledningen nu uppfattade en konflikt i bland annat etniska termer är det så kallade Ljungbyreskriptet. Brevet i fråga är en order till de biskopar som hade erövra-de provinser inom sina stift, given från kungens högkvarter på nuvarande Trolle-Ljungby slott utanför Kristianstad den 10 april 1678.⁸⁷ Här av-sågs också genomföras en ny stiftsindelning. Ble-kinge delades mellan Växjö och Kalmar stift, Bo-huslän delades mellan Göteborgs och Karlstads stift. Avsikten tycks också ha varit att lägga Got-

land under Linköpings stift. Vad Lunds stift beträffar kom dock inte förändringen att genomföras. När det gäller Skåne och Halland sändes skrivelsen till generalguvernören, eftersom den gamle biskop Winstrup uppenbarligen inte sågs som fullt tillförlitlig.⁸⁸

Problemet ställs omedelbart i skrivelsen: det handlar om att "giöra oss mehra och mehra försäkradh om the Provincier, hwilka genom Guds nådige bijståndh under Chronan Sverige ifrån Danemark brachte och wundne ähre". Det säkerhetspolitiska intresset av att knyta provinserna tätt till Sverige sätts alltså återigen i förgrunden, vilket inte är ägnat att förväna eftersom kriget faktiskt fortfarande pågick. Som ett av de bästa medlen till detta anges "att uti alt emellan Wåre Svenske och besagde länder then uniformiteten och lijkheten måtte blifwa introducerad, genom hwilken medh tidjden Inwånarne och Undersåtarne uti thesse måtte winnas till the Svenske ifrån the Danskes seeder och således med tijhdhen komma till att förlora hågen till Dannemark".

Det handlar alltså om att skapa en attitydmässig förändring, eftersom det förutsätts att invånarna nu har en speciellt förkärlek för Danmark; "gemütherne måtte blifwa dragne ifrån then inclination the till Dannemark hafva". Uniformitet är ett medel att skapa denna förändring. Uniformiteten kan skapas inom "justitien" och "policien" (rättsväsendet och förvaltningen), men här i skrivelsen till biskoparna gäller det "wisse förordningar uti kyrckior och skohlor". Därför har den gamla stiftsindelningen gjorts om och de erövrade områdena till viss del lagts under gamla svenska stift. Men framför allt ska nu, genom dessa "secrete ordres", ungdomen påverkas. Danska ABC-böcker, katekeser och bönböcker, som barnen brukar börja lära sig läsa i, ska "afskaffas" och svenska införas. Ungdomen i skolorna ska vänjas till svenska psalmer och böner och höra högläsning ur svensk bibel. Gymnasierna ska "effter Svenska sät-tet inrättas".

Ungdomen ska alltså påverkas i skolan, något som klart siktar mot den elit som satte sina barn i de få skolorna i städerna. Större effekt på breda befolkningslager kunde då de rent kyrkliga förändringarna ha. Kyrkliga ceremonier och predikningar ska hållas på svenska. Dessutom ska svenska präster och svenska djäknar (de "degner" som förekom i de danska församlingarna, ett slags hjälppräster) insättas "uti alla kyrckior". Dock ska man akta sig så att "dhe, som uti bem:te öfvervundne Provincier infödde äre" inte skulle få anledning att beklaga sig över uteblivna anställningsmöjligheter. Därför ska de gärna få prästtjänster i svenska församlingar. Till yttermera visso ska den svenska prästdräkten införas.

Det är alltså mycket stora förändringar på punkter som är klart synliga för alla som påbjuds. Emellertid kommer på slutet brasklappen "dock att sådant så småningom och efter handen skeer" – allt ska inte ändras genast. Genomförandet överlämnas alltså åt biskoparnas känsla för det möjliga.

Ljungbyreskriptet är det dokument där vi kommer närmast den värld av nationella motsättningar och ambitionen om kulturell integration som äldre forskning velat se i hela förloppet från 1658 och framåt. Det har kommit till i en speciell kontext, när de hett åtrådade provinserna nästan vridits ur svenska händer och Sveriges krona endast med yttersta nöd och stor blodspillan hade kunnat upprätthålla sin auktoritet över dem – ja, kriget var ännu inte avgjort, även om det lutade åt svensk seger. Den svenska statsledningen hade av kriget fått den klara uppfattningen att stora delar av befolkningen fortfarande hade en "inklination" för Danmark. I detta läge sökte man efter alla medel att säkra innehavet av provinserna, och då kom uniformiteten åter i fokus. De gamla idéerna om att likhet i språk och seder underlättade integration av nya besittningar framfördes med större konsekvens än någonsin tidigare.

Idéerna om en kulturell förändring för att skapa integration existerade alltså och kunde under vissa

omständigheter komma att spela en viktig roll för makthavarna. På samma sätt fördes t.ex. det franska språket fram i Frankrikes erövringar vid samma tid. Franska påbjöds i kyrkorna i de från Spanien erövrade områdena i Pyrenéerna. Men ännu på 1830-talet användes faktiskt katalanska i alla kyrkor utom två i nämnda områden!⁸⁹ På detta fält var det ett stort avstånd mellan vad den tidigmoderna staten kunde få för ambitioner och vad den kunde genomföra. Fabricius tvingas t.ex. konstatera att biskop Steuchius på 1690-talet "lagde mere vægt på kirkelige ensretning end på et sprogligt skifte" och prioriterade luthersk ortodoxi framför försvenskning, och Yngve Bogrens undersökning av "försvenskingssträvandena" i kyrkan mynnar ut i konstaterandet att de "endast i viss utsträckning kröntes med framgång" eftersom ganska få svenska präster anställdes.⁹⁰ Vi kan inte läsa Ljungbyreskriptet som en beskrivning av vad som faktiskt skedde.

Uniformiteten

Skånska kriget hade fjärrat de skånska provinserna från riket. Den politiska integration som åstadkommit med riksdagsrepresentationen hade fallit bort. Endast hallänningar kallades till riksdagarna 1678, 1680 och 1682. Man kan säga att skåningar och blekingar fick stå i skamvrån för att de under kriget satsat på fel häst. Särställningen underströks ytterligare av att generalguvernemnet återupprättades; nära kungamedarbetare som Gyllenstierna (som dock avled redan 1680) och efter honom Rutger von Ascheberg kom att bekläda detta. Nu var det, som vi sett, regimens uttalade målsättning att inkorporera dessa provinser med riket, genom uniformitet i de viktigaste regelverken. Framför allt handlade det om att införa svensk kyrkoordning och svensk lag. Men fortfarande gällde Roskildefredens bestämmelser, upprepade i frederna 1660 och 1679. Man måste alltså formellt gå fram på frivillighetens väg.

Egentligen stod Karl XI och hans rådgivare

inför en likartad situation i Skåne som i Sverige. I sitt huvudland genomförde kungen närmast en statsvälvning vid riksdagen 1680, han gjorde slut på riksrådets självständighet och fick i praktiken närmast enväldig makt. Också här skedde det på frivillighetens väg, genom en allians med missnöjda grupper på riksdagen. Även i Skåne gällde det att flytta fram furstens position. Skillnaden var att här fanns Sverige att relatera till; genom en kyrklig och judiciell inkorporering av Skånelandskapen i Sverige skulle enväldet ju komma att råda där också. Som vi sett sågs också uniformiteten som ett vitalt säkerhetspolitiskt medel att knyta provinserna till Sverige.

Hur detta åstadkoms har skildrats i detalj av Knud Fabricius och Jerker Rosén; här ska endast de grova dragen kort återges.⁹¹ På ett stiftsmöte i Malmö 1681 anhöll prästerskapet om svensk kyrkoordning. Ett par veckor senare samlades städernas representater på samma ort. Efter mötet lämnade städerna var för sig in ansökningar om att få styras efter svenska lagar. Allmogebefolkningen tycks man inte ha tagit notis av; både regimen i Stockholm och eliten i Skåne förefaller ha ansett att adeln talade i hela landsbygdens namn. Och den mäktiga adeln dröjde man ännu något med.

I augusti 1681 utfärdade Karl XI i Karlshamn en resolution över diverse praktiska skånska angelägenheter. Men den innehöll också uttalandet att kungen inte kunde "antaga och erkänna 1662 års Malmöiske recess för någon regel och rättesnöre, eftersom den i minorenniteten är gjord".⁹² Det var något av en kupsituation: fursten erkände inte landets författning längre. Det var konsekvent nog. När Karl XI nu i Sverige höll på att frigöra sig från de flesta konstitutionella band, kunde han naturligtvis tänkas beträda samma väg i Skåne. Motiveringen var här att recessen utfärdats under förmyndarstyrelsen, och att den därför inte skulle vara bindande för en myndig regent – liksom de svenska regenterna alltid hävdade om regeringsformen av 1634. Detta måste ha upplevts som tämli-

gen olycksbådande av Skånelandskapens samhällselit.

I januari 1682 samlades den skånska adeln i Lund. Adeln i provinsen inräknade nu en hel del nedflyttade svenskar men detta tycks inte ha påverkat viljan att bevara autonomi. Man höll detta möte på eget bevåg, men uppenbarligen med generalguvernör Aschebergs goda minne, och resultatet blev också ett utspel om en kompromiss i privilegiefrågan där Ascheberg och adeln uppenbarligen måste ha samrätt för att så effektivt som möjligt påverka kungen.⁹³ Ascheberg skrev till kungen att han hade förhoppning om att de ville anta svensk rätt om de fick igenom sina krav i privilegiefrågorna, som huvudsakligen gällde veckodagsfriheten.⁹⁴ Samtidigt insände han dock också ett oundertecknat memorial, som uppenbarligen vissa adelsmän stod bakom, som tvärtom föreslog att de gamla lagarna bara skulle översättas till svenska och på så sätt förvandlas till Karl XI:s lagstiftning!⁹⁵

Tiden rann emellertid ut för Skånelandskapen som statsrättsligt särskild konglomeratdel i det svenska väldet. 1682 samlades ännu en riksdag i Stockholm. Trots att prästerskapet och borgerskapet genom antagandet av svensk kyrkoordning och svensk stadslag kunde ses som inkorporerade i de svenska stånden, kallades de inte till riksdagen, vilket de uppenbarligen upplevde som orättvist. Adeln satt som syndabock. Inrikespolitiskt markerade riksdagen ännu ett steg mot fullt envælde för Karl XI. "Karl XI och hans rådgivare, av dem främst Erik Lindschöld, ha ej längre givit sig sken av att vänta på en anhållan om uniformitet från Skåne," som Rosén konstaterar.⁹⁶ 7 november 1682 utfärdades fullmakter och instruktioner för häradshövdingar efter svensk modell i Skåne; svensk rättskipning betraktades alltså som införd.

Det förefaller som om ett nytt möte med den skånska adeln har hållits i maj 1683, även om källmaterialet, som forskningen refererar det, är magert. Som Jerker Rosén konstaterat saknas ännu

"en mera djuppejlande undersökning" av "mötet och händelserna i Skåne på våren 1683".⁹⁷ I varje fall har fyra personer, utsedda av den skånska adeln, i en skrivelse till Kungl. Maj:t förklarat sig glada och tacksamma över att uniformiteten ska genomföras.⁹⁸ Här betraktas alltså den rättsliga inkorporeringen som ett faktum. 8 september avgjorde så Karl XI privilegiefrågan med en resolution som visserligen gjorde vissa eftergifter i frågan om veckodagsbönderna men i stort ändå innebar ett magert utbyte för den skånska adeln.⁹⁹

Sommaren 1683 utsågs den svenske adelsmannen Herman Flemming till Skånes lagman. De nyutnämnda svenska häradshövdingarna insattes och på häradstingen skedde så själva övergången till svensk rättsordning, som framför allt märktes genom att permanenta häradsnämnder utnämndes.¹⁰⁰ Som en slutlig bekräftelse på inkorporeringen kan man se det faktum att representanter för de skånska landskapens ständer kallades till nästa riksdag, år 1686. Så hade alltså Skånelandskapen i formell mening blivit delar av kungariket Sverige.

Svenskhetspolitiken i backspegeln

1693 avled generalguvernör Rutger von Ascheberg. Sedan 1680 hade han varit Karl XI:s betrodda man i Skånelandskapen, och den ämbetsberättelse han färdigställt just innan sin död blir därmed ett intressant dokument till hur man på svenskt håll såg på det första årtiondet efter inkorporeringen. Man måste givetvis vara källkritiskt medveten om att det rör sig om ett politiskt dokument, en försvarskrift uppsatt inte minst för att inte Aschebergs arvingar skulle drabbas av en revision efter hans död. Just därigenom torde den dock ligga nära Karl XI:s egna uppfattningar, åtminstone som hans förtrogne Ascheberg uppfattade dem.¹⁰¹

Danskt och svenskt är starka kontraster för Ascheberg. Han bygger upp hela sin analys på denna dikotomi. När han tillträdde rådde ett utbrett hat "emot heela det svänska namnet och

den svenske estaten” och en “inneliga åstundan att blifva åthersammanfogade med Dannemarck”. Till och med “infödde svänka [...] slogo sig aldeles till fiendens partie”. Snapphanarnas härjningar bidrog också till “den stora förbittring, som nationerne emillan var”.¹⁰²

Men det finns en annan viktig skiljelinje för honom, den mellan disciplin och självsvåld, och denna sammanfaller med den etnisk-politiska. Det danska styrelsesättet karaktäriserades enligt honom av självsvåld och “libertinage”, medan “det svänke mehr disciplinerade gouverno” mötte motstånd. Här möter vi en älsklingstanke hos 1600-talets reformerande statsmakter om ordning och reda under ett starkt herrskap – just “dhet danska herredömmets inskrenckning”, d.v.s. den svaga kungamakten före 1660, skulle ha alstrat detta oordnade självsvåld. Det är nästan så man anar en svensk civilisatorisk uppgift i det primitiva Danmark.

Hatet mellan nationerna kunde avhjälpas, menar Ascheberg, genom “svänke gifftermähl”, som hade skapat “nya creaturer” (skapelser; ordet hade inte dagens nedsättande klang) som med större iver, tack vare sina svenska hustrur, skulle arbetat för “Sväriges interesse”, inte minst som hustrur alltid håller hårt vid sina fäders skick och förmår mycket hos sina män. Dessutom – och här är han kritisk mot tidigare svenska regimer – ville de svenska inte acceptera de nya undersåtarna utan “hölle dhem för ett fremmat folck och ville intet låtha dhem med sigh utj dhet svänka nampnet participera uthan kallade dhem danske och juthar eller i Bohus lähn norbagg; sielfve kallade dhe sig också danske och inbillade sig, att dhe äntel. måste komma till sitt corpus igen”.¹⁰³ Det är en mycket intressant koppling mellan etnisk beteckning och antagna politiska preferanser.

Nu fanns det, säger Ascheberg, de som tröttnade på invånarnas, “hälst dee skåniske”, motstånd mot allt svenskt och “fölle på dhe tanckar, att deth vore rådeligast, det man dhe gamla jnbyggare på

hvariehanda sätt uthrootade och heller äga ett öde land än med så många tusend malcontanter [missnöjda] upfyllt”.¹⁰⁴ Denna formulering har ibland i populär historieskrivning missförstått. För det första måste inte “utrota” i den tidens språk betyda “döda”, det handlar om att “rycka upp med roten”, även t.ex. genom deportationer. Formuleringen är också närmast klassisk – att “hellre äga ett öde land än ett motsträvigt” är ett talesätt som t.ex. användes 150 år tidigare av Christian III om Norge.¹⁰⁵ Anledningen till att Ascheberg anför dessa icke specificerade andra som ansåg detta, var också att få hans egen försiktiga anpassningspolitik att framstå som desto klokare. Ingenting säger alltså att det någonsin framförts som ett allvarligt politiskt alternativ, även om ledande svenskar säkert mer än en gång under skånska kriget hade muttrat om att “det vore bättre att utrota dem allihop”.

För att nu i stället gå fram med lämpor och närma de erövrades sinnen till svenska intressen beslöts, enligt Ascheberg, ett antal åtgärder. Gudstjänst och språk måste uniformeras (“så vilda nånsin giörligit var”), rättsväsendet uniformeras, blandäktenskap åvägbringas och ungdomen läras svenska, gudfruktighet och dygd. Det handlade alltså om en kyrklig, rättslig och i någon mån kulturell integration. Det var också viktigt att få ekonomin på fötter, bygga upp ödegårdar, anlägga manufakturer, få bättre ordning på den militära inkvarteringen, få in skatterna ordenligt och bygga upp fästningarna, det senare inte bara av militära skäl utan också till landets “prydnat, cultur och melioration [förbättring]”.¹⁰⁶

Resten av berättelsen handlar så om hur Ascheberg, enligt honom själv lyckosamt, har verkat efter detta program. Han betonar att både den kyrkliga och den judiciella uniformiteten har införts på frivillig basis. Han berömmar sig särskilt av att ha fått prästerna att gå ifrån den gamla prästdräkten med pipkrage, något som visserligen “i sig sielf kunde vara indifferent”, men som ändå visade “heela allmogen, att dhet var clericiets fulla alf-

vare” att gå över till svensk kyrkoordning. Att det “i sig sielf kunde vara indifferent” speglar hela attityden till de kyrkliga förändringarna från den världsliga överhetens sida; det var uteslutande ett medel och hade inget religiöst innehåll. Enheten i religionen var ju redan för handen.¹⁰⁷

Det gällde emellertid inte bara att propagera svenska seder och “den reene svenske dialecten” hos skåningarna; i samband med Lunds universitet anmärker Ascheberg att det är positivt att “svänsk vngdom uppe ifrån” också studerar där och att “landsens vngdom” får möjlighet att knyta band med svenskarna så att “een stoor enigheet och kärleek” kan uppstå dem emellan. På samma sätt berömmar han sig av att infödda svenskar fått ämbeten i provinserna, men betonar också hur man medvetet insatt medlemmar “af denna nationen” som visat sig lojala under senaste kriget. Här har han en anmärkningsvärd kontroll och ger exakta uppgifter: en professor vid akademien, en tullnär vid stora sjötullen o.s.v. Av prästjänsterna har drygt en fjärdedel besatts med infödda svenskar, men biskopen klagar över att skåningarna inte har släppts in i stift “uppe i riket” i den grad som vore önskvärdt. Skåningarna söker nu “ganska sällan” ämbeten i Danmark.¹⁰⁸ Men det förekommer alltså.

När det gäller ingiften uppger Ascheberg också att en hel del har hänt. Särskilt bland militären är det vanligt att svenskt manskap har blivit besvärgat med rusthållare och bönder. Han lägger stor vikt vid detta och menar att man i framtiden kan rekrytera skåningar till militären, om de har fäder eller mödrar som är “svensk födde”. Det biologiska kriteriet väger hela tiden tungt hos Ascheberg.

Det är den första hälften av Aschebergs rapport som på detta sätt är uppbyggd kring integrationsproblematiken. Den andra går mer in på konkreta åtgärder i en rad frågor, som den ekonomiska uppbyggnaden, kamerala frågor, militärväsendets organisation, stadsväsendet o.s.v. Här står konkreta problem i centrum, men integrationsfrågan

återkommer på en punkt, i samband med utskrivning av soldater. Sedan skånska kriget utskrevs inte soldater från de skånska landskapen; de betraktades inte som lojala nog. Årliga utskrivningar hölls trots detta, men allmogen fick lösa skyldigheten med en penningavgift. Emellertid berättar Ascheberg att han, som personligen närvarat vid de flesta utskrivningar, faktiskt har skrivit ut en del till knektar, men då sänt dem till regementen i de tyska provinserna. Dessa har skött sig väl och han menar att nu, då “den gamble danske affectionen äntel. [...] uthstryker”, mycket väl kan börja sätta upp inhemska trupper. Detta skulle i sin tur vara en del av allt det “som nationerne sig emillan förbinda kan”.¹⁰⁹

När Rutger von Ascheberg 1693 skulle sammanfatta sin trettonåriga ämbetsföring på ett sätt som han både sakligt kunde försvara och som han trodde behagade den enväldige Karl XI mest möjligt, byggde han alltså i stor utsträckning upp sin berättelse på motsättningen mellan svenskt och danskt. Trots den formella inkorporeringen, som var avslutad tio år tidigare, uppfattade han fortfarande infödda svenskar och infödda provinsbor som två “nationer”. Det gällde att närma dem till varandra, särskilt så att den namnlösa nation som bebodde de erövrade provinserna vande sig till svenska seder och svenskt språk. Därigenom skulle de förlora sin känslomässiga bindning till Danmark och få en ny sådan till Sverige.

Men det var en instrumentell svenskhet som propagerades; det var inte så att eftersom provinserna erövrats av Sverige, måste de göras svenska, det var som ett medel till att politiskt och militärt behålla dem som de skulle göras svenskare. Det talas t.ex. aldrig om att försöka införa svenska som vardagligt talspråk, snarare om att gradvis vänja människor vid att höra svenska i olika officiella sammanhang. Andra intressen kunde vara viktigare än svenskheten. I samma andetag som Ascheberg talar om kungens nit för religionen som en lojalitetsskapande faktor, omtalar han också den

nyinrättade *tyska* kyrkan i Malmö och dess betydelse för att locka tyska hantverkare och handelsmän till provinsen. Själv var Ascheberg f.ö. född i polska Livland i en tysktalande adelsfamilj, och var alltså ingalunda infödd svensk. Han har uppenbarligen inte en tanke på att hans lovprisning av det svenska skulle skorpa falskt bara för att han själv inte uppfyllde detta kriterium. Det är ett gott tecken på att vi befinner oss långt från en nationell föreställningsvärld i modern mening.

Slutsatser: integration på flera sätt

Det gällde att göra "den danska befolkningen svensk", citerade jag inledningsvis historikern Jerker Rosén. Dessa punktnedslag i svensk Skånepolitik från 1658 till 1693 har visat att detta påstående måste nyanseras åtskilligt. Jag finner det svårt, för att inte säga omöjligt, att tolka förloppet som att det alltid har funnits en stark och entydig vilja till en total integration, en "försvenskning", och att alla avvikelser från denna linje måste ges särskilda förklaringar som taktik eller misslyckanden. Det förefaller riktigare att vända på resonemanget, att se de tillfälliga utbrotten av mer eller mindre omfattande integrationsvilja som situationsbundna och särskilt värda att förklara.

Total integration var inte det självklara målet under hela processen. Däremot var förvärvet av landskapen fram till Öresund helt åstundat av den svenska statsledningen under kriget 1657/58 och att behålla dessa erövringar var ett huvudmål efter Roskildefreden. Men de erövrades i en värld av konglomeratstater, och detta präglade avgörande hanteringen av dem. De tillhörde nu Sverige krona, men de var inte en del av Sveriges rike. De var "svenska" i vid politisk mening, men icke-svenska på en mängd andra sätt, liksom Estland, Livland, Pommern eller Bremen. Integration i en ny stat kunde betyda många olika saker.

Förhållandet mellan centralmakten och en provins i en konglomeratstat bestämdes i stor

utsträckning av hur provinsens lokala elit såg ut och agerade. I Skåne var det en maktvan adel som stod främst, och det måste sålunda till förhandlingar med denna. Dessa förhandlingar, som här följts under våren 1658 samt (vad resultatet beträffar) på lantdagen i Malmö 1662, var ganska öppna. Centralmakten satsade hårt på att införa svenska tullbestämmelser, både på in- och utrikeshandeln, och drev också igenom detta. På en rad andra områden kompromissade man eller sköt besvären framför sig på ett tidstypiskt sätt.

Med Malmö recess skapades en situation där eliten i Skånelandskapen både kunde få fördelar av en politisk integration med Sveriges rike – riksdagsplatser, ämbeten – och fördelar av att få stå kvar som "utrikes" konglomeratstatsdel med bättre adelsprivilegier. Under perioden fram till skånska kriget är det svårt att tala om någon "försvenskning", det rör sig snarare om en "förskånskning". Skånelandskapen fick en gynnad särställning – bl.a. med ett eget universitet – som de aldrig haft inom Danmark.

Ett viktigt resultat av undersökningen är emellertid också att det fanns etniska föreställningar – föreställningar om kulturellt och biologiskt sammanhållna "folk" med särskilda egenskaper och lojaliteter – som ibland kunde aktiveras politiskt. Rikena Danmark och Sverige "smittade av sig", så att säga, på kronorna Danmark och Sverige; hela statsbildningarna uppfattades ofta i termer av "dansk" och "svensk". Att vara "svensk" förväntades innebära mer lojalitet mot "Sveriges krona" än om man var "dansk". Att likhet i språk och seder underlättade en integration av erövrade provinser var en gammal europeisk tanke, som dök upp också i detta sammanhang.

Dessa etniska föreställningar får dock inte överbetonas. Ofta fick denna principiella idé stryka på foten för andra värden, t.ex. gällande rätt och privilegier (som Roskildetraktatens bestämmelser), lojalitet oavsett etnicitet (som när tyskbalten Ascheberg skulle "försvenska" Skåne) eller rätt reli-

gion (som när biskopen brydde sig mer om ortodoxin än svenska språket).

Vad var det som ändå gjorde att centralmakten med viss ihärdighet återkom till de mer omfattande integrationsidéerna? Här tycks säkerhetspolitiska motiv spela störst roll. Precis som hävdats för Europa i allmänhet, var det i det skånska fallet efter en svår utrikespolitisk kris som det blev allvar av dessa idéer. Striden på kniven om Skånelandskapen blev för Karl XI utgångspunkt för enväldet både i Sverige och Skåne – han körde över regeringsformen i Sverige och Malmö recess i Skåne. Föreställningen om politisk, judiciell, kyrklig och nu också kulturell integration ställdes i förgrunden med Ljungbyreskriptet och den politik som drevs av generalguvernörerna Gyllenstierna och Ascheberg.¹¹⁰

Det karolinska enväldet innebar en ditillsvarande höjdpunkt för centralisering och integration. Det gällde inom det gamla Sverige, men det gällde också i högsta grad i provinserna. Administrativt och statsfinansiellt knöts de hårdare samman under den stockholmska centralförvaltningens uppsikt, genom politilagstiftning och kyrkliga åtgärder nådde statens disciplinerande hand också vanliga människor ute i provinserna. Särskilt märkbar är denna tendens i de baltiska provinserna, medan integrationsivern i de tyska bromsades av deras ställning i det tyska riket.¹¹¹ Som Stellan Dahlgren hävdar, finns det skäl att se enväldets politik på flera områden som kvalitativt ny, inspirerad av nya ideologiska föreställningar och uppburen av nya samhälleliga konstellationer.¹¹² Det fanns också en kulturell komponent i detta: det fanns en uttalad vilja att främja det svenska språket;¹¹³ det fanns en strävan att symboliskt lyfta Sverige till paritet med det dominerande Frankrike genom att introducera polstjärnan contra den franska solen – "l'Étoile du Nord" som parallell till "la Soleil".¹¹⁴

Denna integrationsiver kunde inte föras till mer än inledande konfrontationer i Baltikum; det sörjde Karl XII för genom att spela besittningarna i

ryssarnas händer. Men just i Skånelandskapen kunde de få större konsekvenser, eftersom dessa blev kvar i svenska händer för lång tid. Inslaget av svenskfrämjande i denna integrationspolitik får dock inte förväxlas med nationalism i modern mening. Det var som sagt en instrumentell politik, där säkerhetspolitik och statsfinanser stod för de övergripande målen. Den kunde fortfarande få stryka på foten för andra intressen. Det var aldrig tal om något som liknar dagens "etniska rensningar". Befolkningen skulle inte "utrotas", den skulle långsamt "vänjas" vid det svenska.

Vi vet heller inte tillräckligt mycket om den lokala verkligheten för att uttala oss om effektiviteten i integrationen, vare sig under "förskånsningstiden" eller den efterföljande "försvenskningstiden". Följdes de nya påbuden? Hur nitisk var man i övervakningen? Märktes det någon skillnad att leva i Skåne före och efter 1658, före och efter 1681/83? Var skillnaderna i Skåne större än skillnaderna i det gamla Sverige, som ju också genomgick en dramatisk integrationsprocess under det karolinska enväldet? När förändrades de etniska föreställningarna så att de forna östdanskarna och svenskarna inte längre uppfattades som två "nationer"?

Sådana frågor pockar på sina undersökningar. Det var en ovanlig erfarenhet i det gamla Europa att så relativt snabbt och entydigt gå från att vara en erövrad konglomeratstatsdel till att vara en, formellt, helt integrerad del av ett nytt rike. Den erfarenheten borde lyftas fram. Den är mycket intressantare än den gamla föreställningen om att "danskar blev svenskar".

NOTER

- 1 Rosén, *Hur Skåne*, 1943, s. 8.
- 2 Fabricius, *Skaanes Övergang I-IV*, 1906-1958.
- 3 Rosén, *Skånska privilegie- och reduktionsfrågor*, 1944; Åberg, *Indelningen*, 1947; Bogren, *Den kyrkliga försvenskningen*, 1937.
- 4 Åberg, *När Skåne blev svenskt*, 1958, s. 44.
- 5 Rosén, *Hur Skåne*, 1943, s. 36.
- 6 Se t.ex. Billig, *Banal Nationalism*, 1995, om nationalismen som omedvetet vardagligt tankemönster.
- 7 Gellner, *Nationalism*, 1983; Hobsbawm, *Nations*, 1990; Kedourie, *Nationalism*, 1960; Anderson, *Imagined Communities*, 1991; Mann, *The Sources, vol. I*, 1986; Giddens, *A Contemporary Critique, vol. 2*, 1985. En aktuell forskningsöversikt över detta stora fält ger Johansson, "Etnicitet", 2000, s. 422-429.
- 8 Hobsbawm & Ranger, *The Invention*, 1983.
- 9 Ehn, Frykman och Löfgren, *Försvenskningen*, 1993.
- 10 T.ex. Reynolds, *Kingdoms*, 1984; Reynolds, "Medieval *origines gentium*", 1983; Gustafsson, *Gamla riken*, 2000.
- 11 Kidd, *British Identities*, 1999.
- 12 Reynolds, *Kingdoms*, 1984.
- 13 Reinholdsson, *Uppror*, 1998.
- 14 Gustafsson, *Gamla riken*, 2000.
- 15 Smith, *The Ethnic Origins*, 1986.
- 16 Se t.ex. min argumentation för detta i Gustafsson, "The Eighth Argument", 2002, s. 93-113.
- 17 En översikt över statsbildningsforskningen ges hos Gustafsson, "The Conglomerate State", 1998. Några viktiga verk är Tilly, *Coercion*, 1990; Spruyt, *The Sovereign State*, 1994; Brake, *Shaping History*, 1998.
- 18 Gustafsson, "The Conglomerate State", 1998.
- 19 Elliott, *Imperial Spain*, 1970, s. 231-233, 328-349.
- 20 Den mest koncisa översikten över den svenska konglomeratstatens sammansättning ger fortfarande Hildebrand, *Den svenska statsförfattningens historiska utveckling*, 1896, s. 204-212. Se dock senast Nordin, *Ett fattigt men fritt folk*, 2000, s. 42-95 och Eng, *Det svenska väldet*, 2001.
- 21 Rosén, "Statsledning", 1946.
- 22 Eng, *Det svenska väldet*, 2001, s. 296-307, där han även polemiserar mot Nordins okritiska övertagande av Roséns dikotomi.
- 23 Back, *Herzog*, 1955.
- 24 De polsk-litauiska förhållandena och det svensk-polska kriget har senast beskrivits hos Englund, *Den öövertvinnerlige*, 2000, här särskilt s. 29-41 o. 212 f. Se också den mer överskådliga framställningen hos Landberg, *Den svenska utrikespolitikens historia I:3*, 1952, s. 81-101.
- 25 Englund, *Den öövertvinnerlige*, 2000, s. 311 f.
- 26 Synen på de tidigmoderna staterna som konglomeratstater och de nordiska staternas uppbyggnad behandlas utförligare i Gustafsson, "The Conglomerate State", 1998.
- 27 Instruktionen finns publicerad i *Historiskt bibliotek I*, 1875, s. 323-333. Den har diskuterats i sitt diplomatiska sammanhang hos Weibull, *Freden*, 1958, s. 24-26; Englund, *Den öövertvinnerlige*, 2000, s. 535-537.
- 28 Materialet är publicerat hos Weibull, "Freden i Roskilde", 1908.
- 29 Weibull, "Freden i Roskilde", 1908, s. 19-21.
- 30 *Ibid.*, s. 24 f.
- 31 *Ibid.*, s. 65.
- 32 Jfr dock Nordin, *Ett fattigt men fritt folk*, 2000, s. 56 f.
- 33 Efter freden förlänades Bornholm t.o.m. åt den danske förhandlaren Jockum Gersdorf som en goodwill-gest av Karl Gustav – se Weibull, "Freden", 1908, s. 159.
- 34 Weibull, *Freden*, 1958, s. 92, 20.
- 35 Weibull, "Freden", 1908, s. 43 f.; han vidhöll detta i ett senare skede av förhandlingarna; *ibid.*, s. 79.
- 36 Senast behandlat hos Rian, *Danmark-Norge 1380. Bind II*, 1997
- 37 Weibull, "Freden", 1908, s. 133 f.
- 38 Rosén, "Statsledning", 1946, s. 243 et passim. Rosén noterar dock (s. 226) att man i forskningen haft olika meningar om "inkorporering".
- 39 Fabricius, *Skaanes Övergang II, 1906*, s. 9 f. Fabricius placerar f.ö. felaktigt Finland bland provinserna utom riket.
- 40 Dübeck, *Fra gammel dansk*, 1987, s. 18-24.
- 41 Rosén, *Hur Skåne*, 1943, s. 9. Den danska adeln ville hjälpa sina ståndsbroder, menar Fabricius, *Skaanes Övergang I*, 1906, s. 49.
- 42 Dübeck, *Fra gammel dansk*, 1987, s. 21.
- 43 Weibull, "Freden", 1908, s. 79, n. 1.
- 44 *Ibid.*, s. 88.
- 45 *Ibid.*, s. 126, n. 2.
- 46 Dübeck, *Fra gammel dansk*, 1987, s. 23-27.
- 47 Back, *Herzog*, 1955, s. 146-165.
- 48 Weibull, "Freden", 1908, s. 127; detta uttalande kom dock så sent att det inte hade inflytande på den färdiga traktaten.
- 49 Weibull, "Freden", 1908, s. 142.
- 50 *Ibid.*, s. 147 f., 94.

- 51 Den administrativa uppbyggnaden har utförligt skildrats hos Erlandsson, *Skånska generalguvernementet*, 1967.
- 52 Instruktionen publicerad i *Samlingar*, 1874, s. 13-21.
- 53 Det förekom dock periodvis generalguvernörer inom riket i utsatta gränsområden, som Finland och Västergötland.
- 54 Eng, *Det svenska väldet*, 2001, s. 186 f.
- 55 Ibid., s. 188.
- 56 För den utrikespolitiska situationen se Englund, *Den ööverninerlige*, 2000, s. 579-615; Landgren, *Den svenska utrikespolitikens historia*, 1952, s. 112-116.
- 57 *Sveriges ridderskaps och adels riksdags-protokoll 1656-1658*, 1877, s. 295 f.
- 58 Ibid., s. 342-344.
- 59 Ibid., s. 296 f.
- 60 Ibid., s. 298.
- 61 Rosén, "Statsledning", 1946, s. 257.
- 62 Denna och andra skrivelser från kommissionen till Kungl. Maj:t publicerades i Weibull "Efter Roskilde fred", 1903, s. 175-253, ett material som sedan flitigt har använts av historiker. Förhandlingarna våren 1658 är skildrade med viss utförlighet hos Fabricius, *Skaanes Övergang I*, 1906, s. 63-84, och knappare hos Rosén, *Skånska privilegie*, 1944, s. 74-80. Båda bygger på ytterligare källmaterial, som rådsprotokoll och generalguvernörens skrivelser till Kung. Maj:t. Det följande efter brevet av 8/4 1658, Weibull, "Efter Roskilde fred", 1903, s. 180-183.
- 63 Det framgår av Karl X Gustavs uttalanden i rådet att den svenska regimen var medveten om möjligheten att spela på de ofrälse ståndens missnöje med adeln, Rosén, *Skånska privilegie*, 1944, s. 74.
- 64 Den nytillträdde generalguvernören Stenbock hade redan i mars haft ett samtal med Niels Krabbe, som uppenbarligen betraktades som en nyckelperson; ibid., s. 72 o. 74 f.
- 65 Elliott, *Imperial Spain*, 1970, s. 341-360.
- 66 Skrivelsen citeras in extenso i Weibull, "Om Skånes Adel", 1868-1869, s. 82-84.
- 67 Ibid., s. 52.
- 68 Enligt kommissionens brev till Kungl. Maj:t., se Weibull, "Efter Roskilde fred", 1903, s. 187.
- 69 Memorialet är inte publicerat utan finns i Riksarkivet (Stockholm), forkortat RA, Äldre kommittéarkiv, ÄK 625:1, Kommissionen ang. "statens inrättande i Skåne, Halland, Blekinge och Bornholm 1658". Jag tackar Karl Bergman för att han låtit mig ta del av en fotokopia.
- 70 Publicerad i Weibull, *Samlingar*, 1874, s. 21-34.
- 71 Fabricius, *Skaanes Övergang I*, 1906, s. 59.
- 72 Rosén, *Skånska privilegie*, 1944, s. 79.
- 73 Recessen är senast publicerad (efter Sjöborgs utgåva från 1801-1802) i Dübeck, *Fra gammel dansk*, 1987, s. 107-113 Om kommissionens verksamhet se Fabricius, *Skaanes Övergang II*, 1906, s. 32-40; Rosén, *Skånska privilegie*, 1944, 87-91.
- 74 Fabricius *Skaanes Övergang II*, 1906, s. 33.
- 75 Rosén, *Skånska privilegie*, 1944, s. 90.
- 76 Fabricius, *Skaanes Övergang II*, 1906, s. 34.
- 77 Rosén, *Skånska privilegie*, 1944, s. 89.
- 78 Fabricius, *Skaanes Övergang II*, 1906, s. 37.
- 79 Rosén, *Skånska privilegie*, 1944, s. 91. Resultatet blev att de skånska ständerna kallades till riksdagen 1664 utan att något hänt angående privilegierna.
- 80 Åberg, *När Skåne*, 1958, s. 75.
- 81 Bergman, *Makt*, 2002, s. 163-165.
- 82 Ibid., s. 319-337.
- 83 Erlandsson, *Skånska Generalguvernementet*, 1967, s. 76 f.
- 84 Fabricius, *Skaanes Övergang III*, 1952 ägnas i sin helhet åt krigsperioden; senast behandlat av Rystad, *Karl XI*, 2001, s. 40-119.
- 85 Om "edkrävartåget" se särskilt Rystad, "Glimåkrabornas förpliktelsebrev den 2 april 1677", 1960, där han också publicerat Glimåkras ed, samt Rystad, *Johan Gyllenstierna*, 1955, s. 80-83, där han publicerat ett normalformulär för ederna.
- 86 Rystad, *Johan Gyllenstierna*, 1955, s. 82. I Östra Göingens förpliktelsebrev heter det emellertid att de aldrig ska skada "någen Oskyldig menische", Rystad, "Glimåkrabornas förpliktelsebrev", 1960, s. 6.
- 87 Publicerad i Weibull, *Samlingar*, 1868-69, s. 39-41.
- 88 Stiftsindelningen, ibid., s. 39.
- 89 Sahlins, *Boundaries*, 1989, s. 123 f.
- 90 Fabricius *Skaanes Övergang IV*, 1958, s. 172; Bogren, *Den kyrkliga försvenskningen*, 1937, s. 267.
- 91 De huvudsakliga framställningarna finns hos Rosén, *Skånska privilegie*, 1944, s. 173-208, och Fabricius, *Skaanes Övergang IV*, 1958, s. 42-115.
- 92 Se Rosén, *Skånska privilegie*, 1944, s. 179.
- 93 Ibid., s. 190-193.
- 94 Fabricius, *Skaanes Övergang IV*, 1958, s. 72.
- 95 Ibid., s. 72-73.

- 96 Rosén, *Skånska privilegie-*, 1944, s. 197.
- 97 Ibid., s. 199 f. med utförlig diskussion om källäget i en not.
- 98 Fabricius, *Skaanes Overgang IV*, 1958, s. 74.
- 99 Rosén, *Skånska privilegie-*, 1944, s. 204-206.
- 100 Fabricius, *Skaanes Overgang IV*, 1958, s. 110 f.
- 101 Rosén, "Rutger v. Aschebergs ämbetsberättelse 1693", 1946, s. 1-16; själva berättelsen publicerad ibid. s. 17-60.
- 102 Ibid., s. 18 f.
- 103 Ibid., s. 22.
- 104 Ibid., s. 23.
- 105 Gustafsson, *Gamla riken*, 2000, s. 249.
- 106 Rosén, "Rutger v. Aschebergs ämbetsberättelse 1693", 1946, s. 24 f.
- 107 Ibid., s. 27. Jag framkastade i "När blev Skåne svenskt?", 2000, s. 22, att det framför allt var religiösa skäl som låg bakom införandet av svenskt kyrkospråk, men den uppfattningen kan inte upprätthållas.
- 108 Rosén, "Rutger v. Aschebergs ämbetsberättelse 1693", 1946, s. 28 f, 34.
- 109 Ibid., 1946, s. 49.
- 110 Också tidigare forskning har betonat vändpunkten under skånska kriget – t.ex. Rosén, *Hur Skåne ...*, 1943, s. 27 f. – men då i betydelsen av att de "egentliga" avsikterna nu kunde komma fram.
- 111 Om integrationspolitiken visavi provinserna se särskilt Dahlgren, "Der Schwedische Absolutismus", 1993; även Nordin, *Ett fattigt men fritt folk*, 2000, s. 73-95; för Livland, där enväldet faktiskt infördes 1694, se särskilt Isberg, *Karl XI*, 1953
- 112 Dahlgren, "Der Schwedische Absolutismus", 1993, s. 24-27; Dahlgren syftar här närmast på kameralismen och diskuterar inte svenskhetspolitiken.
- 113 T.ex. Nordin, *Ett fattigt men fritt folk*, 2000, s. 78 f, om språkpolitiken i Baltikum. Johannesson, *I polstjärnans tecken*, 1968, s. 273 om Gunno Dahlstiernas vilja på 1680-talet att ge "en myndighetsförklaring av svenskan som litteraturspråk".
- 114 Johannesson, *I polstjärnans tecken*, 1968, s. 123-125.

Skåne og retsvæsenet 1658-1684

AF JENS CHR. V. JOHANSEN

Da kong Karl XI 20. oktober 1683 meddelte Göta *hovrätt*, at svensk lov herefter gjaldt i Skåne, Halland og Blekinge,¹ var dette slutstenen på en udvikling, der havde taget sin begyndelse i 1645 med Brömsebro-freden.

Allerede i efteråret 1682 havde kongen truffet sin afgørelse; under et besøg i Skåne havde han udtalt, at Malmø recessen ikke længere kunne accepteres, da den indeholdt friheder og rettigheder, der "strida emot Kungl Maj:ts rätt",² og kort tid efter var han begyndt at forberede ændringen. Officielt foregik overgangen til svensk ret 1. juli 1683.³ Da Skånes *lagman*, baron Herman Flemming, 26. juli 1683 introducerede *häradshövdingen* Andreas Klein for herredsalmen og flere stands-personer i Södra Åsbo herred, var Kleins fuldmagt for længst dateret Stockholm 7. november 1682.⁴

Denne overgang til svensk lov må være kommet overraskende for mange bønder i Skåne; tingdagen 31. maj 1683 sluttede i Bara herred uden, at de, der havde været til stede ved tinget, havde fået oplyst, at det var sidste dag, der blev dømt efter de love, der var blevet fulgt i årevis, og som fredtraktaterne fra såvel Roskilde 1658 som Lund 1679 principielt havde stipuleret, at de skulle fortsætte med at følge.⁵ Nogle steder må bønderne dog have været klar over, at en ændring var i vente. Ved Gärd's herredsting blev 15. maj 1683 offentliggjort et brev fra generalguvernør Rutger von Ascheberg dateret 23. april 1683, hvori han skrev, at "Justisen her j Gen. Governamentet skal Werra uniformt,

her sa som i helle Swerigis Ryka, til dhen Ende warder alle JusticeBetienter och tingfougder anbefallede her j Provincien, ingen sager effter Dato, at göre Anhengie, uthen så många, som kunne henge vnder Proces til dhen første Junj afhielpa, och sig seden wydere ey dher medh befatte".⁶ Samme brev blev oplæst ved Luggude herredsting.⁷

Den svenske konges beslutning må egentlig betragtes som den logiske udvikling af en besynderlig situation, der i august 1645 var indledt med freden i Brömsebro, men der var også tale om en klar overskridelse af de statsretlige overenskomster, der dengang var blevet indgået mellem de to lande. Da Danmark havde lidt nederlag i Torstensonskrigen, måtte Danmark ved freden afstå Gotland, Ösel, Jämtland og Härjedalen, og Sverige fik Halland på pant i 30 år. I §27 var det dog bestemt, at Halland skulle beholde landsdelens sædvanlige lov og ret;⁸ en tilsvarende paragraf kom ligeledes til at gælde efter Karl Gustav-krigene 1658-1660. Halland gik nu tabt for altid, og Skåne og Blekinge måtte ligeledes afstås. Alligevel indeholdt §9 i Roskilde-freden, der blev indgået i februar 1658, en bestemmelse om, at de afståede landskabet skulle beholde deres "wanlige Rätt, Lagh och gamble Privilegier och Frijheter ..., saa wijda the icke löpa eller stridja *contra leges fundamentales* aff Sweriges Chrono, med hwilke these cederade Land och Lähn til ewärdeligh tijdh här effter incorporeras skole".⁹ Endnu mere overraskende er

det, at denne paragraf endog blev gentaget i fredstraktaten i Lund 1679 efter Den Skånske Krig.

Den herskende opfattelse har været, at overgangen ene og alene var resultatet af Karl XIs beslutning, som blev lettet af, at modstanden mod svensk retsvæsen var blevet brudt efter Skånske Krig.¹⁰ I det følgende vil det spørgsmål blive taget op, om dette var tilfældet, eller om udviklingen frem mod indførelsen af svensk lov og ret ikke var sat i gang på et tidligere tidspunkt. Samtidig vil det blive belyst, hvorledes de skånske bønder i 1658 fik at vide, at de ikke længere lå under den danske kongemagt, men under den svenske.

Det betyder også, at det kun er et enkelt aspekt af forsvenskningen, der her vil blive undersøgt. Det er, formentlig med rette, blevet hævdet, at den kendsgerning, at sproget – anvendelsen af svensk i kirkerne og i undervisningen – blev krævet ændret, havde en dybtgående indflydelse på udviklingen mod de erobrede provinser integration i Sverige; en indvirkning, der var langt større end det forhold, at den retslige situation blev ændret.

Her er det dog situationen ved domstolene, der vil blive analyseret. Kommunikationen mellem den tidligt moderne statsmagt og indbyggerne foregik i det mindste på tre måder. Der var en individuel kanal gennem de supplikker, borgere og bønder kunne rette til kongen, og der var to kollektive: 1. sognepræsternes oplæsning af meddelelser og 2. forhandlingerne på by- og herredsting. De meddelelser, sognepræsterne gav, er overleveret i så få og spredte tilfælde i kirkebøgerne, at de ikke kan give et dækkende billede. I langt højere grad findes forhandlingerne overleveret i tingbøgerne, – i den udstrækning disse stadig er bevaret, og i den grad tingskriverne har indført oplysningerne, som det var foreskrevet i lovgivningen, at de skulle gøre det.¹¹ Det følgende vil derfor bygge på den information, der kan udledes af overleverede skånske tingbøger.

Fem punkter vil indgå i undersøgelsen om Skånes overgang til svensk ret. For det første vil for-

holdene i de enkelte herreder efter fredstraktaten i Roskilde blive undersøgt; for det andet vil de tingbøger, der er overleveret fra 1658, blive fulgt så langt frem i 1660'erne, som de findes, for at få et indtryk af hvornår svensk lovgivning slog igennem (det drejer sig om Bara, Frosta, Färs, Ingelstad, Oxie og Torna herreder); for det tredje vil der blive lagt et vertikalt snit, således at alle overleverede tingbøger fra 1665, 1675 og 1682-1683 er gennemgået for at følge denne udvikling. Fra 1665 drejer det sig om Bara, Frosta, Färs, Herrestad, Ingelstad og Skytts herreder; fra 1675 om Bara, Frosta, Gårds, Luggude, Vemmenhög og Östra Giöinge, og fra 1682-1683 om Bara, Frosta, Gårds, Luggude, Villands og Östra Giöinge. For det fjerde skal forholdene under Skånske krig analyseres nærmere for at vurdere, om den danske besættelse fik betydning for de retslige forhold, og for det femte skal overgangen fra storkemænd til nævn efter juli 1683 undersøges med henblik på at fastslå, hvorvidt der var kontinuitet eller brud for de udpegede medlemmers vedkommende. Under disse analyser vil der til stadighed blive taget hensyn til spørgsmålet om dansk, skånsk eller svensk identitet.

Skåne bliver svensk

Efter at Karl X Gustav i begyndelsen af februar 1658 var gået over isen fra Langeland til Lolland og siden havde fortsat til Sjælland, blev der hurtigt forhandlet en fred mellem de to parter. Den blev underskrevet i Roskilde 26. februar, på dansk side af Joachim Gersdorf og Christen Skeel og på svensk side af Corfitz Ulfeldt og Steen Bielke. Tabet af Skåne, Halland og Blekinge gjorde allerede på det tidspunkt et dybt indtryk. Biskop Jens Bircherod skrev i sin dagbog under 24. februar, at man havde "hermed fra Danmark til Sverrig afstaaet de fordreflige skønne Lande: Skane, Halland, Blegind og Bornholm."¹²

Karl X Gustav holdt sit indtog i Landskrona 7. marts, efter at hans tropper seks dage tidligere havde taget fæstningen i besiddelse, og 9. marts

“Giorde Kong Carl Gustav sin personlige og pompeuse entrée i Malmøe.”¹³ Det er sandsynligt, at de skånske bønder vidste, hvad der skete, – alligevel må den meddelelse, der 24. marts mødte dem ved Färs herredsting, været en anelse overraskende. De fik nemlig at vide, at de fra nu af skulle betale kontribution til den svenske konge,¹⁴ og det var den første officielle meddelelse, de fik om, at de ikke længere skulle lyde den danske konge, men den svenske. Bønderne under Herredvadsklosters birk blev 1. april på tinget mødt af den kendsgerning, at grev Ulfeldt havde modtaget klostret til almindelige arv og ejendom.¹⁵

Slotsskriveren ved Malmøhus fremlagde samme dag ved Bara herredsting en befaling fra Corfitz Ulfeldt, generalguvernør Gustav Otto Stenbock

og grev Taubenfeld om, at herredsfogeder, tingfogeder, dommere, landstingskrivere og alle, som boede på landet, eller som beklædte et embede, og de “fornembste aff bønderne aff huer sogn” 14. april skulle “suerge och hylde” Carl Gustav, “Sueriges, Gotes och Vendes koning”.¹⁶ Ellers meddelte ridefogeden 13. maj, at der skulle holdes ting som “tilforn var sket”. Ved Färs herredsting lod generalguvernør Stenbock 21. april oplæse den svenske konges brev af 25. marts om den “store orreda ... i schone, halandh och bleking”.¹⁷ Oxie herreds bønder fik 3. maj at vide, at “kong Karll aff Suerrig, hand oss Megtig ehr bleffuen at forsuaere”, og at tinget skal holdes “saawitt Loug och Rett gemessig kand were”.¹⁸ Ved Dalby birketing og Torna herredsting blev 5. og 6. april samme brev

som ved Bara herredsting læst op, og derefter blev der udmeldt en “Vederheftig mand aff huer suogen”, der personlig skulle møde i Malmø og aflægge ed på egne og sognets vegne.¹⁹ Halvanden måned senere læste herredsfogeden et brev op fra den nye ridefoged på Malmøhus om, at der skulle holdes “almindellig ting som seedvanlige tilforn haffuer vereet”, så at “Retten kan komme wdj sin fuldkommelig hörsomheed igien”. Nok vågnede de skånske bønder op til et fastslået skifte i tilhørsforhold – de hørte ikke længere under Frederik III, men under Karl X Gustav, men det foregik under en helt klart udtrykt forventning til, at tingene skulle gå deres vante gang.

Den svenske konge havde en plan om at inkorporere provinserne i moderlandet; i denne inkorporation indgik tanken om, at kirkelige forhold, retsvæsen og skoleforhold skulle være ens over hele Sverige, den såkaldte uniformitet. Da kongen døde, og formynderregeringen under Axel Oxenstierna trådte til, blev disse ideer forbigående opgivet, da de rådsaristokratiske kredse, Oxenstierna repræsenterede, mente, at provinserne skulle holdes udenfor det svenske standssamfund. Dette skyldtes ikke mindst, at adelen, der erhvervede sig gods i provinserne, ønskede at beholde de adelige privilegier, der var mere gunstige i provinserne, end de var i Sverige.

Alt dette var dog ikke ensbetydende med, at den danske krone havde opgivet planerne om at vinde de tabte landsdele tilbage. Den af Frederik III indsatte Peder Vinstrup forblev som biskop i Lund, og Frederik III's stædige støtte til ham viser den klare hensigt at hindre forsvenskningen i så lang tid, indtil der var mulighed for at vinde landsdelen tilbage.²⁰

Mødet i Malmø 1662

Allerede inden sin død havde Karl X Gustav luftet tanker om, at han ikke havde til hensigt at følge paragraffen i Roskildefreden, idet han gjorde det klart, at *Göta hovrätt* skulle være appeldomstol for

de skånske domstole; heri lå mere end en antydning om afskaffelsen af dansk lovgivning.²¹ Den svenske *rettergangsordinans* af 1614 stipulerede nemlig, at rådstueretternes domme skulle appelleres direkte til *hovrätten*²² og *rettergangsprocessen* af 1615 forudsatte, at sager fra rådstueretterne, hvor det omtvistede beløb udgjorde mere end 50 rigsdaler, direkte skulle forelægges en *hovrätt*. Året efter kongens død fik magistraten i Landskrona at vide, at rådstuerettens domme sorterede under *hovrätten* i Jönköping.²³ *Hovrätten* ville dog kun følge dansk lov, hvis den udtrykkeligt var bundet dertil af Roskildefreden; i øvrigt yndede dommerne at parallelisere svenske og danske lovbestemmelser samt at understrege de førstnævnte – for derefter at tilføje de danske blot som yderligere bestyrkelse. Det kan derfor undre, at flere forskere mener, at det ikke burde være et problem at benytte dansk lovgivning i Skåne. Inger Dübeck hævder f.eks., at der ikke var en modsætning mellem den svenske konges jurisdiktion over hele det svenske rige og den ret, befolkningen i de tidligere dansk-norske områder fik til at lade sig dømme efter deres gamle ret.²⁴

I august 1661 besluttede formynderregeringen at få en vurdering af retsforholdene i provinserne og få undersøgt, om de skånske stænders, navnlig adelens privilegier, var forenelige med de i Roskildefreden omtalte fundamentallove. Den vurdering, der fremkom, gik ud på, at herredsfogederne var inkompetente og manglede uddannelse.²⁵ Det viste sig imidlertid, at den kurs, den svenske regering havde udstukket, ikke blev fulgt konsekvent. I instruksen af 30. juli 1662 til den kommission, den svenske regering i efteråret samme år sendte til Malmø for at mødes med repræsentanter for den skånske adel, gejstlighed og borgere, betonedes bl.a. nødvendigheden af at erstatte herredsfogeder med *häradshövdingar*. Kommissionen skulle endvidere endnu en gang undersøge, hvori de svenske fundamentallove bestod; det fandt man under ingen omstændigheder ud af under mødet. I løbet

af forhandlingerne viste det sig, at byernes deputerede ikke mente, at den svenske *rettergangsordnants* var brugbar i Skåne; justitsadministrationen var foreskrevet i "Landzens Lagh, Recesser och Statuter", og processen var så nøje forbundet med de materielle regler, at hvis det ene sæt regler blev ophævet, måtte det kuldaste de andre. Hvis retsudøvelsen foregik gennem duelige personer, ville der ikke være behov for reformer.²⁶

På mødet i september afveg de svenske repræsentanter fra den hårde linie, og resultatet blev, at det i Malmø-recessen klart blev besluttet, at svenske love og forordninger efterhånden skulle offentliggøres og tages i brug ved siden af de danske love, men *kun* til at supplere manglende bestemmelser i dansk ret.²⁷ Holdningen i art. 6 er oven i købet lidt defensiv, når det udtrykkes, at "Sveriges Lag Stadgar och Constitutioner skulle här i Landet icke aldeles negligeras och hållas främmande".²⁸ Lovenes uniformitet skulle altså opnås gennem et kompromis mellem dansk og svensk lov. Den skånske kommission fremkom også med et vagt løfte om en særskilt *hovrätt* for de erobrede landskaber.

Den største forfatningsmæssige gevinst havde de skånske bønder fået ved, at landskabet blev inkorporeret i Sverige, – de fik ret til at blive repræsenteret i *Riksdagen*. Det gjalt dog kun for selvejerbønder og for 'kronobønder'.²⁹ Fra *Riksdagen* i 1664 og frem til krigsudbruddet i 1675 sendtes repræsentanter til de afholdte *Riksdage*; derefter vendte bønderne først tilbage i 1686. Under *Riksdagen* i 1664, hvor Malmø recessen blev stadfæstet, tog den skånske adel det ovennævnte løfte op om en appeldomstol, da standens repræsentanter foreslog, at der blev oprettet en *hovrätt* for Skåne med landsdommere, der kendte til loven i dette landskab.³⁰ Adelen mente nemlig, at landsdommerne og embedsmændene i Göta *hovrätt* savnede tilstrækkeligt kendskab til dansk lovgivning.³¹ Det var ikke kun adelen, der mente, at svenskerne ikke kendte til dansk lovgivning. Der er flere eksempler

på, at biskop Vinstrup helt åbenlyst spillede herpå og givetvis med rette.³² Men i 1664 afviste *Riksdagen* at opfylde ønsket.

På vej mod anvendelse af svensk lovgivning

For at vurdere hvornår svensk lovgivning i større omfang blev taget i anvendelse, er de protokoller undersøgt, der er overleveret fra tidspunktet for fredsslutningen og så langt ind i 1660'erne, som de er bevaret. Det drejer sig om protokollerne fra Bara (1657-1666), Frosta (1659-1668), Färs (1657-1666), Ingelstad (1658-1668), Oxie (1656-1663) og Torna (1657-1664) herreder og som en ekstra kontrol protokollerne fra Herrestad (1662-1666) og Skytts (1663-1665).

Roskilde-fredens paragraf om den fortsatte anvendelse af dansk lovgivning blev samvittighedsfuldt opfyldt af de svenske myndigheder i de første år. Men det kan ikke undre, at en svensk paragraf så tidligt som i 1659 blev taget i brug mod Jens Olsen i Mosssheddinge; i oktober blev han ved Bara herredsting dømt til at miste livet, fordi han ikke havde udleveret en bøsse som krævet i en plakat. Om der var tale om et officielt stykke lovgivning, kan der tvivles på, eftersom der ingen oplysning herom findes i Joh. Schmedemans udgave af kongelige love, forordninger, breve og resolutioner fra 1706. Samme paragraf omtales imidlertid i tingbogen fra Torna herred som et brev, og hvad enten det har været et brev eller en plakat, blev meddelingen offentliggjort på tingene.³³ Et par dage senere blev Ole Gøllebo fra samme landsby anklaget for en tilsvarende forbrydelse, men herredsfogeden besluttede sig til at overlade sagen til landsdommeren, da vidnerne mod den anklagede viste sig at være hans avindsmænd, og af senere protokoller fremgår det da også, at han var blevet frifundet.³⁴

I maj 1661 fremtrådte der et talende eksempel på usikkerhed m.h.t. lovgivningen, da oberstløjtnant von der Recker mente, at fenrik Mikkel

Andersen burde straffes efter "Suensche och danske Loug" som en, der ikke havde overholdt sine forpligtelser.³⁵ Sammen med en sag fra Torna herred i 1661, hvor det var ligeså indlysende, at en svensk paragraf blev påberåbt,³⁶ er disse to sager de eneste før Malmø-mødet i 1662, hvor svensk lovgivning omtales. I Torna herred blev Laurids Pedersen i Dörröd nemlig dømt fra livet ifølge Kong. Maytts: plakater, fordi han havde skjult en snaphane og opbevaret en kappe, der var blevet stjålet fra generalfeltmarskallens staldmester.

Efter mødet i Malmø tog anvendelsen af svensk lovgivning til i omfang, og i de benyttede protokoller kan der opregnes 15 tilfælde, hvor det skete. Mest udpræget var det i Torna herred, hvor det i høj grad var myndighederne, der henviste dertil. Det kan ikke undre, eftersom de svenske myndigheder gjorde en bevidst indsats for at spore bønderne ind på deltagelse i den svenske politiske kultur, der, som Harald Gustafsson overbevisende har påvist, adskilte sig så entydigt fra dansk politisk kultur.³⁷

Ved Färs herredsting blev 3. februar 1664 "paa lyst at Rigsdagen som schall holdis i Stochholmb dend 1 Maj 1664 at Almogen er i god betiedt der om betenchte thill att Wduelle en Erlig Bunde af herred som før denne samling dit Must Reise",³⁸ og samme besked var blevet oplæst ved Ingelstad herredsting nogle dage senere, heraf fremgik det, at hvert herred skulle sende en bonde.³⁹

I slutningen af oktober 1664 blev kongens resolution offentliggjort på de klager, almuen gennem deres fuldmægtige havde fremlagt på *Riksdagen* i Stockholm i august. Frosta herreds bønder havde stillet deres klager op i ni punkter, og de fleste var blevet afvist. Men m.h.t. det fjerde punkt om de pålagte kørsler, blev der ganske vist svaret, at der ikke kunne ske nogen forandring, da det drejede sig om landets forsvar, men ingen hverken fæste- eller selvejerbønder måtte undtages.⁴⁰ Almuen havde med andre ord fået et klart indtryk af, at de nye myndigheder tog den alvorligt. Indkaldelsen

til næste *Riksdag* i 1667 om at sende en "god Vederheftig dannemand" blev følgelig også offentliggjort i Frosta herred.⁴¹ Det er i denne forbindelse mindre betydningsfuldt, hvorvidt bønderne selv valgte repræsentanten, eller om denne blev udpeget af fogeden.⁴² At det var alvorligt ment ses også af, at bønderne fra Halland blev indkaldt til *Riksdagen* i 1664. De havde ganske vist også deltaget i 1649 med to repræsentanter, men det synes at have været en fejl, for denne deltagelse blev først gentaget netop i 1664.⁴³

Også på andre områder søgte myndighederne at indføre de skånske bønder i den svenske politiske kultur. Allerede i 1659 havde bønderne i Frosta herred fået at vide, at der til hver tingdag i det mindste skulle møde en mand fra hvert sogn,⁴⁴ og i 1663 søgte generalguvernøren og *landshövdingen* at indføre nye regler for tingene. Ved Ingelstad herred blev der læst en ordre op om, at stokkemændene skulle indehave dette embede i et kvartal, hvorefter de skulle afløses af deres naboer, "och saa consequenter thill herredet er om gangen".⁴⁵ Muligvis var det kun et forsøg, da ordren kun kan findes ved Ingelstad herred, og undersøgelser i Frosta og Färs herreder, hvis skriveren blot skulle have glemt at indføre ordren, viser, at princippet ikke blev efterfulgt. Dette i og for sig fornuftige forslag gik da også i glemmebogen i Ingelstad herred efter nogle år. Kvartal for kvartal afløste bønder fra Torup, Ulstrup, Øreby, Næseby og Benestad hinanden som stokkemænd fra begyndelsen af 1663 til begyndelsen af 1664; i de to første kvartaler i 1667 var der opløsningstendenser, men der blev rettet op på det, indtil systemet brød sammen fra midten af 1668. Der kan ikke herske tvivl om, at dette forsøg må anses som en spæd spire til det faste nævn, der var så karakteristisk for svensk retspleje.

Den bredere deltagelse i retsplejen syntes ellers at have fået et mindre fodfæste i Ingelstad herred, da to bønder fra Gyllerup, der i 1663 var udmeldte til at granske kongens gods, blev skiftet ud med to

fra Frøslev, fordi Gyllerup-bønderne kort tid forinden havde siddet i et nævn i en drabssag.⁴⁶

Den vægt, de svenske myndigheder lagde på den politiske kultur udtrykt ved den frie debat ved *Riksdags*deltagelsen, fremgår af det svenske svar af 22. juli 1677 gennem en plakat på en tilsvarende, Christian V havde udsendt 1. juli, hvori det blev fremført, at Sverige ikke var styret af love.⁴⁷

Lovgivningens anvendelse i praksis

Knud Fabricius mente, at de svenske myndigheder i det store og hele fulgte Roskilde-freden på det retslige område. Christian V havde dog i en plakat af 1. juli 1677 understreget, at den svenske krone havde forbrudt sig mod Roskildefreden ved forsøgene på at indføre svensk lovgivning.⁴⁸ Fabricius havde kun fundet enkelte eksempler på, at svensk lovgivning blev taget i brug og undrede sig over brugen heraf, fordi de efter hans opfattelse var ganske overflødige, da der eksisterede danske love. Lars Ericsson er af samme opfattelse.⁴⁹ Kjell Åke Modéer har fundet flere eksempler på, at der tidligt blev taget svensk lovgivning i anvendelse i byerne.⁵⁰ Efter Skånske Krig pressede især borgmestrene på for at få denne indført, hvilket ikke kan undre, da netop magistraterne i vid udstrækning bevidst var blevet udskiftet med svenske og tyske byrådsmedlemmer i de forløbne 20 år. Det er imidlertid et spørgsmål, om Fabricius overhovedet har ret i sin vurdering; eller om det, der foregik, ikke langt præcisere, med et citat fra Alf Erlands-sons bog om det skånske generalguvernement, kan beskrives som en langsom forsvenskningspolitik.⁵¹

Malmø-recessen blev i hvert fald hurtigt taget i anvendelse; Christen Blach, der var kræmmer i Ginnerup, blev stævnet 27. april 1665 ved Bara herredsting for at have overfaldet befalingsmanden, da denne forseglede hans varer. Befalingsmanden mente, at Blach skulle dømmes både efter Christian III's reces, kap. 34 og den svenske bylovs kap. 23, "som efter Malmø recessens sjette punkt skulle observeres i denne sag".⁵²

Af de sager i 1665, hvori der enten i sagsfremstillingen eller i dommen findes henvisning til lovgivning, var der så godt som ligevægt mellem straffesager og civile søgsmål. Gennemgående blev der dog det år henvist til dansk lovgivning, hvad enten det var henvisninger fra de implicerede parter side, eller det var herredsfogeden, der benyttede sig af loyparagraffer ved domsafsigelsen. Det kan imidlertid være næsten umuligt at se, hvorfor svensk lovgivning vælges frem for dansk; ved Färs herredsting blev der i en sag om ulovlig skovhugst dømt efter Skovforordningen udstedt i Stockholm 29. august 1664,⁵³ skønt der ikke mangler dansk lovgivning herom (jvf Malmø-recessen 1662). Ydermere havde herredsfogeden selv to gange tidligere samme år anvendt sig af dansk lovgivning i tilsvarende sager; første gang da Anders og Børge Jensen i Söfde blev fradømt deres fæste ifølge Christian III's reces, kap. 42,⁵⁴ og anden gang da Christian IV's Store Reces pag. 202, art. 14 blev anvendt på ulovlig skovhugst på Johan Urnes ejendom.⁵⁵ Tidligt blev der også spillet på uoverensstemmelser i de to landes lovgivning; ved Ingelstad herredsting blev der i en sag, hvor bønderne i Sandby havde nægtet at høste en eng, henvist til kap. 30 i Christian III's reces og til Christian IV's Store Reces, 3. Bog, kap. 29, samtidig med at akter fra *Riksdagen* i 1664 om at være fri for ægt og arbejde, når terminsskatterne var betalt, blev påberåbt.⁵⁶

I Herrestad herred må herredsfogeden tidligt være blevet klar over, hvad vej vinden kunne blæse, for skønt han også benyttede den danske lovgivning, henviste han allerede 20. januar 1665 lidt uspecificeret i en dom til "Vores kongl. Maytt: naadist Stadger och paabud" og kort tid efter i en sag om en dreng, der havde indgået en kontrakt om tjeneste med Niels Jacobsen i Ystad, men havde brudt samme, blev der henvist til "kongelig forordning och stadgar 4. og 5. Artikel".⁵⁷ Da en dragon blev stillet for retten beskyldt for tyveri, måtte herredsfogeden forhøre sig hos generalgu-

vernøren for at få at vide, hvorledes han skulle forholde sig. Noget tyder på, at generalguvernøren selv var i tvivl, eftersom det varede to måneder, før der forelå et svar.⁵⁸ Det gik da ud på, at dragonen skulle dømmes efter lov og 'strafordningen', og det kan kun være Dronning Kristinas Straffeforordning af 1653, der her skulle tages i anvendelse. Men da ladefoged Erik Petersen på Herrestadgård blev dømt for ran af en "roch" fra rytteren Poul Martinsen, skete det efter Jyske Lov II-45.⁵⁹ Herrestad herred var det eneste, hvor der oftere i 1665 blev henvist til svensk lovgivning end til dansk.

På tilsvarende vis som i det Danmark,⁶⁰ Skåne var blevet skilt fra, var der store udsving i den anvendelse, fogederne gjorde af lovgivningen ved domsafsigelserne. I Bara herred toges lovgivningen i anvendelse fire gange, heraf var der tre henvisninger til dansk, i Färs herred var der 18 lovhenvisninger og kun en enkelt til svenske love, mens tallene for Ingelstad herred var hhv. 12 henvisninger til dansk lovgivning og to til svensk. Hverken ved Frosta herred eller ved Skytts herredsting blev der henvist til svensk lov og kun hhv. fire og to gange til dansk lovgivning, hvoraf den ene henvisning i en arvesag,⁶¹ var til Skånske Lov. I det hele taget blev Skånske Lov i 1665 kun taget i anvendelse tre gange ved de seks herredsting. Det var ovenikøbet de eneste gang i det undersøgte materiale, at det skete; det kan derfor undre, at etnologen Anders Linde-Laursen mener, at historikerne har taget fejl, når de hævder, at det i bred almindelighed var den danske lovgivning fra før 1660, der ved fredsslutningerne var ment med, at landsdelene skulle forblive ved den gamle lov; ifølge Linde-Laursen skulle det alene være Skånske Lov, der blev henvist til.⁶²

Som det eneste sted blev den svenske lovgivning, der blev vedtaget gennem 1665, offentliggjort på Ingelstad herredsting.

I 1675 udnyttede herredsfogeden i Frosta herred sin viden om begge landes lovgivning, at han ved dommen i en tyverisag inddrog både dansk og svensk ret.⁶³ Per Gyngé i Haaby blev sammen med

sin hustru og Niels Pedersen stævnet for tyveri af mel fra kaptajn Quists hus. Per og hans hustru blev dømt for tyveri og medviden til tyveri med en lidt kuriøs henvisning til Jyske Lov II-101, mens Niels Pedersen for samme tyveri efter Dronning Kristinas Straffeforordnings tredje punkt blev dømt til at arbejde i jern i et år, eller hvis det behagede myndighederne, kunne han løbe spidsrod gennem 60 mand.⁶⁴ Den eminente jonglering med landenes lovgivning ses samme år også i Vemmenhøgs herred, hvor Jens Koch i Ystad beskyldte en person for et landkøb på 14 tdr. korn fra Holger Thott; hertil inddrog Koch dronning Kristinas plakat af 31. oktober 1650, Kommissærernes resolution af Malmø 1664, 1668 og 1672, Købemålsbalkens kap. 62, Stadslovens kap. 14, 23 og 30, Handelsordinantsens art. 13, Kalmarrecensens kap. 14, kong Johans instruks art. 45, kong Eriks privilegier art. 9 og kong Johans privilegier art. 4. Modparten henviste til gengæld til Kongelige Majestæts Riksdagsresolution 19. december 1608 og Christian III's reces art. 12.⁶⁵ Herredsfogeden kunne dog også lovbøgerne på fingrene, som da han dømte Niels Jensen for ulovligt krohold efter Christian IV's reces, pag. 209 og for at have forvoldt en anden mands død efter Jyske Lov III-32.⁶⁶

I Östra Göinge herred findes det klareste eksempel på, at integrationen af dansk og svensk lovgivning så tidligt som i 1675 var kommet længe, end det var intentionen i Roskildefreden. Saltpetersyderen Mons Persson var blevet tiltalt efter Jyske Lov II-53 og Christian IV's reces, pag. 245f. for drab på soldaten Olle Persson; ugen efter blev han frifundet, da drabet var sket i nødværge. Overraskende er det tre måneder senere at finde en oplysning om, at *hovrätten* i Jönköping havde stadfæstet denne kendelse.⁶⁷ Der træder således en vis usikkerhed frem ved behandlingen af straffesager, eftersom sagen tre måneder senere mod Anne Tryelsdatter, der var blevet dømt til døden for tyveri, *ikke* blev indbragt for *hovrätten*.⁶⁸

Fogedernes kendskab til loven kan dog også medføre, at de delvis glemte at redegøre for domsgrundlaget. Elline Olesdatter tilstod, at hun havde begået blodskam med sin halvsøsters søn og havde fået et barn med ham. Pelle Svendsen havde derefter gravet fostret ned i laden. Herredsfogeden i Östra Göinge herred dømte dem derefter uden lovhenvielse til ild og bål.⁶⁹ I Bara herred blev Lars Jensen stævnet for lejermål og hans hustru for at have villet forgive kvinden; 14 dage senere blev hustruen dømt til at betale 40 mrk. sølv i overensstemmelse med Malmø-recessen efter Sveriges Riges Lov, og han blev straffet på sin halve boslod.⁷⁰ Kvinden, Lars Jensen havde begået lejermålet med, skulle piskes og forvises herredet. Denne sammenblanding af dansk og svensk lovgivning er tankevækkende; kvindens straf har ophav i Dronning Kristinas Straffeforordning, mens Lars Jensen dømmes efter en lovgivning, der går tilbage til den odenseanske recess i 1539.⁷¹

Det kan imidlertid være svært at forstå, hvorfor det ene lands lovgivning blev valgt frem for det andet, og hvorledes den derefter blev taget i anvendelse. I marts 1675 blev Josef Larsen i Örneshov stævnet for Gärd's herredsting ifølge Jyske Lov II-90 for tyveri af rug og nogle skindstykker, og han blev dømt 14. april.⁷² Selv samme dag blev Lasse Lauridsen for tyveri af en hoppe dømt efter Straffeforordningen.⁷³ Hvis han ikke kunne betale den tredobbelte bøde, skulle han to gange løbe spidsrod mellem så mange mænd, landshøvdingen bestemte; da Niels Olsen og Inger Joensdatter blev dømt for tyveri af to stude, skulle han i tilfælde af, at han ikke kunne betale den tredobbelte bøde, tre gange løbe spidsrod mellem 200 mænd, og hun skulle hudstryges seks gange med seks ris ved tinghusdøren.⁷⁴

Herredsfogeden i Frosta herred opgav i 1675 sin uvilje mod svensk lovgivning og anvendte den i to tilfælde. Heri kunne han dog ikke stå mål med herredsfogeden i Ö. Göinge, der fem gange henviste til svensk love i sine domsafsigelser. Det kan

muligvis ikke undre, da han var den af de seks herredsfogeder det år, der oftest henviste til lovgivning i det hele taget. I Luggude herred var det til gengæld ikke nødvendigt for herredsfogeden at gribe til svensk lov overhovedet.

I 1682 kunne herredsfogeden i Bara herred anvende både dansk og svensk lovgivning; da Hans Nielsen blev frifundet for en lejermålsbeskyldning, skete det derfor under henvisning til Christian IV's recess' 2. bogs 6. Kap., art 20 og til Kyrkobalkens kap. 16.⁷⁵ Denne dom illustrerer fogedens kendskab til den eksisterende lovgivning, eftersom den danske paragraf ikke handler om seksuelle forhold, men om edsbevisets anvendelse og stilling i alle former for sager. Kendskabet til lovgivningen kunne dog også være så indgående, at det umiddelbart hindrer en forståelse af årsagen til, at bestemte dele af lovgivningen blev benyttet, og der derfor mangler en begrundelse. Ingeborg Larsdatter blev således 19. februar 1682 ved Luggude herredsting dømt efter Karl XI's plakat om barnemord af 1. marts 1681 for at have dræbt sit eget foster,⁷⁶ mens Karen Jensdatter 1. februar samme år for samme forbrydelse blot blev dømt til at udstå kirkens disciplin.⁷⁷

I en lejermålssag fra Villands herred kommer en forskel i opfattelse mellem befolkning og myndigheder klart til syne. Bønderne holdt fast ved den danske lovgivning, de kendte, mens øvrigheden må have været klar over, at den tid var ved at være forbi, da den kunne benyttes; i juli 1682 ønskede Mads Madsen i Østerslev Margrethe Jepsdatter dømt som løgner efter Christian IV's recess' 2. Bogs kap. 5, art. 5, fordi hun havde påstået, at de havde begået lejermål med hinanden.⁷⁸ Men herredsfogeden benyttede sig af svensk lovgivning, da han i december afsagde dom og dømte Margrethe til ris efter Dronning Kristinas Straffeforordning.⁷⁹ Denne tvangfri benyttelse af lovgivningen ses ligeledes samme år ved Frosta herredsting, hvor en mand i Harløse blev dømt for "olydnat" efter Christian IV's recess' 2. Bogs kap. 27 om krohold,

fordi den svenske Kongelige Majestæt havde forbudt ølsalg. Skønt påbuddet var kommet fra svensk side, kunne herredsfogeden udmærket anvende sig af dansk lovgivning.⁸⁰

Som 17 år tidligere ville der have været ligevægt mellem civile søgsmål og straffesager, hvis det ikke havde været, fordi flere sager vedr. lejermål både ved Gärds og Villands herredsting blev afgjort på en og samme gang; det bør dog påpeges, at antallet af straffesager, der blev pådømt med lovhenvvisninger var stabilt i alle de tre udvalgte år. Henvisningerne til dansk lovgivning dominerede stadig. Der var imidlertid intet herred, hvor der som de to tidligere år ikke blev taget svensk lov i anvendelse. Svensk påvirkning skinnede endog meget tydelig igennem; i Villands herred blev der i oktober 1682 opkrævet 15 nævninge for at sværge ang. Bent Olufsens drab på Anders Krag i Vangå. En måned senere påpegede nævningene imidlertid, at sagen var af en sådan beskaffenhed, at dommeren selv med sit "Nembh" skulle dømme, som "lagen ham tilholler", og i begyndelsen af december dømte herredsfogeden sammen med "Otte stockemän" Bent Olufsen til døden.⁸¹ Den danske indflydelse ses ved, at det var nævninge, der blev opkrævet, og at der var tale om stökkemænd, der afsagde dommen, mens det nye svenske i denne sag var påberåbelsen af nævnet, der skulle afsige en kendelse, – det navn der har spillet en så afgørende rolle i svensk retshistorie. Den svenske indflydelse var dog ikke større end, at de 15 nævninge, der samme dag blev opkrævet for at sværge over Sven Agesen, der havde dræbt sin bror, i begyndelsen af december uden kommentarer om retspraksis afsagde en fældende kendelse.⁸²

Krigen havde dog sat sine tydelige spor; Troels Barthelsen blev 1. juni 1682 ifølge Christian III's reces, kap. 20 frifundet for at have købt en ko af en snaphane, da vidneudsagnet afhang af en snaphanes ord, og snaphaner generelt – og denne især – var "skielmbe".⁸³

Der er så mange eksempler på, at svensk lovgiv-

ning blev benyttet i perioden, at Knud Fabricius' opfattelse ikke kan opretholdes; det er langt sværere at forstå, at samme herredsfoged i én sag har henvist til dansk lovgivning, mens han i andre sager af tilsvarende type benyttede sig af svensk. Det kan opfattes som et argument for en langsom forsvenskningspolitik, selvom denne tolkning støder mod den kendsgerning, at Alf Erlandsson har fundet, at langt de fleste herredsfogeder i tidsrummet frem til 1683 enten var af dansk eller af skånsk oprindelse,⁸⁴ og at udskiftningen først fandt sted efter 1. juli 1683, da svensk lovgivning officielt blev indført. Derfor må opmærksomheden rettes mod spørgsmålet, om herredsfogederne egentlig ikke kan have ment, som det er blevet formuleret, at det svenske retsvæsen var det gammeldanske overlegent,⁸⁵ og at dette synspunkt kan have ført til en langsom forsvenskningproces.

I de protokoller, jeg har benyttet, henvises der 140 gange til lovgivning, det være sig enten af dommerne eller af de implicerede parter. Der var umådelig stor forskel på hyppigheden i de undersøgte herreder; i Östra Göinge herred blev der i 1675 og 1682 henvist ikke færre end 36 gange til lovgivning, mens der i Bara herred, ovenikøbet når 1665 medregnes, kun kan findes elleve lovhenvvisninger. Det er slående, at antallet af henvisninger i Östra Göinge herred foretog et styrtfald fra 26 i 1675 til 10 i 1682; faldet kan især konstateres i myndighedernes (heri medregnet herredsfogeden) anvendelse af henvisninger til dansk lovgivning. Det tyder på, at man var klar over, at det ikke længere havde noget formål at henvise til de gamle love. Antallet i Gärds herred faldt også men ikke nær så iøjnefaldende, kun fra syv til tre. Generelt var det oftest dommerne, der benyttede sig af lovhenvisninger, men i noget over en trediedel af sagerne, var det de enkelte parter, der benyttede sig deraf i sagsbehandlingen. Det er imidlertid slående, at svensk lovgivning kun blev påberåbt i 6% af disse sager. På landet i Skåne foretrak befolkningen således utvetydigt den danske. Mens

danske love dobbelt så ofte blev benyttet af dommerne, var disse på den anden side beredte på også at anvende svenske. Helt præcist hvad Åberg og Bøggild-Andersen mente med, at det svenske retssystem var det danske overlegent, fremgår imidlertid ikke, og det nærmer sig da også det umulige at vurdere det korrekte i denne opfattelse. Synspunktet synes i hvert fald ikke at være blevet delt af befolkningen. Skal et enkelt punkt nævnes må det være, at de svenske *hovrätter* var bemanded med akademisk uddannede dommere,⁸⁶ mens landstinget i Skåne (som de tilsvarende domstole i Danmark) stadig var beklædt med en lægdommer. Under alle omstændigheder henviste herredsfogederne i et langsomt tempo stadigt hyppigere til svenske love igennem de tre år, der er blevet undersøgt.

Skåne under Skånske krig

Ønsket om revanche havde været tilstede hos den danske regering siden freden i København, og 2. september 1675 erklærede Danmark Sverige krig. I første omgang blev der tale om en søkrig med en landgang på Gotland og sporadiske flådeangreb på Ystad; 29. juni 1676 kom den afgørende landgang i Råå syd for Helsingborg. I det følgende skal den indflydelse, krigen indtil freden 18. oktober 1679 havde på de retslige forhold, undersøges.

Fra krigens tid er der bevaret protokoller fra Bara (1672-1683), Gärds (1674-1680), Luggude (1673-1681), Vemmenhög (1674-1677) og Östra Göinge ((1675-1679) herreder. I Bara herred blev der ikke holdt ting mellem 26. april 1677 og 12. januar 1678, derefter var der en måned med aktivitet, men fra 14. februar og frem til 15. januar 1680 lå det retslige liv i ro. Netop i ro er den rette betegnelse, for tingskriveren fortsatte simpelthen i januar 1680 protokollen, hvor han havde sluppet den i 1678. Selv i de perioder, hvor der blev holdt ting, ses dog ingen forhøjet anvendelse af dansk lovgivning, og det synes ovenikøbet overraskende, at protokollen blev ført indtil april 1677, når det

tages i betragtning, at det blodigste slag i hele krigen fandt sted i december 1676 ved Lund, hvorfor begge hære må have trampet rundt i Bara herred både i tiden før og efter slaget.

I Luggude herreds tingbog er der en lakune mellem 21. juni 1676 og 11. juli 1677, og skønt tingbogen er genoptaget den dag, ophørte aktiviteten med det samme frem til 24. oktober. Derefter var der ting i lidt over et halvt år frem til 24. april 1678,⁸⁷ hvorefter tinget lå stille indtil december 1679. Den måde, tingbogen er blevet ført på, tyder på, at den i hele perioden var blevet opbevaret hos en person, der var loyal mod de svenske myndigheder (f.eks. *befalingsmanden* eller *skriveren*).

I Vemmenhög herred var der naturligt en vis aktivitet i det første halve år i 1676, men på en rolig måde; de bønder, der holdt artilleriheste, skulle ifølge *befalingsmandens* brev, have dem i beredskab, og samtidig blev *Riksdagens* svar af 25. september 1675 ang. de punkter, undersåtterne i Skåne havde indleveret, læst op.⁸⁸ Alt forekommer fredeligt, den eneste information, der oplyser os om, at der er sket noget, er oplæsningen 18. september 1676 af den *danske konges* "salugardj bref".⁸⁹ Det kan altså konstateres, at der i Vemmenhög herred var tale om en *danske* tid, uden at det som sådan afspejles i tingbogen; derefter blev der ingen retsmøder afholdt mellem 27. november og 5. februar 1677, da svenskerne atter var tilbage i herredet, i tingbogen ligeså upåagtet som det kan konstateres, at danskerne havde været der. Mellem 29. marts og 3. september blev der ikke afholdt ting.

I Gärds herred var der til gengæld ingen tvivl om hverken udskiftning i personalet eller krigshandlinger. Dagen før den danske landgang ved Råå blev Kirsten Madsdatter i Yngsøby dømt efter dronning Kristinas Strafforordning til at betale sit herskab 80 daler sølv mønt for lejemål og blodskam med sin fætter.⁹⁰ Derefter er der en lakune frem til 6. september; på et tidspunkt mens tingene godt og sikkert var i de svenske myndigheders

hænder, blev der aflagt en lang række vidneudsagn om de skader, de danske såvelsom de svenske hære havde tilføjet bønderne, mens den danske hær lå uden for Kristianstad. Repræsentater for bønderne i Vä udtalte nemlig, at deres marker var blevet ødelagt af "hans kg. May Worris Allernadigste herris och arffue konges Armedié";⁹¹ dette ordvalg afslører tydeligt, hvor disse repræsentanters sympati lå – tiltrods for de skader, de var blevet tilføjet. Samme bevidsthed om dansk og svensk fandtes hos Oluf Aagesen i Köpinge, der fremhævede, at hans gård var blevet sat en fjerdedel højere end de andre gårde i den "suendsche Regerings tid".⁹²

Mellem 10. januar og 20. juni 1677 (med en enkelt indførsel 10. maj) er der en lakune, og på dette tidspunkt træder *danske* tiden i kraft i det nordøstlige Skåne, således et halvt år senere end i det sydlige Skåne. Fra krigslejren ved Landskrona blev Ove Ramel 3. juni udnævnt til amtmand over Kristianstad og underliggende distrikter.⁹³ Kort tid efter indsatte han Hans Pedersen som skriver, og ridefogeden meddelte 11. juli, at alle svenske kvinder og mænd, der opholdt sig i Gärds herred, med mindre de havde amtmandens "sallvaguardie" brev, inden otte dage skulle forlade herredet, hvis de da ikke ville fængsles og indsættes i fæstningen.⁹⁴ Den *danske* tid holdt ikke længe, allerede 13. december var de svenske myndigheder tilbage, og fra 8. august havde der end ikke været holdt ting. Tiden må have været urolig i herredet, idet der er en lakune mellem 20. marts 1678 og 1. oktober 1679.

Östra Göinge herred kom under de danske myndigheders herredømme på nogenlunde samme tidspunkt som Gärds herred. Men skriveren indfører oplysningerne på en måde, således at der ikke kan hævdes at være foregået de store brud i handlingerne. 31. august 1676 skrives der henkastet, at "Landet Jmedlertjd at werre kommen Wnder den høylofflige danske regering",⁹⁵ og så sent som 19. oktober kan det af tingbogen tydeligt ses, at det var de danske myndigheder, der havde

overtaget styret. Der er en lakune mellem 19. oktober 1676 og 21. juni 1677 (med en enkelt indførsel 21. december 1676), da der kom besked fra krigslejren ved Landskrona om, at Niels Svendsen 9. juni var blevet udnævnt til ridefoged.⁹⁶ Når der udnævnes en "Cronens lensman" 13. september tyder det på, at herredet atter var gået tilbage til svensk styre, men helt sikker er man først så sent som 29. november. Det retslige foregik helt kontinuerligt; Per Erichsen i Hestvad rejste i den tid, danskerne sad ved magten, krav om skadegæld, fordi nogle svin havde ædt af hans rug, og dommen blev afsagt, da svenskerne var tilbage.⁹⁷ Fra begyndelsen af marts 1678 og frem til slutningen af september 1679, da den første snaphanesag blev behandlet, er der mindre lakuner i tingbogen. Det betød imidlertid ikke, at sagerne blev glemt, for selvom der ikke blev afholdt ting mellem februar og september 1679, blev der 9. oktober afsagt dom i en sag om manglende landgildebetaling, der 27. februar var blevet indledt af præsten i Kviinge.⁹⁸

To forhold må siges at karakterisere det retslige liv under Skånske krig; for det første findes der ingen ukontrolleret griben til hhv. dansk eller svensk lovgivning, når myndigheden i et herred skiftede. De danske myndigheder dømte ikke i højere grad efter dansk lovgivning i de korte perioder, de sad ved magten, end det tidligere havde været tilfældet, og de svenske myndigheder udnyttede ikke muligheden, da de vendte tilbage, til ufortøvent at benytte sig af den svenske lovgivning. Det andet forhold, der skal bemærkes, er den kontinuitet, der fandtes i behandlingen af de retslige forhold hen over perioder med skiftende myndighed.

Det naturlige ønske om at få forholdene til at falde til ro og om kontinuitet, aflæses også i Karl XI's tilbud, der blev læst op på Östra Göinge herredsting 20. december 1677 om benådning for alle snaphaner, der ville leve roligt og stille, "dhe ware af huad nation de wehla".⁹⁹

Skåne på vej mod svensk ret

Overgangen foregik som nævnt officielt 1. juli 1683. På det tidspunkt havde forberedelserne været undervejs gennem længere tid. Under Skånske Krig blev der nedsat en kommission, der bestod af professorerne Joachim Buschovius og Niklas Wolf fra Lund og *hauptmand* Johan Palm fra Malmø, som skulle forberede indførelsen af svensk ret. I 1677 udtalte kommissionsmedlemmerne stærk kritik af de danskfødte herredsfogeder, men fredsforhandlingerne hindrede, at der blev gået videre med sagen.¹⁰⁰ Allerede i 1678 under *Riksdagen* i Halmstad tonede Karl XI rent flag og gjorde det klart, at han ønskede uniformitet mellem Sverige og de tidligere danske landskaber. Inden kongen forlod hovedkvarteret i Ljungby, havde han udfærdiget to fuldmagter til *häradshövdingar* til erstatning af danske herredsfogeder. Den ene var skrevet til *guvernementsfiskalen* Georg Anders Donner, der skulle være *häradshövding* i Gälds, Villands, Västra og Östra Göinge herreder. I hans fuldmagt oplyses det, at formålet var at "nå en likformighet uti justitiens administrerande med den metod, som över hela Sverige hålles".¹⁰¹ Et år senere betonedes kongen imidlertid, at øjeblikket ikke var kommet endnu, og at overgangen skulle ske så varsomt, at skåningerne ikke fik indtryk af, at det var sket med tvang. Derfor blev det besluttet, at *häradshövdingar*ne alligevel ikke skulle tiltræde deres stillinger. Tempoet blev dog atter sat op, da Johan Gyllenstierna blev udnævnt til generalguvernør. Han havde allerede før Skånske Krig udtalt sig til gunst for en radikal forsvenskningsspolitik.¹⁰² De tidligere danske landskaber fik dog en vis respekt, da Gyllenstierna døde i juni 1680, idet den nye generalguvernør Rutger von Ascheberg mente, at skåningerne selv skulle have lyst til at blive behandlet som svenske.¹⁰³ Af samme grund beskyttede von Ascheberg flere bønder mod de overgreb, svenske officerer foretog, når de med vold søgte at sætte sig i besiddelse af de gårde, de havde fået stillet i udsigt i stedet for sold og opfor-

drede dem til at gå rettens vej.¹⁰⁴ Karl XI var også klar over, at der skulle gås frem med forsigtighed og meddelte i november 1680 von Ascheberg, at *häradshövdingar*ne endnu ikke skulle indtage deres stillinger.¹⁰⁵ Der var dog ingen tvivl om, at det kun var en midlertidig udskydelse; under en rejse i det skånske generalguvernement erklærede han, at Malmø recessen ikke var juridisk bindende, fordi den var blevet til, mens han var umyndig, og den indeholdt "friheder og begunstigelser", som stred imod "Kongelig Majestæts ret, mod landets velfærd og mod undersåtternes sikkerhed".¹⁰⁶

I mellemtiden arbejdede von Ascheberg selv videre på en plan, da han fandt, at retsvæsenet i Skåne var "råkat i förfall". Af samme grund indkaldte han i april 1681 personer, der kendte til både dansk og svensk ret, og som skulle søge at bringe dem "under en likhet".¹⁰⁷ For at dette kunne fungere, måtte der indsættes svenske *häradshövdingar* i stedet for de skånske herredsfogeder. Dette forslag lignede instruksens til kommissionen i 1662, men kongen afviste det, fordi han var nået til erkendelse af, at retsvæsenet "måtte sättas uti en likhet till själva lagen, som eljest med det som här uti riket praktiseret bliver".¹⁰⁸ Derefter besluttede von Ascheberg sig til, at planerne kun skulle rettes mod byerne.

Han indkaldte repræsentanter fra byerne til møde 16. maj 1681 i Malmø; der kom borgmestre og rådmænd fra Malmø, Landskrona, Lund, Kristianstad, Skanör, Ystad og Helsingborg, men ingen fra Simrishamm og Ängelholm. De fleste var af svensk eller tysk oprindelse, og det er tankevækkende, at ingen af de to skånskfødte borgmestre fra Malmø deltog.¹⁰⁹ Det var hensigten, at de frivilligt skulle anmode om at få lov til at anvende svensk lov; forsvenskningen af magistraterne i Skåne havde virket efter hensigten, og von Ascheberg havde ikke besvær med at vinde dem for sit forehavende. Han modtog 20. maj en supplik om, at de skånske byer meget gerne ville "njuta lika lag och rätt" med Sverige.¹¹⁰ Borgmester Tolsten fra

Lund kunne ovenikøbet udtale, at den danske lov og reces på mange punkter var så ufuldkommen, at man som oftest måtte søge hjælp i den svenske lov.¹¹¹ Landskrona var en af de byer, hvor magistraten havde været ivrigst for at få indført svensk ret, og her blev 31. januar 1682 von Aschebergs brev angående “suenska Lagh och Rätten meth andre städher uppå i Rycket at inrättas effter ständernes och städhernes igenom dheres fuldmectige indlagde suppliqver” læst op på bytinget. Der var da syv stokkemænd til stede på bytinget; 7. februar var retten betjent af byfogeden, en stadsnotarius og rettens betjente og bisiddere. Præsident Bartholomæus Menz forklarede, at kongens vilje om indførelse af svensk lov og ret var blevet offentliggjort gennem generalguvernørens brev. Han understregede endvidere, at det var skik, at der ikke sad stokkemænd i retten, derimod skulle der indsættes to bisiddere.¹¹²

Tolstens opfattelse står i skarp kontrast til et udateret dokument (men givetvis fra februar 1682) – og ganske vist uden underskrifter – fra den skånske adel, hvor det pointeres, at man gerne ville samtykke til uniformiteten i retsvæsenet, “så vidt det er praktisabelt i disse provinser”.¹¹³ Det blev understreget, at den svenske lov og proces endnu ikke var så fuldkommen, som stænderne havde ønsket det, mens den gamle danske og skånske lov, i særdeleshed Christian IVs reces, var bekvem for landet og indbyggerne, og da recessen p.g.a. sin korte, men alligevel fuldkomne affattelse, var blevet berømmet, bad man om at måtte få lov til at beholde den uforandret, muligvis dog i oversættelse under den svenske konges eget navn.

I efteråret 1682 trådte *Riksdagen* sammen i Stockholm, uden at der var repræsentanter fra Skåne med; alligevel blev de *häradshövdingar*, der skulle erstatte herredsfogederne, udpeget. Det var under den *Riksdag*, at den svenske enevælde blev introduceret. Udnævnelsen skete, fordi “uniformiteten” allerede var “vedtaget”, som det ukorrekt blev hævdet.¹¹⁴ Uden at bringe det ovennævnte,

udaterede dokumentet på bane foreslog von Ascheberg, at guvernementets adel skulle sammenkaldes for, at den kunne anmode om uniformitet indenfor retshåndhævelsen. Kongen mente imidlertid, at spørgsmålet i praksis allerede var afgjort; det var ikke længere aktuelt, at indbyggerne selv skulle anmode om denne ensretning eller forsvenskning.¹¹⁵ Det er nok rigtigt, for så vidt at den dansksindede adel var vendt tilbage til Danmark, mens svensk og udenlandsk adel var flyttet til Skåne.¹¹⁶ Ganske vist gjorde von Ascheberg kongen opmærksom på, at *häradshövdingar*ne også skulle kende til denne “landzens lagh”, før svensk lov blev indført, da der ellers ville opstå forvirring.¹¹⁷ Det havde ingen virkning på kongen. Til det sidste ønskede von Ascheberg, at bønderne også skulle spørges om og samtykke til uniformitetens indførelse.¹¹⁸ Skånes indbyggere kan takke von Ascheberg for, at sagen ikke udviklede sig på en måde, der kun kan betegnes som etnisk udrensning. Svenske regimentsofficerer mente nemlig, at folkeflytning i stor skala ville være den eneste løsning på det skånske problem, og det er ikke umuligt, at kongen også havde haft sådanne tanker, men det blev hindret gennem von Aschebergs langsigtede politik.¹¹⁹

Meget få var åbenbart klar over, hvornår anvendelsen af dansk lovgivning skulle ophøre; vicegeneralguvernør Schönleben skrev 14. februar 1683 til landstingssekretær Kraka, at han skulle sørge for at indkalde landsting “nu för in heller”, eftersom “det kan skee i Åhr med Justitien en och annan förändring”.¹²⁰ For herredstingene var det en godt skjult hemmelighed, indtil von Ascheberg udfærdigede sin skrivelse i april.

Den officielle overgang til svensk ret foregik tilsyneladende meget forskelligt alt efter hvilke herred, det drejede sig om. I Gärds herred var der stadig stokkemænd såvel 27. juni som 4. juli, men da havde bønderne allerede 16. maj fået oplæst von Aschebergs brev af 23. april om retsvæsenets uniformitet. Rasmus Tommesen spurgte, om der var

nogen af herredsmændene, der kunne beskyldte ham for noget, mens han havde været i sit embede som herredsfoged i de forløbne 25 år. Formanden for stokkemændene, Jesper Eriksen i V. Vram svarede sammen med sine kollegaer, at de kunne sige, at han havde opført sig ærligt.¹²¹ Samme fremgangsmåde blev fulgt ved Luggude herredsting.

Ved Bara herred såvel som ved de andre herredsting, hvor der er overleveret protokoller fra 1683, findes der overhovedet ingen oplysninger om, at det var slut med stokkemænd, eller at kun svensk lov herefter skulle følges ved domsafsigelserne. Alene ved Villands herredsting tillod herredsfogeden sig en personlig kommentar ved epokens ophør, idet han ifølge skriveren "begier tinget dødet, och saaledes ophäfuat".¹²²

Retsvæsenet i Skåne bliver svenskt

Almindeligvis blev flere herreder herefter slået sammen til en *domsaga* med en *häradshövding* som leder og en *lagläser* som stedfortræder. Albo, Gårds og Villands blev slået sammen, på tilsvarende måde som Bara, Oxie og Torna blev det; det samme skete med Bjäre og Luggude. Frosta og Färs blev lagt sammen, og det gjorde Harjager, Onsjö og Rönneberg også. Herrestad, Ingelstad og Järrestad herreder blev gjort til en *domsaga* på tilsvarende vis som Ljunits, Skytts og Vemmenhög herreder. Endelig blev Östra og Västra Göinge herreder også lagt sammen. Umiddelbart mærkede bønderne mest ændringen ved, at tinget, der frem til 1683 var blevet holdt hver fjortende dag, nu kun blev sat tre gange om året, og ved at de skulle betale en ny afgift, tinggæstningspenge, til myndighederne. En langt mere afgørende ændring var, at der blev indsat herredsnævn; til forskel fra stokkemændene, der kun skulle være til stede for i givet tilfælde at bevidne, hvad der var sket på tinget, og som blev valgt fra gang til gang, var herredsnævnet en permanent institution, der var med til at afsige domme.¹²³ Det ældste medlem i nævnet blev be-

tegnet som herredsdommer. Medlemmerne af nævnene skulle have det bedste ry og vidnesbyrd om et redeligt liv med tilbørlig næring og vandel, de forløbne krigstider indbefattet.¹²⁴ I Östra Göinge herred var det stort set samme nævn (blot med udskiftning af to personer), der i slutningen af oktober 1685 indtog deres pladser, som det havde været 22. august 1683, da det første ting blev sat efter overgangen til svensk lovgivning.¹²⁵ At der var tale om en klar udskiftning af de tidligere stokkemænd fremgår af en sammenligning af nævnsmedlemmerne med stokkemændene ved de 46 ting i perioden fra 9. juni 1681 til 31. maj 1683.¹²⁶ Af de tolv medlemmer i nævnet havde kun fire af nævnsmedlemmerne af 22. august 1683 været stokkemænd i det ovennævnte tidsrum, heraf den ene tre gange. Når det tages i betragtning, at der der- ved havde været 368 stokkemænd i funktion, udgør nævnsmedlemmernes procentdel kun 1,5%. Der kan således ikke være tvivl om, at de svenske myndigheder havde foretaget en grundig oprydning i de bønder, der blev tildelt officielle opgaver.¹²⁷ End ikke deltageren i *Riksdagen* i 1675, Eskill Mattsson, blev medlem af nævnet.¹²⁸ Det var også i vid udstrækning bønder, der 2. april 1677 havde aflagt troskabsed til den svenske konge, der kom til at sidde i nævnet. I foråret 1677 havde Karl XI sendt den senere generalguvernør Johan Gyllenstierna ind i det nordøstlige Skåne for at modtage troskabsed til den svenske konge af almu- en. 2. april var han sammen med 400 soldater til fods og til hest nået frem til Glimåkra, hvor han i præstegården modtog underskrifter fra Östra Göinge herred.¹²⁹ Ni af nævnsmedlemmerne har skrevet under på troskabsforsikringen,¹³⁰ to af disse kom fra hhv. Loshulta og Osby sogne, hvorfra der ellers mangler mange underskrifter. Når det tages i betragtning, at alle mænd over 15 år skulle skrive under, må et antal på hhv. 12 og 18 underskrifter betegnes som et magert resultat for de svenske myndigheder.

Desværre er det svært at vurdere i hvor høj grad,

nævnsmedlemmerne var tilflyttere fra det nordlige Sverige, selvom man kan gætte på, at det må have været tilfældet. Der er kun kirkebøger overleveret fra Osby-Loshulta og Ø. Broby-Emmislov sogne, i hvilke fire sogne halvdelen af nævnsmedlemmerne dog også havde deres gårde. Kun om Åke Nilsson i Ø. Broby og Måns Månsson i Marestorp, der også havde aflagt troskabsed, vides det med sikkerhed, at de havde boet i længere tid i sognet, eftersom de hhv. i 1659 og i 1666 havde indgået ægteskab.¹³¹

Samme situation ses også i Villands herred, det var de samme tolv medlemmer, der var blevet valgt i september 1683, som også kom til at sidde i nævnet, da tinget trådte sammen i januar 1684. Kendetegnene for den nye situation var, at ingen af de bønder, der i 1683 havde været stokkemænd, genfindes i nævnet.¹³² Hvad situationen end var, bliver den udaterede memorial, sandsynligvis affattet af *lagmanden*, der blev afleveret til kongen om retsvæsenet i Skåne, og hvori der klages over, at de fleste dommere var uerfarne i svensk lov og proces, svær at forklare. Kun hvis der hermed menes de nye nævn, giver det en vis mening.¹³³ Det er et omtvistet emne i svensk forskning hvilken rolle, disse nævn spillede i det retslige liv sammenlignet med *häradshövding* og *lagläsare*.¹³⁴ Fremtidig forskning må afgøre dette spørgsmål.

Hvis situationen ved Albo herredsting har været karakteristisk for den måde, tingets deltagere blev klar over, at der var sket en ændring, kan den kun betegnes som umådelig summarisk. *Häradshövding* Jakob Ulf meddelte 31. september, at der skulle afholdes ordinært ting med *lagläsare* og nævn.¹³⁵ I første omgang medførte det dog ikke, at de enkelte tingsteder blev ophævet, for da havde Jakob Ulf allerede 11. september indsat *lagläsare* og tilforordnet herredsnævn i Villands herred og 19. september i Gärds herred.¹³⁶ På lignende vis som *häradshövdingen* var det samme person, der blev *lagläsare* i de tre herreder. Ifølge en regeringsbeslutning af 1680 skulle *häradshövdingen* bo i herredet og selv være dommer, mens det tidligere havde

været en form for aflønning for andet regeringsarbejde, mens det havde været *lagläsaren*, der udførte det juridiske arbejde i herredet.¹³⁷ Denne ændring afspejler sig i Skåne ved, at Nicolaus Brasch var *lagläsare* i Albo, Gärds, Villands, Västra og Östra Göinge samt muligvis også i andre herreder under *häradshövdingerne* Jacob Ulf og Johan Ancher.

Knap så kortfattet gik det for sig ved Rönneberg herredsting, hvor *lagman* Flemming formandede almuen til at adlyde kongens forordning om justitsvæsenet og efterleve "Sveriges grundelige Lagh och stadgar". Alle, der var tilstede, lovede, at de ville efterkomme denne formaning. Derefter holdt den nye *häradshövding* en tale, hvor han også opfordrede almuen til at efterleve Sveriges lov.¹³⁸ Usikkerheden hos de svenske myndigheder om, det virkelig ville kunne lykkes dem at få almuen til at gøre det, må have været betydelig.

Lidt grundigere synes man at være gået til værks i Herrestad herred, hvor almuen af *häradshövdingen* blev spurgt, om den havde noget at fremføre, og den ville da gerne have at vide, hvor stævninger skulle hentes, og næsten som et svar herpå finder vi en oplysning fra S. Åsbo herred, hvor almuen fik at vide, at den skriftligt skulle anmode om stævninger, hvori skulle anføres, hvem der skulle stævnes, hvorfor vedkommende skulle stævnes, hvorvidt vedkommende boede i eller udenfor herredet, og om sagen tidligere havde været for retten.¹³⁹

Overgangen til svensk lov var helt utvetydig, efter juli 1683 henvises der ikke længere til dansk lovgivning. Det nærmeste er en upræcis henvisning til, at nogle bønder blev dømt for ikke at have holdt deres gærder ved lige efter "Sveriges lagh och denne landz seed". Ejendommelig er også en dom af 7. december 1683, hvor en mand blev frifundet for på egen hånd at have pantet en anden 5. august, da man "ännu intet wiste hwad Sveriges lagh derom innehåller".¹⁴⁰ Myndighederne var meget omhyggelige med at skelne mellem tiden

før og efter overgangen. I begyndelsen af 1684 må *lagläsaren* i Västra Göinge herred have været lidt usikker på, hvorledes en sag skulle behandles, fordi han henvendte sig til von Ascheberg, og denne lod personen slippe med halv bøde for en i øvrigt ikke specificeret forbrydelse, "anseendes delictum är skieedd föra än den swensche lagen introduce-res".¹⁴¹ På nogenlunde samme måde afviste domstolen i november 1684 at give Bjørn Eriksen del i arven efter Hanne Jönsdatter i Vää, da skiftet var foretaget to år tidligere, hvilket var "passerat förre änn introductionen aff uniformiteten skieedd war".¹⁴²

Häradsbövdning Johan Ancher havde således helt ret, da han 28. november som slutning på dombogen for Västra Göinge herred attesterede, at uniformiteten var blevet introduceret.¹⁴³

Afslutning

Situationen i Skåne kan på mange områder betegnes som enestående; en tilsvarende uniformitet blev ikke forsøgt gennemført i andre provinser, der faldt under den svenske krone, og i Europa på den tid var lignende forsøg i erobrede områder en undtagelse.¹⁴⁴ Det er blevet diskuteret, hvorledes de svenske myndigheders ageren overfor Skåne skal opfattes. Det bør vel påpeges, at en udvandring på mellem 5000 og 10000 fra Sydsverige til Danmark i årene efter Skånske Krig af en befolkning, der i forvejen var reduceret af krig, sult og epidemier, ikke var et ubetydeligt antal.¹⁴⁵ Fra svensk side er der blevet lagt vægt på, at forsvenskningen foregik hastigt; Alf Åberg finder, at ændringerne i kirkelivet og i retsvæsenet i realiteten ikke betød den store omvæltning,¹⁴⁶ og han anfører, at få nationalitetsskifter er blevet gennemført med mindre blodsudgydelse og med færre retsovergreb.¹⁴⁷ Denne opfattelse til trods påpeger han andetsteds, at det var farligt for udvandrerne at vende tilbage,¹⁴⁸ hvor rene hensigter de end havde haft. De, der ikke kunne bevise deres troskab mod Sverige, risikerede strenge straffe. Helga Leide har imidlertid

påvist, at bønder i Landskrona-området vendte tilbage, skønt de findes opført i listerne over dem, der havde fået bækkenbreve i København.¹⁴⁹ Göran Rystad hævder, at det etniske slægtskab mellem dansk og svensk og skånsk var indlysende og lettede overgangen.¹⁵⁰ Sten Skansjö er inde på det samme, skønt han dog i modsætning til Åberg finder, at nationalitetsbyttet skal ses i sammenhæng med den svenske stats evner til dels at give løfter, dels at true og gennemføre skånselsløse repressalier.¹⁵¹ Stig Wörmer synes også at mene, at forsvenskningen gik hastigt for sig, og idet han lægger vægt på den 'brændte jords taktik', som den danske hær førte ved tilbagetrækningen fra Skåne efter Skånske krigs ophør, giver han konsekvent den danske enevældige kongemagt skylden for, at Skåne så hastigt blev tabt for Danmark.¹⁵² Knud Fabricius understregede, at de svenske konger også i Estland og Livland hævdede det princip, at de "som lever under én herre, også bør styres under samme lov og ret",¹⁵³ men som tidligere anført var der ikke tale om de samme rettigheder, eftersom Livland ikke fik *Riksdags*repræsentation.

Harald Gustafsson har argumenteret for at bruge begrebet "förskånskning",¹⁵⁴ men det forekommer at være en tvivlsom løsning, da samtiden anvendte sig af ordene "dansk" og "svensk" og forbandt dem med loyalitetsforestillinger. Disse forestillinger er givetvis helt afgørende for at forstå udviklingen i Skåne; af samme grund er det en uforekommelig vej blot generelt at hævde, at der foregik en forsvenskning. Der foregik en forsvenskning, men den foregik – hastigere eller langsommere på mange delområder, og de svenske myndigheders ihærdige forsøg på at inddrage den skånske almue i den politiske kultur, viser tydeligt deres alvorligtønske om at inddrage Skåne. Forsvenskningen på det administrative og retslige område var nok det, der gik hurtigst. Den påviste tidlige anvendelse af svensk lovgivning gør det også klart, at svenskerne ikke havde til hensigt at respektere undtagelserne i Roskildefreden.

Om forsvenskningen på lang sigt lykkedes, er et spørgsmål, der naturligvis kan diskuteres. På det retslige område synes det dog, som om de svenske myndighederne havde svært ved at overbevise den skånske befolkning om, at frivillighed var bedre end tvang, endsiige om at svensk lovgivning var at foretrække for dansk.

NOTER

- 1 Modéer, "Från dansk", 1983, s. 129.
- 2 Rystad, "Försvenskningen", 1993, s. 80.
- 3 Erlandsson, "Tingsfogdar", 1968, s. 84.
- 4 Landsarkivet i Lund (forkortet LLA), Södra Åsbo häradsrätts arkiv AI a:1.
- 5 LLA, Bara häradsrätts arkiv AI a:1.
- 6 LLA, Gärds häradsrätts arkiv AI a:7, fol. 269v.
- 7 LLA, Skånska generalguvernementskansliet D III ea: 40, fol. 307r.
- 8 *Danmark-Norges Traktater IV*, 1917, s. 454.
- 9 *Danmark-Norges Traktater V*, 1920, s. 234.
- 10 Rystad, "Försvenskningen", 1993, s. 77-80.
- 11 Korff, *Ret*, 1997, s. 26f.
- 12 Det kgl. Bibliotek (København), Ny Kgl. Samling 1986c 4 'Jens Bircherods Dagbøger' 1658.
- 13 Ibid.
- 14 LLA, Skånske generalguvernementskansliet D III ea: 22, fol. 86r.
- 15 LLA, Skånske generalguvernementskansliet D III ea: 27.
- 16 LLA, Skånske generalguvernementskansliet D III ea: 17.
- 17 LLA, Skånske generalguvernementskansliet D III ea: 22.
- 18 LLA, Skånske generalguvernementskansliet D III ea: 41M.
- 19 LLA, Skånske generalguvernementskansliet D III ea: 44, fol. 35v-36r; se Nordin, *Ett fattigt men fritt folk*, 2000, s. 122.
- 20 Engelhardt, "Skåne stift", 1996, s. 76.
- 21 Rosén, *Hur Skåne*, 1943, s. 11.
- 22 Se Thunander, *Hovrätt*, 1993.
- 23 Modéer, "Från dansk", 1983, s. 136.
- 24 Lennersand, *Rättsvisans beskyddare*, 1999, s. 87 og Dübeck, *Fra gammel dansk*, 1987, s. 34; se dog s. 27.
- 25 Erlandsson, "Tingsfogdar", 1968, s. 82.
- 26 Modéer, "Från dansk", 1983, s. 137.
- 27 Fabricius, *Skaanes Overgang II*, 1906, s. 207.
- 28 Dübeck, *Fra gammel dansk*, 1987, s. 108.
- 29 Skansjö, *Skånes historia*, 1997.
- 30 Modéer, "Från dansk", 1983, s. 137.
- 31 Almquist, "Svensk rätts införande", 1937, s. 9.
- 32 Engelhardt, "Skåne stift", 1996, s. 81.
- 33 LLA, Skånska generalguvernementskansliet D III ea: 17, fol. 176v og D III ea: 44, fol. 112v.
- 34 Ibid., fol. 177r-180r og 185v.
- 35 Ibid., fol. 324r.
- 36 LLA, Skånska generalguvernementskansliet D III ea: 44, fol. 224v-225v.
- 37 Gustafsson, *Gamla riken*, 2000, kap. 3.
- 38 LLA, Skånska generalguvernementskansliet D III ea: 24, fol. 181v.
- 39 LLA, Skånska generalguvernementskansliet D III ea: 29, fol. 329r.
- 40 LLA, Skånska generalguvernementskansliet D III ea: 20, fol. 176r-v; for Ingelstad herred se D III ea: 30, fol. 82r-83v.
- 41 LLA, Skånska generalguvernementskansliet D III ea: 21, fol. 143v.
- 42 Linde, *Statsmakt*, 2000, s. 89, note 111.
- 43 Nordin, *Ett fattigt*, 2000, s. 51.
- 44 LLA, Skånska generalguvernementskansliet D III ea: 19a, fol. 11v.
- 45 LLA, Skånska generalguvernementskansliet D III ea: 29, fol. 144r.
- 46 Ibid., fol. 280v.
- 47 Nordin, *Ett fattigt*, 2000, s. 63.
- 48 Fabricius, *Skånes Overgang II*, 1906, s. 208; Åberg, *Snapphanarna*, 1951, s. 33.; se også Nordin, *Ett fattigt*, 2000, s. 63.
- 49 Fabricius, *Skånes Overgang II*, 1906, s. 215; se Ericson, "Absolutism", 1984, s. 35.
- 50 Modéer, "Från dansk", 1983, s. 132.
- 51 Erlandsson, *Skånska Generalguvernementet*, 1967, s. 142.
- 52 LLA, Skånska generalguvernementskansliet D III ea: 19, fol. 5r.
- 53 LLA, Skånske generalguvernementskansliet D III ea: 24, fol. 418r.
- 54 Ibid., fol. 319v.
- 55 Ibid., fol. 328v-329r.
- 56 LLA, Skånske generalguvernementskansliet D III ea: 30, fol. 169r-170r og 179v-181v.
- 57 LLA, Skånske generalguvernementskansliet D III ea: 25, fol. 197v og 205r-v.
- 58 Ibid., fol. 209v-210r og fol. 211r-v.
- 59 Ibid., fol. 234v.

- 60 Johansen og Stevnsborg, "Herom findes intet", 1983.
- 61 LLA, Skånske generalguvernementskansliet D III ea: 43, fol. 253v-254r.
- 62 Linde-Laursen, "Skåne", 1993, s. 144.
- 63 LLA, Frosta häradsrätts arkiv AI a:4, fol. 54r-55v, 56v-57v og 56bis v-57bis r.
- 64 Se Sundin, *För Gud*, 1992, s. 194.
- 65 LLA, Skånska generalguvernementskansliet D III ea: 46, fol. 144v-146r.
- 66 Ibid., fol. 120v.
- 67 LLA, Östra Göinge häradsrätts arkiv AI a:3, fol. 19v-22v, 28r-v og 57v.
- 68 Ibid., fol. 59r-v.
- 69 Ibid., fol. 69v-70r.
- 70 LLA, Bara häradsrätts arkiv AI a:1, fol. 162v-163r og 167r.
- 71 Jacobsen, *Kvinder*, 1995, s. 153.
- 72 LLA, Gälds häradsrätts arkiv AI a:5, fol. 75r og 85r-v.
- 73 Ibid., fol. 81r-v.
- 74 Ibid., fol. 172v-174r.
- 75 LLA, Bara häradsrätts arkiv AI a:1, fol. 415v.
- 76 LLA, Skånske generalguvernementskansliet D III ea: 40, fol. 70r.
- 77 Ibid., fol. 64r.
- 78 LLA, Villands häradsrätts arkiv AI a:2, fol. 49v-51r.
- 79 Ibid., fol. 99v-100r.
- 80 LLA, Frosta häradsrätts arkiv AI a:4, fol. 265r-v.
- 81 LLA, Villands häradsrätts arkiv AI a:2, fol. 72v-73r, 91v, 93r-v og 98r-v.
- 82 Ibid., fol. 75v-76r og 102v-104r.
- 83 LLA, Östra Göinge häradsrätts arkiv AI a:5, fol. 100v-101r.
- 84 Erlandsson, "Tingsfogdar", 1968, s. 76.
- 85 Se Bøggild-Andersen, "Anmeldelse", 1957-58, s. 231 og Åberg, *När Skåne*, 1958, s. 131.
- 86 Thunander, *Hovrätt*, 1993, s. 32f.
- 87 LLA Skånska generalguvernementskansliet D III ea: 39, fol. 83v.
- 88 LLA, Skånska generalguvernementskansliet D III ea: 46, fol. 275r-278v.
- 89 Ibid., fol. 374v.
- 90 LLA, Gälds häradsrätts arkiv AI a:5, fol. 231r.
- 91 Ibid., fol. 235r.
- 92 Ibid., fol. 240v.
- 93 Rigsarkivet, København (forkortet RA), Landetaten. Krigskollegiet: Generalkrigskommissariatet (1674-1677). FeldProtokol 1677 fra Skåne.
- 94 LLA, Gälds häradsrätts arkiv, AI a:5, Tingbog 1674-1677, fol. 270v.
- 95 LLA, Östra Göinge häradsrätts arkiv, IA a:3, Tingbog 1675-1679, fol. 208v.
- 96 Ibid., fol. 222v og RA, FeldProtokol 1677 fra Skåne.
- 97 LLA, Östra Göinge häradsrätts arkiv, AI a: 3, fol. 230v og 237r.
- 98 Ibid., fol. 280r og 286v.
- 99 Ibid., fol. 239r.
- 100 Erlandsson, "Tingsfogdar", 1968, s. 83f.
- 101 Ersgård, "... att gemütherne" 1971, s. 18.
- 102 Rosén, *Hur Skåne*, 1943, s. 28.
- 103 Ibid., s. 31.
- 104 Åberg, *När Skåne*, 1958, s. 130.
- 105 Ersgård, "... att gemütherne", 1971, s. 30.
- 106 Johannesson, *Skåne*, 1981, s. 279.
- 107 Ersgård, "... att gemütherne", 1971, s. 31.
- 108 Ibid., s. 32.
- 109 Ibid., s. 33.
- 110 Ibid., s. 34.
- 111 Fabricius, *Skånes Övergang IV*, 1958, s. 61.
- 112 LLA, Landskrona bytings protokol.
- 113 Fabricius, *Skånes Övergang IV*, 1958, s. 72.
- 114 Ibid., s. 74.
- 115 Johannesson, *Skåne*, 1981, s. 280.
- 116 Rystad, "Försvenskningen", 1993, s. 79.
- 117 Ibid., s. 110.
- 118 Friis, "Anmeldelse", 1956-59, s. 488.
- 119 Åberg, "Skånes försvenskning", 1956, s. 474f.
- 120 LLA, Skåninge landsting EI: 1, Inkomna brev 1666-1683.
- 121 LLA, Gälds häradsrätts arkiv AI a:7, fol. 269v.
- 122 LLA, Villands häradsrätts arkiv AI a:2, fol. 155r.
- 123 Se Österberg, "Sega gubbar?", 2000.
- 124 Fabricius, *Skånes Övergang IV*, 1958, s. 111.
- 125 Se LLA, Östra Göinge häradsrätts arkiv AI a: 6-8.
- 126 LLA, Östra Göinge häradsrätts arkiv AI a:5, Dombog 1681-1683.
- 127 Se dog Wallman, "Jämlika jämtar?", 1995.
- 128 Mårtensson, *Förteckning*, 1950, s. 136.
- 129 Åberg, *Snapphanarna*, 1951, s. 107ff.
- 130 LLA, Skånska generalguvernementskansliet D III ma:4, Protokoll och handlinger 1677: Trohetsförsäkringar.

- 131 LLA, Osby-Loshulta og Ö. Broby-Emmislöv kirkebøger.
Lysnings- og vielsesbøger 1647-1690.
- 132 LLA, Villands häradsrätts arkiv AI e:1
- 133 Fabricius, *Skånes Övergang IV*, 1958, s. 112.
- 134 Se Taussi Sjöberg, "Tinget, 1990, s. 170 og Söderberg, "En fråga", 1992, s. 10-12.
- 135 LLA, Albo häradsrätts arkiv AI a:1 og Göta Hovrätts arkiv, Jönköping [forkortet GH], Renoverade domböcker E VII AAAK: 1.
- 136 LLA, Villands häradsrätts arkiv AI e:1 og med tilsvarende ordlyd i GH, Renoverade domböcker E VII AAAK: 10 og for Gårds' vedkommende GH, Renoverade domböcker E VII AAAK: 3.
- 137 Thunander, *Hovrätt*, 1993, kap. VI.
- 138 GH, Renoverade domböcker E VII AAAK: 8.
- 139 GH, Renoverade domböcker E VII AAAK: 19 og 29.
- 140 GH, Renoverade domböcker E VII AAAK: 6.
- 141 GH, Renoverade domböcker E VII AAAK: 16, fol. 22v-23r.
- 142 Ibid., fol. 64r.
- 143 LLA, Västra Göinge häradsrätts arkiv AI a:1, fol. 35r
- 144 Linde-Laursen, *Det nationales natur*, 1995, s. 61.
- 145 Dübeck, *Fra gammel dansk*, 1987, s. 92.
- 146 Åberg, *Striden*, 1997, s. 183.
- 147 Åberg, "Skånes försvenskning", 1956, s. 475.
- 148 Åberg, *Striden*, 1997, s. 144.
- 149 Leide, "Ödeläggelse", 1971, s. 420f.
- 150 Rystad, "Försvenskningen", 1993, s. 73ff.
- 151 Skansjö, *Skånes historia*, 1997, s. 187.
- 152 Wörmer, *Danmark*, 2003, s. 53.
- 153 Fabricius, *Skånes Övergang IV*, 1958, s. 17.
- 154 Gustafsson, "När blev Skåne svenskt", 2000, s. 16.

Smörkonor och rendekierlinger

Kvinnors handel mellan Helsingborg och Helsingör under försvenskningstiden

AF SOLVEIG FAGERLUND

*“Paa saaden maade som i baere eder ad, kand ingen
menniske komme her till byn, enten med smör eller
andre wahrer”.*¹

Orden kom från Annicka, en av de Helsingborgskvinnor som regelbundet förde över varor till försäljning mellan Helsingborg och Helsingör under åren kring sekelskiftet 1700. Den 18 mars 1695 hade Annicka förtullat två byttor smör vid Helsingörs tull. Smöret taxerades av tullnären till fyra lispund. När Annicka kom med sin tullsedel till acciskontoret och skulle betala ville tulltjänstemannen där ha mer betalt än vad som stod på sedeln. Då hade hon velat ta smöret och gå därifrån men blev hindrad av tjänstemannen. Orden kvinnan från Helsingborg yttrade kan tolkas som att hon var medveten om att hon och hennes varor eftertraktades i Helsingör.

I denna uppsats behandlas några sidor av den välintegrerade detaljhandeln över Öresund, främst mellan Helsingborg och Helsingör, under den första tiden efter Roskildefreden, ur ett kvinnoperspektiv.²

År 1441 gav Christoffer av Bayern Helsingörs borgare rätt att handla livsmedel till sitt behov i andra danska köpstäder utan att erlägga den annars obligatoriska tullen. Detta privilegium utnyttjades till största delen för att göra uppköp i Helsingborg, som då var mindre än Helsingör, men som hade en tillförsel av kött och mejeriprodukter från norra Skåne och Småland. Så små-

ningom fick Helsingborgs borgare rätt att sätta upp torgstånd i Helsingör utan att erlägga tull. Denna handelsfrihet försiggick inte utan konflikter. Inte minst kom kvinnors överfart över Sundet att uppmärksammas negativt. År 1571 tillkännagav borgmästaren i Helsingör med anledning av klagomål från borgare i Helsingborg:

”vorledes at disse Byfolk, synderlig en Hob Kvinder, overfare til Skaane og baade i Helsingborg og Landskrona dennem utilbørligen anstiller med deres Købs bestilling, at de udløbe uden rette torvesteder uden byerne og købe med bønderne Korn og andre vare paa det dyreste, item gøre Forkøb for Borgerne i fornævnte tvende Stæder”.

Med anledning av klagomålen beslöts att:

”ingen Kvinder skal fare til Helsingborg om Torvedag at købsla, og hvilken Færgemand, som findes at overføre nogen Kvinder, han skal sættes i Kælderer og straffes. Og haver samme Kvinde Husbonde, da skal han bøde i faldsmaal for hende. Er hun ogift, da straffes hun selv”.

Trots förbuden fortsatte kvinnorna sin handel, och 1573 beslöt man om strängare regler för handeln i Helsingborg och böter på 10 mark åt kungen och staden vardera mot fortsatt missbruk av torggemenskapen.³

Handeln var under medeltiden och tidigmodern tid formellt köpmännens privilegium. Förutsatt att man inte konkurrerade med köpmännen i deras verksamhet hade emellertid också andra borgare rätt att bedriva viss detaljhandel, under

förutsättning att man betalade skatt.⁴ Även boende utanför staden och fattiga stadsbor kunde få bedriva handel för sin försörjning mot erläggande av en viss avgift. Hur handelsrättigheterna i praktiken fungerade för olika grupper har skiftat med hänsyn till konjunkturen, styrkeförhållande mellan adel och borgare, och med hänsyn till statens fiskala behov. Kvinnor har ända sedan medeltiden varit aktiva inom detaljhandeln, men deras verksamhet har ofta legat på gränsen till det tillåtna. Som hustrur eller änkor till borgare var deras rätt att bedriva handel avhängig av makens rätt, men självförsörjande kvinnors handelsrätt var mer osäker.⁵ Klagomålen på månglerskor och hökerskor, som de kvinnliga detaljhandlarna kallades, var som ovan just att de bedrev landsköp, det vill säga att de handlade utanför stadens tullar, och förköp, vilket innebar att de köpte upp varor innan de kom till torget och att de därmed kunde trissa upp priserna. Under 1500- och 1600-talet finner man i flera danska städer bestämmelser rörande inskränkningar för "selgekoner".⁶ Ett sätt för myndigheterna i Helsingör att komma till rätta med änkor som konkurrerade med köpmännen var, som bland annat Grethe Jacobsen visat, att helt enkelt befria dem från att betala skatt och därmed ta ifrån dem rätten att bedriva handel.⁷

Under 1600-talet ledde krigen till att det fanns ett överskott på kvinnor som var tvungna att försörja sig självständigt. Därmed ökade också antalet kvinnliga handlare och det blev alltmer vanligt att kräva särskild auktorisation av dessa. 1695 påbjöds det till exempel i Köpenhamn att alla som ville handla med höns, fågel och annat skulle ange sig till magistraten, och som ett tecken på att de hade rätt att bedriva handel försågs de med stadens vapen sytt på högra ärmen.⁸

Ett nytt tullsystem

Genom Roskildefreden 1658 kom förutsättningarna för handeln mellan Helsingborg och Helsingör att förändras. De allmänna handelsmässiga

konsekvenserna som inkorporeringen i Sverige fick för Helsingborgs del har tidigare blivit behandlade i Helsingborgs stadshistorik. En av konsekvenserna var att torggemenskapen med Helsingör upphörde, då Själland nu räknades som "utrikes ort". Man kunde nu inte längre handla tullfritt för husbehov. Tulltaxan för handel som redan under dansk tid varit tullbelagd kom att höjas. Dessutom infördes också lilla tullen, eller porttullen, för varor som fördes in från landsbygden.

Perioden mellan 1660 och 1675 präglades av ständiga konflikter mellan större delen av Helsingborgs borgerskap och magistrat å ena sidan och tulltjänstemännen å andra.⁹ Missnöje och protester mot tullordningen var inget unikt för de inkorporerade landsdelarna. Anders Olsson beskriver i *Borgmästare, bastioner och tullbommar* hur de nya tullordningarna och tullbetjänarnas uppförande bemöttes när de implementerades i Sverige i slutet av 1630-talet. I Värmland och Västergötland hade det brutit ut upplopp och i Göteborg tycks det under 1630- och 1640-talen ha förekommit samma typer av konflikter mellan tullnären och magistraten som i Helsingborg mellan 1660 och 1675.¹⁰ Men att enbart beskriva relationerna som en konflikt mellan lokalsamhälle och centralmakt vore felaktigt. Karl Bergman beskriver i *Makt, möten och gränser* det ambivalenta förhållande mellan kronan, städernas borgerskap och andra grupper i fråga om tullbestämmelser. Kronan hade ett intresse av att få in kontanter eller att styra handeln i vissa riktningar, städernas borgerskap, främst handelsmännen, hade ett intresse av att hävda monopol på handeln gentemot andra grupper och städer, och andra grupper hade intresse av att hävda sin rätt att bedriva den handel man ansåg sig beroende av. I vissa fall kunde en del aktörers intresse sammanfalla gentemot andras.¹¹ Under den första fredsperioden tycks det för Helsingborgs del som om stadens olika grupper hade ett gemensamt intresse gentemot kronan och

några speciella åtgärder mot kvinnors handel kan inte märkas.¹²

Från krigsåren 1675-1679 finns det få källor rörande det civila livet från Helsingborg bevarade. Därför är det svårt att säga något om vilken omfattning detaljhandel över sundet hade då. Mest troligt är att det legat nere under längre perioder, då misstänksamheten mellan länderna och rädslan för spioner var så stor att överfart helt förbjöds och överträdelser mot reseförbudet straffades hårt.¹³

Gösta Johannesson beskriver i Helsingborgs stadshistorik relationerna mellan tulltjänstemän och lokalbefolkning som "normaliserade" efter 1680. Han hänvisar här till den minskade förekomsten av konflikter mellan tullpersonal och civilbefolkning vid rådstugan jämfört med perioden 1660-1675. Men kan man verkligen kalla förhållandena för normaliserade redan före 1700-talets ingång? Den stora skillnaden mellan de båda perioderna är att konflikterna i tullfrågor mellan 1660 och 1675 framförallt utspelar sig mellan medlemmar ur magistraten och tullförvaltare. I de okvädande- och våldsmål som behandlades vid kämnärsrätten efter 1680 hade en stor del ursprung i konflikter mellan tulltjänstemän och civilbefolkning. Var det kanske enbart relationerna mellan medlemmarna av stadens styrelse och tullförvaltarna som normaliserats efter 1680? Sedan 1692 var också tullnären för lilla tullen en av magistratens ledamöter.¹⁴ Fortfarande präglas dock förhållandet av den ambivalens som Karl Bergman talar om. Under perioden mellan 1680 och 1709 ser man i rättsprotokollen från Helsingborg och i magistratens brevväxling med guvernören ständiga bevis på hur stadens myndigheter balanserar mellan köpmännens krav på skydd mot konkurrens och statens och stadens fiskala och ordningsmässiga intresse. Samtidigt försöker man ibland tillmötesgå en del kvinnors behov av att försörja sig genom handel. Den svenska statsmaktens försök till att införa *allmänt förbud mot export av kött* möts med protester från borgerskapet. Samma

borgerskap klager ibland på att de inte "till deras hushåll, långt mindre näring, kan köpa smör, fläsk, kött och annat" på grund av "*den utrikeshandel rendekierlinger bedriver*". Kvinnorna, "som ej det ringaste till konungen kontribuerar" köper upp varor på landsbygden, bland annat av bönder vid Kullen, skriver man, och "när vi ej vill giva för deras varor deras obilliga begäran för de strax över varorna till andra sidan." Enligt klagomålen fanns det större möjligheter att köpa svenskt kött vid Helsingörs brygga än i Helsingborg. I Helsingör köpte kvinnorna andra varor såsom lin, hampa, salt och torr fisk "vilket de här igen på landet utprangar".¹⁵ 1693 utfärdades föreskrifter om att månglerskor fick ta med sig varor tre dagar i veckan, måndag, onsdag och lördag. Före varje resa skulle de skaffa sig giltig attest hos magistraten.¹⁶ Hur länge begränsningen till utförelse tre dagar i veckan gällde, finns det inga uppgifter om, men av tulljournalen från 1708 framgår att man vid en del tillfälle förde ut varor åtminstone fyra dagar i rad.¹⁷ Likaså är det tveksamt hur noga man efterföljde reglerna om att man skulle ha attester från magistraten.

Under 1680- och 1690-talen påminner magistraten om förbuden mot landsköp och olovlig utförelse av varor och klagomålen från borgerskapet mot "rännekäringar, slaktarhustrur och soldathustrur" fortsätter utan att några enskilda personer namnges. Efter 1705 börjar flera individer nämnas vid namn både i klagomålen från borgarna och i förbuden och det tycks också som om man från myndigheternas sida gått hårdare åt månglande kvinnor. Detta kan ha olika förklaringar. Under åren 1704, 1705 och 1708, i takt med att det militära läget för Sverige skärptes, förekom det tvångsutskrivningar av soldater på den skånska landsbygden. Dessa ledde till att många rymde, bland annat till Danmark.¹⁸ Under dessa år kom också upprepade efterlysningar av rymmare från generalguvernören. Rymningarna ledde till hårdare kontroll av överfarten över sundet. Då myndigheterna tidigare

hade krävt passkontroll för överfarten protesterade borgerskapet mot detta, men när det utlystes ett förbud mot överfart utan giltigt pass i mars 1707 kom inga protester.¹⁹ Möjligen kan det ökade militära kontrollbehovet ha tvingat stadens myndigheter att i rent polisiärt syfte få kontroll över alla de personer som bedrev verksamhet på gränsen för det tillåtna. Dessa personer kunde misstänkas hysa rymlingar och lösa personer.²⁰ Överfartsförbuden för de nämnda kvinnorna kan också ha kommit till på grund av att lojaliteterna inom staden skiftat till nackdel för fattiga kvinnor.

Smör och kött till Danmark, lin och ull till Sverige

I den bevarade sjö tulljournalen från Helsingborg för år 1708, finns varje person och de varor de överförde antecknade dag för dag. Sjötrafiken från Helsingborg bestod främst av färjetrafik mellan Helsingborg och Helsingör, men även mellan Helsingborg och Köpenhamn. Både män och kvinnor reste över Öresund. En del namn förekommer bara enstaka gånger, men flera personer åkte över regelbundet en gång i veckan, vissa oftare. Den mest förekommande enskilda posten (216 ggr) var kött, oftast ett eller två lispund. Större poster förekom också, men dessa fördes ut av skeppare som låg på redde med sina fartyg. Vanliga varor var också tyg och lärft, träskor, bär, kryddor, fisk samt bastrep. De flesta av de ovan nämnda varorna fördes över av både män och kvinnor. Däremot hade kvinnor ingen del i överförsl av "tyngre" varor, såsom furubrädor, kvarnstenar, stångjärn eller ved.²¹ Köttet och smöret kom främst från norra Skåne och Småland. Trävarorna och bastrepen som exporteras kom troligen från norra Skånes skogstrakter. I rättsprotokollen finner man bönder från Riseberga och Färingtofta som för in träkar och bönder från Äsphult som troligen har med sig bastrepen. I trakten kring just Äsphult vid Linderödsåsen var nämligen lindbasttillverkningen viktig i äldre tid.²²

Från Helsingör till Helsingborg förde kvinnor med sig framför allt ull. Av de 376 lispund som förtullades 1708 stod kvinnorna för nära 87%, för 177 lispund lin var kvinnornas andel 35%. Man förde också in sviskon, citroner och pomeranser. Kvinnorna var ensamma om att föra in 49 lispund puder medan man inte hade någon del i import av vin och salt. Andra varor som kom via Helsingör eller Köpenhamn var ansiktsvatten och pomada, men även sidenflor, "barnpipor" och "ducketöj".²³

80% av kvinnorna i den utgående tulljournalen, dvs. sådana som förde varor till Helsingör har kunnat identifieras som helsingborgare. Det är dessa kvinnor som står för smör- och köttexporten. De kvinnor som för över textilier till Danmark har inte kunnat identifieras. Inte heller har de kvinnor som förde över varor från Danmark till Helsingborg kunnat identifieras som Helsingborgskvinnor. Detta, liksom det faktum att de förekommer mer sällan än kvinnorna som för ut kött och smör tyder på att de inte var från Helsingborg och inte heller från Helsingör. Möjligen kan de ha kommit från Köpenhamn för att sälja i Helsingborg och på den skånska landsbygden. År 1699 ställs en "hustru hemma i Köpenhamn", inför kämnärsrätten anklagad för olaga handel med lin.²⁴ År 1705 konfiskeras stärkelse, guld- och silversnören från två kvinnor från Kvidinge och holländsk lärft från två kvinnor från Köpenhamn. En av kvinnorna från Köpenhamn återfinns i den ingående tulljournalen från 1708 då hon förtullat pepparkakor. I mars 1707 blev en fiskare från Domsten ertappad då han försökte föra över "bondfolk" från Karup med dynvar till den danska sidan och i maj samma år försökte två bondkvinnor "här från landet" föra över lin från Helsingör. I december samma år konfiskerades ullgarn "som en bondpiga i Karups socken sänt till Köpenhamn för att låta färga".²⁵

I sin avhandling *Gods, kvinnor och stickning* visar Per Göran Johansson att stickning av strumpor och andra persedlar för leverans till regemen-

ten kan ha förekommit inom halländsk hemindustri sedan slutet av 1600-talet. I en beskrivning över Halland från 1729 omtalas att "Bönderne måste åhrl. köpa til deras nähring och handtering af stederne och Wtrikes, Will- Ljnn-Salt- och Tobak, hwaremot de hafwa at försälja ringa wäfnat af Walmar och Blaggarn, som här allenast tilwärfkas".²⁶ På grundval av detta bör vi kunna anta att de kvinnor som antingen reste från Helsingborg med färdiga textilier eller till Helsingborg med ull och lin utgjorde en del i den nordskånska och halländska hemtextilindustrin och således bara var på genomresa i Helsingborg. På samma sätt kan det vara med dem som reste till Helsingborg med pepparkakor, barnpipor och "ducketjög". Börje Hanssen redovisar i *Österlen* vilka varor som såldes vid några nordvästskånska marknader i slutet av 1700-talet. Där finns bland annat just pepparkakor och dockor till barn.²⁷ Kvinnorna som förde över dessa varor kan ha varit på väg till just dessa marknader. Männerna som förde över dessa varor var sådana som hade krambodar i staden.

Handelns nätverk

Vi skall titta lite närmare på handeln med kött och smör till den danska sidan. Hur organiserades den?

I ett av de första bevarade dokumenten efter freden 1679 kan man läsa om ett till synes väl inarbetat handelsnätverk mellan Helsingörs- och Helsingborgsbor. Anna "i källaren", en kvinna från Helsingör, ställdes inför rätta hos Helsingborgs byfogde den 22 oktober 1680. Två dagar tidigare hade hon köpt ett par stutar utanför Helsingborg. Väl inne i staden hade hon låtit slakta dem hos Baltzar Svensson, därifrån hade köttet förts vidare till skräddaren Christen Börjesen och sedan vidare ner till stranden där det lastat på en båt för vidare överfart till Helsingör. Baltzar Svensson förhördes och påstod att kvinnan låtit bära ut köttet dagen efter slakten och att han inte visste var det tagit

vägen. Skräddaren Christen Börjessons piga vittnade om att hon och Baltzar hade burit inälvor och talg till hennes matfader, var hudarna och köttet hade tagit vägen visste hon däremot inte. Christen Börjesson tillstod att köttet stått hos honom men att det därefter hämtats med en vagn, men vem som körde vagnen visste han inte. Andra vittnen talade om att även Baltzars hustru varit med och slaktat köttet och packat det i tunnor, namnet på drängen som kört vagnen nämns och även namnet på färjans ägare. Baltzar tillstod vid senare förhör sin medhjälp men påstod då att han trodde att kvinnan förtullat köttet.²⁸ Annas företag måste ha förutsatt att hon på förhand visste vilka som kunde slakta och stycka köttet, frakta det till stranden, och vilka färjemän som var villiga att föra över det. Hon måste också ha haft kännedom om var på landsbygden som hon kunde köpa upp djuren.

Landsköpet

Upprepade gånger lästes förbudet mot landsköp upp på Helsingborgs rådstuga. Förmaningarna gällde alla i staden, men det var framförallt "hustrur" och "bönhasar", som ansågs bryta mot bestämmelserna.²⁹

I förhören med Anna i Källaren framgick det att hon fört in stutarna genom Kullaporten, tullporten vid strandvägen som lede norrut, till Kullen. Vi vet inte om hon betalat porttull. Vid ett annat tillfälle blev två kvinnor från Köpenhamn stoppade då de köpt två lispund fläsk i Strövelstorp norr om Helsingborg. De påstod att de inte visste om landsköpsförbudet. På grund av deras "oförmögenhet och fattigdom" fick de nåd.³⁰ Andra sätt att komma över lantbruksprodukter var att stoppa bönder som själva var på väg till staden. En bonde från Traryd i Småland blev en gång stoppad av en kvinna från Helsingborg då han kom med sin vagn på väg till Staden. På fäladen utanför staden kom hon emot honom och frågade om hon fick köpa smöret han hade i vagnen. Bonden tvekade,

men Margreta Kropp, som kvinnan hette, sade att hon hörde hemma i staden och själv kunde förtulla varorna. Lugnad av detta besked följde bonden med Margreta till en gård i byn Filborna där de gjorde upp köpet av tre lispund smör för 6½ mark pundet, vilket kan betraktas som ett billigt pris. (1689 hade en ryttare nekat att sälja smör för 8½ mark lispundet, och 1709 hade det ackorderats om ½ lispund för 30 öre, vilket omräknat till mark gör 7½ mark per lispund.³¹) Margreta stannade kvar på gården efter det att bonden åkt sin väg. Väl i Helsingborg lämnade hon in smöret, som hon aldrig förtullade, hos en slaktare i staden där hon även vid ett annat tillfälle förvarade varor.³²

Många borgare handlade med bönder utanför stadspportarna till husbehov, men också tulltjänstemännen själva, och även stadens tjänstemän bröt mot landköpsförbudet. Stadsvaktmästaren Jacob Arendsson stämde under åren 1693 till 1698 på stadens vägnar 14 borgare inför kämnärsrätten för olaga handel. 1698 blev han själv anklagad för "smörköp förrän det kom till torget". Flera borgare kunde betyga att "Jacob köper dagligen smör, ägg och andra viktualier, hans hustru också".³³

I Helsingör

Inledningsvis kunde vi läsa om en kvinna från Helsingborg som blev stoppad i den danska tullen. Detta torde ha hört till ovanligheterna. Helsingörs bytingsprotoll från tiden efter Roskildefreden vittnar inte om något större intresse för handeln över Öresund. Den saktypologiska undersökningen av Helsingörs bytingsprotokoll som genomförts av Jens Chr.V. Johansen visar att under perioderna 1549-65 och 1612-29 behandlades 37 mål som direkt rörde handel mellan Helsingborg och Helsingör, medan det för perioden 1680-1700 endast fanns ett sådant mål.³⁴ (Rubriceringen av refererade fallet i inledningen anger inte att det handlar om varor från Helsingborg). Detta gällde ett återförsäljningsavtal mellan två kvinnor. År 1703 hade en skepparhustru köpt 20 lispund smör av Boel,

Joris Johansons hustru, och enligt Boel hade hustrun lovat att betala så snart hennes make kom hem från Holland. När mannen kom hem och Boel ändå inte fick sina pengar krävde hon dom över hustrun. Inför bytingsrätten i Helsingör, där Boel själv var närvarande, nekade inte hustrun till att hon fått smöret av Boel. Hon menade emellertid att de kommit överens om, att om någon skeppare kom som behövde smör skulle hon sälja det åt Boel, men ännu hade hon inte lyckats sälja något. Boels fullmäktige menade att detta bara var undanflykter och att hustrun borde betala, både för de 17 lispund som hon fått före påsk och de tre hon fått en vecka efter påsk, samt för processens omkostnader.³⁵ I ett annat fall framkommer indirekt att en kvinna från Helsingborg lämnat kött till en kvinna i Helsingör för vidareförsäljning. Tre kvinnor hade gått dit i akt och mening att köpa skänst kött.³⁶

Konflikter vid tullbryggan

Den stora informationskällan om Helsingborgskvinnors handel förutom tulljournalen är kämnärsrättsprotokollen. De konflikter som uppstod mellan tulltjänstemän och de kvinnliga handlarna säger en del om hur man såg på handeln.

I slutet av maj 1685 hade några "Köpenhamnsfolk" köpt fläsk på landsbygden utanför Helsingborg. De hade betalat porttull, men hade blivit dömda att betala 10 daler för brott mot landsköp. Då de saknade medel till att betala böterna hade de sålt 13 lispund till jordemodern Inger Jon Persons som tänkte skicka med fläsket till sin svåger i Köpenhamn. Före överfarten hade fläsket vägts vid vägareboden och sedan förvarats i ett kar hos Ingers svärmor, där Köpenhamnsfolken logerade. Vid en kontroll fann tullpersonalen att Köpenhamnsfolken bara uppgivit 40 lispund fläsk vid porttullen medan det vägde 55 lispund vid vägareboden. Man konfiskerade då tretton lispund som "låg apart i karet". Dessa råkade vara Ingers fläsk som man för åtskillnad lagt vid sidan om det

andra. Då Köpenhamnarna rest sin väg fick Inger reda på vad som hänt. Hon gick ner till bryggan för att fråga efter fläsket men hamnade i gräl med överbesökaren Jonas Löfman. Inger gav då Jonas en örfil. När Jonas skulle fösa bort Inger från bryggan stötte han till henne så hon föll omkull. Inger och hennes make stämde Jonas Löfman inför kämnärsrätten dels för att olagligen konfiskerat fläsket, dels för okvädningsord, dels för våld. Jonas Löfman stämde i sin tur Inger för "olydiga ord i hans tjänst".³⁷ Om konfiskationen skett i laga ordning, hade Jonas Löfman handlat i konungens tjänst då han försökte föra bort Inger från bryggan, och hade som kunglig tjänsteman immunitet enligt protektorialplakatet. Detta kungliga plakat stadgade dödsstraff för våld och dubbla böter för smådeord mot sjötullsbetjänter i deras tjänst.³⁸ Om däremot fläsket var olaga konfiskerat hade Löfman inte handlat i kungens tjänst och kunde därför ställas till svars för våldshandlingen. Löfman begär nu att saken skall behandlas inför dess rätta forum, det vill säga accisrätten. Denna friar Inger och återremitterar ärendet till kämnärsrätten. Jonas ger sig inte. Han anser att fläsket var laga konfiskerat och att slagsmålet skedde i kungens tjänst, och följligen att Inger måste plikta enligt protektorialplakatet med sitt liv, "andra till sky och varnagel". Stadsfiskalen ställer sig frågande till varför Löfman traktar efter Ingers liv för en sådan sak. "Hon är ju en borgerska här i staden." Rätten hänvisar nu saken till rådstugan där Jonas inte heller får stöd.³⁹

Jonas Löfman anser sig orättvist behandlad i staden och vänder sig till kommerskollegium. Stadens magistrat ställer sig nu på Ingers sida gentemot Jonas Löfman. Man anser att tulltjänstemännen handlat fel då de beslagtagit Ingers part, hon hade ju handlat inom staden och visste inte att Köpenhamnsfolken inte givit korrekt information vid lilla tullen. Man beklagar sig dessutom över Jonas Löfmans överdådighet som de andra besökarna imiterade "kunnande der nu mer inte

gå att förrätta deras tjänsteärende utan rida, flängandes gatorna i courier upp och ner, ty envar håller sin egen häst och dräng av dem, detta allt att lämnas till gunstige överheten att döma och går oss icke mera an, än att man inte må klaga eller tala dem till, förekastandes oss genast kungl. protektorialplakatet såsom deras privilegium vilket av dem bliver missbrukat som av denna förbemälte accis process skall finnas ...".⁴⁰

Jonas vänder sig nu till Göta Hovrätt som dömer Inger att böta 40 daler enligt protektorialplakatet. Magistraten skriver till hovrätten och ber att Inger skall frias från domen, då hon är en fattig kvinna som "totalt ruinerats av det bråk Jonas Löfman givit anledning til".⁴¹ Inte förrän 1688 är saken utagerad. Då kommer brev från hovrätten att domen mot Inger står kvar. Dock måste också Jonas Löfman plikta.⁴² Att magistraten agerar så kraftfullt för Inger kan ha att göra med hennes ställning som stadsjordemor. Det är tveksamt om man handlat lika aktivt för en fattig soldatänka. Markeringen mot Jonas Löfman som allmänt sågs som besvärlig och markeringen mot övriga tulltjänarnas uppträdande tyder dock på vissa lokala lojaliteter.

Personliga lojaliteter kan alltså ha spelat roll för magistratens ställningstagande i tullfrågor, men redan på tullbron kan en del ibland ha blivit mer positivt bemötta än andra. Det faktum att reglerna för utförande av varor har varierat under olika perioder, gjorde att det ofta rådde oklarhet om vilka regler som egentligen gällde. Detta tycks ha lett till ett visst mått av godtycke från tullbetjänternas sida varit möjligt.

Den 16 september 1693 kom Joris Johanssons hustru Boel ner till tullbryggan i Helsingborg och frågade tullvisitören Per Zachariason, om hon fick komma över med sina varor till Helsingör. Per svarade att det inte gick den dagen, kanske nästa dag. Boel undrade varför, "andra bär smör och talg under strumporna, och en hustru från Nyborg får bära ut, men jag får inget lov att bära ut!" Överbe-

sökaren Jonas Löfman hade nu anlant och han och Boel hade börjat gräla. Maken Joris hade också blivit inblandad i grälet som ledde till att Jonas och de andra tulltjänstemännen stämde Joris och Boel inför rätta för "överfall med otidiga ord". Vid rättegången där Joris företrädde sin hustru blev han tillfrågad om hur hon kunde veta att andra fick ta över varor. Joris svarade att hustrun hade sett åkerhöns i Helsingör och förmodade då att dessa kommit via Helsingborgs brygga. Joris dömdes till böter för okvädningsorden hans hustru sagt, desutom måste Boel ta tillbaka beskyllningarna om att andra hustrur fick föra över varor.⁴³

I detta exempel är det svårt att avgöra vad som egentligen var konflikter som kan kopplas till införandet av den svenska tullordningen och vad som kan kopplas till vem i staden som hade rätt att bedriva handel över sundet, en fråga som vi såg var aktuell redan under dansk tid

Som tidigare nämnts var det just 1693 som det utfärdades regler om att månglerskor endast fick utföra varor tre dagar i veckan och att det dessutom var tvungna att ha magistratens attest för att få resa över. Om dessa regler gällde borde det varit enkelt för tulltjänstemannen att hänvisa Boel till de rätta dagarna samt påminna henne om attesten. Istället frågade Boel om hon fick ta över varor, och visitören sade nej, *kanske i morgon*. Dessutom hävdade Boel att andra hustrur tog varor under strumporna på ett sätt som tyder på att detta var allmänt känt, det vill säga att de gjorde det med tullbetjänarnas goda minne. Att Boel nämner att "en hustru från Nyborg får bära över", kan tolkas som att hon menar "om en hustru från Nyborg får bära över, bör jag få bära över" Nyborg var en förort till Helsingborg utanför Kullaporten, med övervägande fattig fiskarbefolkning. Även om innevånarna här betalade skatt i Helsingborg, kan Boel, som boende i den "egentliga" staden, uppfattat det som att hon hade större borgerliga rättigheter än hustrun från Nyborg.

I ett gräl på båten mellan Helsingborg och Hel-

singör mellan några månglerskor sägs det om en kvinna att det hade varit bättre om hon "stannat i sitt eget kungarrike och gått omkring med en spann och sålt äpplen och päron och inte gått i vägen för kvinnorna i Helsingborg".⁴⁴ Både detta yttrande och Boels yttrande om kvinnan från Nyborg tyder på att Helsingborgskvinnorna kopplade handelsrättigheter till den geografiska hemvisten, i realiteten var den kopplad till skattebördan, något som blir uppenbart efter 1700-talets ingång.

I ett brev till guvernören från 1705 skriver några soldathustrur att de blivit anklagade för att de brukat borgerlig näring trots förbud och därför blivit tillsagda att "packa" sig ur staden "som voro vi de argaste missdådiska eljest skulle vi till närmaste fästning föras till arbete". Soldathustrurna, vars män "såväl de som vid döden avgångna som de som än leva hava gud tjänt och än tjänar vår allernådigaste konung" ber om tillåtelse att sig "med Gud och äran nära alldenstund vi icke tänker oss till att prejudicera eller förminska konungens intresse. Än mindre gå någon borgerlig handel i vägen".⁴⁵ Den 19 maj 1708 namnges fyra kvinnor som förbjuds av magistraten att föra över viktualier till Helsingör, två förbjuds att föra över färgat tyg medan ytterligare fyra förbjuds att resa överhuvudtaget. En av kvinnorna som förbjöds att föra över viktualier tillsades också att betala skatt för innevarande år med två daler, "eller lämna staden".⁴⁶ Den 10 juni förbjöds samtliga ovanstående och ytterligare tre kvinnor att överhuvudtaget resa över. Däribland fanns Sara Knagg, den kvinna vars namn förekom tätast i tulljournalen detta år. Tre dagar efteråt begär kvinnorna tillåtelse att resa över men det beviljas dem inte.⁴⁷ Någon motivering till förbudet ges inte. Förutom Sara Knagg reste de drabbade kvinnorna inte över särskilt ofta enligt tulljournalen. Det var inte heller så, efter vad som framgår av källorna, att dessa kvinnor oftare än andra bröt mot tullbestämmelserna. Förklaringen till varför just dessa kvinnor förbjuds finner vi istället i taxeringslängden. Kvinnorna,

eller deras män om de var gifta, tillhörde de lägst taxerade invånarna i staden. Anledningen till förbudet och namngivandet av kvinnorna 1708 kan, som redan nämnts, bero på det hårdnade militära läget, men det kan också vara så att det ekonomiska läget i staden kan ha skärpts, och därmed konkurrensen mellan detaljhandlarna. De som namngivit kvinnorna för magistraten kan vara sådana detaljhandlare som betalade full skatt. Det har tidigare nämnts att fattiga stadsbor genom avläggande av en viss avgift kunde få bedriva handel för sin försörjning, men även att dessa rättigheter kunde skifta över tid och från plats till plats. I större städer som Stockholm och Köpenhamn krävde man ibland att månglerskorna skulle uppvisa särskild licens.⁴⁸ I en liten stad som Helsingborg tycks månglerskorna stundtals ha kunnat bedriva sin verksamhet ganska fritt, men vid den här tiden drabbats av förbud när det gäller sundshandeln. Nu tycks det inte som om förbudet efterlevdes, då både Sara Knagg och flera andra reser över under hösten utan att något formellt hävande av förbudet kungjorts.⁴⁹

Smörkonor och dopfaddrar

Vi har sett tecken på att tullpersonalen hade ett visst inflytande över vilka som kunde ta över varor. Fanns det möjlighet att hålla sig väl med tulltjänstemännen för att på det sättet få fördelar vid överfarten?

I ett gräl på en färja år 1692 anklagas en av kvinnorna för att "smöra" (muta) tulltjänstemän.⁵⁰ Ordet smörkona eller smörhöna användes som skällsord om kvinnor vid två andra tillfällen då tulltjänstemän var inblandade, men inte vid några andra tillfällen.⁵¹ Mutor har med all säkerhet förekommit, men det kan också ha funnits andra, kanske mer socialt accepterade sätt att knyta tulltjänstemän nära sig. I Helsingborgs dopbok kan man se att tulltjänare relativt ofta förekom som dopfaddrar i de familjer där någon av föräldrarna reste över sundet med varor. (Dopboken börjar

föras först 1688 därför går det inte att säga något om förhållandena närmast efter Roskildefreden). Fadderrelationerna kan ha speglat förväntningar om, eller tack för, ekonomiska eller praktiska fördelar men det innebar inga garantier för någotdera.⁵² Oavsett om de endast var tecken på strategier hos sundshandlarna eller uttryck för vänskap visar de att trots att inordningen under det svenska tullsystemet grep in i sundshandlarnas ekonomiska verksamhet på ett ovälkommet sätt, gav den dagliga kontakten inte bara upphov till konflikter, utan även till godartade band, något som kan ha bidragit till att den normalisering mellan tullpersonal och civilbefolkning som Johannesson talar om trots allt var på god väg redan före 1700-talets ingång.

Avslutning

Överfarten mellan Helsingborg och Helsingör var även under "försvenskningstiden" en viktig del i ett geografiskt utbrett handelsnätverk där kvinnor spelade en stor roll. Inordningen under det svenska tullsystemet satte käppar i hjulet för många som försörjde sig genom handel över Öresund, men det fanns möjlighet att kringgå bestämmelserna. Under vissa perioder kunde fattiga kvinnor dra nytta av magistratens missnöje med tullbetjänterna, men mot slutet av perioden tycks det som om lojaliteterna inom staden skiftade, och fattiga kvinnor förbjöds tillfälligt att resa över. Många konflikter utspelade sig mellan tullbetjänter och sundshandlare, men kontakterna kunde också leda till vänskapliga band.

NOTER

- 1 Landsarkivet för Själland (forkortet LAS): Rättsbetjäntens arkiv, Helsingörs justitieprotokoll 1699.03.27, fol. 410a-411b.
- 2 Artikeln bygger på avsnitt ur min doktorsavhandling *Handel och Vandel*, 2002.
- 3 Pedersen, *Helsingör*, 1928, s. 219-224.
- 4 Bl.a. Dübeck, *Købekoner*, 1978, s. 312 ff.
- 5 Jacobsen, *Kvinder*, 1995 s. 203 ff.
- 6 Dübeck, *Købekoner*, 1978, s. 337 f.
- 7 Jacobsen, *Kvinder*, 1995, s. 15.
- 8 Dübeck, *Købekoner*, 1978, s. 313.
- 9 Johannesson, *Hälsingborgs historia*, 1969, s. 54-107; Fagerlund, "Skräddarhustrun", 1997.
- 10 Olsson, *Borgmästare*, 1995, s. 128 ff.
- 11 Bergman, *Makt*, 2002, s. 222 ff.
- 12 Se Johannesson, *Hälsingborgs historia*, 1969, s. 77 ff.; Fagerlund, "Skräddarhustrun", 1997.
- 13 Se bl a Åberg, "Den politiska historien 1658-1718", 1969, s. 58 f.
- 14 Johannesson, *Hälsingborgs historia*, 1969, s. 94.
- 15 Landsarkivet i Lund (forkortet: LLA), Helsingborgs stads arkiv, Rådhusrätt och magistrat, Kopiebok 1681.11.09, 1685.11.07, 1693.02.20, 1695.03.02, 1695.03.23, 1695.06.05, GH RR 1687.09.24.
- 16 Johannesson, *Hälsingborgs historia*, 1969, s. 143.
- 17 Riksarkivet, Stockholm (forkortet RA), Centrala tullräkenskaper A 1: 18.
- 18 Åberg, "Den politiska historien 1658-1718", 1969, s. 85.
- 19 Göta Hovrätts arkiv (forkortet GH), Jönköping, Renoverade rådstuguprotokoll, 1707.03.20.
- 20 GH, Renoverade kämnärsrättsprotokoll, 87.11.29, 1708.06.13.
- 21 RA, Centrala tullräkenskaper A:1 18. (För en redovisning över export och import från Helsingborg under åren 1660-1717 se Johannesson, *Hälsingborgs historia*, 1969, flerstädes.)
- 22 Se också Johannesson, *Hälsingborgs historia*, 1969. s. 170 f.
- 23 RA, Centrala tullräkenskaper A:1 18.
- 24 GH, Renoverade kämnärsrättsprotokoll. 1699.04.20.
- 25 RA, Centrala tullräkenskaper, Helsingborg verifikationer 1705.03.11, 1707.03.30, 1707.05.31, 1707.12.05.
- 26 Johansson, *Gods*, 2001, s. 91 ff. (Hallands landsbeskrivning 1729. Laholms fögderi s. 384.)
- 27 Hanssen, *Österlen*, 1952, s. 236.
- 28 LLA, Helsingborgs stads arkiv, Rådhusrätt och magistrat, Skiftesbok 1680.10.22.
- 29 GH, Renoverade rådstuguprotokoll 82-09-16, 1985-06-06, 1986-06-05.
- 30 GH, Renoverade rådstuguprotokoll 1985-05-25.
- 31 GH, Renoverade kämnärsrättsprotokoll 1989.07.12, 1709.09.12.
- 32 GH, Renoverade kämnärsrättsprotokoll 1691.09.19, 1691.09.22, 1693.05.23.
- 33 GH, Renoverade kämnärsrättsprotokoll 1698.07.08, 1693.08.31, 1693.09.05, 1694.11.13, 1694.11.16, 1695.02.01, 1695.04.23, 1695.09.03, 1696.04.23, 1696.08.04.
- 34 DA-0506: Retsprotokoller fra Helsingör og Falster i det 17. och 18. Årh. Odense 1988.
- 35 LAS, Rättsbetjäntens arkiv, Helsingörs justitieprotokoll, 1703.08.13. fol. 394a-394b.
- 36 LAS, Rättsbetjäntens arkiv, Helsingörs justitieprotokoll, 1702.04.03. fol. 312b-314a.
- 37 GH, Renoverade kämnärsrättsprotokoll 1685.06.16, 1685.06.23.
- 38 *Kongl. Stadgar*, 1706 s. 1432-1434. 16 nov 1695 (med hänvisning till 1623 och 1682).
- 39 GH, Renoverade rådstuguprotokoll, 1685.08.10, 15, 17, 19.
- 40 LLA, Helsingborgs stads arkiv, Rådhusrätt och magistrat, Kopiebok 1685.07.18, 1686.08.22.
- 41 LLA, Helsingborgs stads arkiv, Rådhusrätt och magistrat, Kopiebok 1886.03.06.
- 42 LLA, Helsingborgs stads arkiv, Rådhusrätt och magistrat, Kopiebok 1688.06.27.
- 43 GH, Renoverade kämnärsrättsprotokoll 1693.09.22, 1693.10.03.
- 44 GH, Renoverade kämnärsrättsprotokoll 1692.09.02, 1692.08.16.
- 45 LLA, Skånska guvernementes arkiv 1705.04.10.
- 46 GH, Renoverade rådstuguprotokoll 1708.05.19, 1708.06.10.
- 47 GH, Renoverade rådstuguprotokoll 1708.13.06.
- 48 Bladh, *Månglerskor*, 1992, s. 63 ff.; Dübeck, *Købekoner*, 1978, s. 295 ff., Stadin, Småstäder, 1979, s. 27 ff.; Jacobsen, *Kvinder*, 1995, s. 241 ff.
- 49 RA, Centrala tullräkenskaper A:1 18.
- 50 GH, Renoverade kämnärsrättsprotokoll 1692.08.02, 1692.08.16.
- 51 GH, Renoverade kämnärsrättsprotokoll 1693.09.22, 1693.10.03, 1706.08.31, 1706.09.11.
- 52 Fagerlund, *Handel*, 2002, s. 91 ff.

Riddare av det juridiska gränslandet

Den skånska adeln på riksdagen 1664 ur ett identitetsperspektiv

AF FREDRIK PERSSON

Den 27 november 1663 utgick en kunglig kallelse om att riksdagen skulle sammanträda i Stockholm den 1 maj följande år. När adelns tre klasser i maj 1664 samlades på Riddarhuset fanns alla de klassiska ätterna representerade: De la Gardie, Oxenstierna, Wrangel och Bondei, samtliga med stor erfarenhet av det svenska politiska spelet. Men där fanns också nykomlingar som för första gången satte sin fot på Riddarhuset, och detta trots att de tillhörde ätter vars namn klingar minst lika klassiskt som de redan nämnda, om än på danska: Ulfeldt, Ramel, Krabbe och Thott.¹ Att representeranter för dessa anrika och inflytelserika danska adelsfamiljer infann sig i Stockholm var resultatet av Skånes övergång från Danmark till Sverige. I både Köpenhamnsfreden 1660 och i Malmö recess 1662 hade det fastslagits att ständerna i Skåne, Halland och Blekinge skulle äga "säte och stämma" på den svenska riksdagen. Samtidigt upprepade dessa dokument Roskildefredens paragraf om att landskapen skulle behålla sina gamla lagar och privilegier.²

Som att kommer framgå av denna artikel fanns det aktörer på Riddarhuset som betraktade det skånska nytillskottet med föga blida ögon. Den kanske bästa utgångspunkten fås dock om man istället tillåter sig att uppmärksamma hur arrangementet har tolkats av eftervärldens historiker. I sitt mastodontverk *Skaanes overgang fra Danmark til Sverige* fastslår den danske historikern Knud Fabricius att "man kunde muligt have ventet, att

de vilde danne en national Fraktion paa Riksdagen till Værn om deres Provinses Selvstændighed, men dette blev ikke Tilfælet", samtidigt som han beklagar detta.³ Lundahistoriken Jerker Rosén menar däremot i sin *Hur Skåne blev svenskt* att den skånska adeln vid riksdagen "anhöllo om åtgärder som i praktiken skulle befördra separatismen".⁴ Citaten illustrerar väl hur lätt förekomsten av nationalistiska skygglappar gör att ett intressant empiriskt material inte utnyttjas till fullo. Samtidigt exemplifierar de båda historikernas resonemang den dansk-svenska nationella dikotomi som fått färga mycket av den historiska forskningen om Skånes övergång från Danmark till Sverige.

Det aktuella forskningsläget bär även spår av en annan besvärande brist, som åtminstone delvis är sammanbunden med en nationalistisk förförståelse, då tiden efter 1658 oftast har beskrivits som en medveten och nästintill förutbestämd nationaliseringsprocess från den svenska centralmaktens sida.⁵ Fokuseringen på en medveten "försvenskning" finner jag förenklad och föga fruktbar då den förutsätter nationens och den nationella identitetens förekomst i tidigmodern tid. Samtidigt ignoreras periferins, det vill säga de skånska invånarnas handlingsutrymme. Förhållningssättet har resulterat i att perioder som kan tas som intäkt för en medveten försvenskningspolitik har kommit att överbetonas i studiet av övergångstiden. Exempelvis har förmyndarperioden 1660-1672 givits litet utrymme och främst beskrivits som ett kuri-

öst passivt avsteg från den naturliga vägen mot fullständig "försvenskning" och inkorporering, medan utvecklingen under framförallt det tidiga karolinska enväldet har uppmärksammats betydligt mer ingående.⁶

Ovan diskuterade tillkortakommanden i forskningen kring Skånes övergång från Danmark till Sverige kan bland annat förklaras med att ämnet har lämnats därhän av den moderna historievetenskapen under närmare ett halvsekel. Under senare år kan man förvisso spåra ett pånyttfött intresse för problematiken. Exempelvis har Karl Bergman på ett förtjänstfullt sätt problematiserat försvenskningbegreppet i sin avhandling om Skånska kommissionen.⁷ Likväl är Harald Gustafssons efterfrågan av studier i ämnet som inte tar nationen eller centralmaktens medvetna nationaliseringssträvanden för givna legitim.⁸ För att leva upp till detta är det nödvändigt att relatera studiet av övergångsperioden till den livliga och omfattande teoretiska diskussion om kollektiva politiska identiteter som pågått inom humaniora och samhällsvetenskap under de senaste decennierna. Inte minst är så fallet då det existerande empiriska forskningsläget inte kunnat dra nytta av denna debatt.

Det finns givetvis ingen möjlighet att här förhålla sig till det gigantiska samtalet om nationer och nationalism på något mer ingående sätt. Likväl är det svårt att gå förbi den av Anthony D. Smith introducerade dikotomin *primordialism-modernism*.⁹ Det statiska, essensialistiska och anakronistiska förhållningssätt som rymms i den primordiala tolkningen av nationen och den nationella identiteten som något av naturen givet och/eller i historien ständigt existerande finner jag föga fruktbar. Istället måste nationen, i enlighet med bland andra Eric Hobsbawm och Benedict Anderson, betraktas som en konstruktion och ett modernt unikum.¹⁰ Detta till trots erbjuder det modernistiska perspektivet föga vägledning för en studie om övergångstiden. Det kan generellt sägas

att teoretiska ansatser som på ett fruktbart vis behandlar identiteter och politiska organisationsformer i tidigmodern tid utgör en bristvara. I bland annat sin fruktbara diskussion om den tidigmoderna *konglomeratstaten*, karaktäriserad av avsaknaden av uniformitet och enhetlighet, har Harald Gustafsson använt sig av Peter Sahlins diskussion kring delningen av det fransk-spanska pyreneiska gränslandet.¹¹

Sahlins fokuserar på periferins handlingsutrymme och de möjligheter till politisk och materiell vinning som erbjöds i och med den fransk-spanska gränsdragningen. Sahlins menar nämligen att förekomsten av två i området separata jurisdiktioner och organisatoriska enheter kom att utgöra ett redskap i existerande lokala motsättningar. Samtidigt kom understrykandet och användandet av de nya enheterna att utgöra ett verktyg för utvecklandet av en framtida nationell medvetenhet:¹²

The boundary created a potential opposition of nationalities that dovetailed with a geographic configuration of social class in the valley; in pursuing their local economic interests, the Cerdans identified themselves with their respective nations.¹³

Sahlins menar att detta upprepade, initialt instrumentella, agerande kom att ha reella effekter för utvecklandet av en nationell medvetenhet i såväl periferi som centrum, då det föregick både synliga kulturella skillnader och centralmaktens understrykande av en nationell tillhörighet:¹⁴

By voicing their local economic interests in national terms, both peasants and nobles brought the nation into the village, just as they placed themselves within the nation.¹⁵

Det centrala i Sahlins diskussion är således att anammandet av en nationell identitet inte enbart kan förstås som resultatet av ovanifrån formulerade projekt, utan tvärtom har sin grund i lokala intressen. Av detta följer det centrala i möjligheten

att definiera sig i termer av *vi* och *de* på olika nivåer samtidigt. Den lokala och nationella identiteten skall därmed inte uppfattas som ömsesidigt uteslutande utan som av varandra förstärkande.¹⁶ Sahlins diskussion erbjuder således en mycket intressant möjlighet att komplettera de ovan identifierade bristerna i forskningen kring Skånes övergång från Danmark till Sverige, inte minst då den är formulerad i anknytning till en påfallande likartad empirisk kontext. För att dra nytta av denna möjlighet krävs givetvis ett relevant och hanterbart empirisk material. Detta som gör det befogat att återvända till de skånska nykomlingarna på Riksdagen 1664.

Adelns tryckta protokoll från denna riksdag gör det möjligt att belysa hur befolkningen i Skåne uppfattade, ville bli uppfattade i och använde sin nya statsrättsliga position. Syftet med denna artikel är således att undersöka den skånska adelns förhållningssätt till och kommunikation med den svenska centralmakten vid tiden för Skånes övergång från Danmark till Sverige. För att uppfylla detta syfte har följande övergripande frågeställning utformats: Hur agerade och kommunicerade den skånska adeln på riksdagen 1664? För att besvara ovanstående frågeställning har följande, till syftet relaterade, delfrågor formulerats:

I vilka frågor engagerade sig den skånska adeln?

Det är exempelvis väsentligt att klargöra huruvida den endast agerade i frågor med relevans för sin egen person och region eller om den även deltog i den allmänna politiska debatten.

På vilka grunder argumenterade den skånska adeln?

Centralt är här att identifiera hur den skånska adeln motiverade och legitimerade sina ståndpunkter. Försökte man rättfärdiga sina argument utifrån sin judiciella position eller underströk och hänvisade man till någon större gemenskap som Skåne, Sverige eller Danmark? Vilka tillhörigheter angavs som skäl för agerandet?

Skilde sig argumentationen åt beroende på vilken fråga som behandlades?

Är det så att den skånska adeln valde att understryka olika grunder för sina ståndpunkter i olika frågor på ett sådant vis att man kan tala om ett instrumentellt agerande? Var man mer benägen att understryka en viss tillhörighet i vissa frågor eller argumenterande man alltid på ett likartat vis?

För att besvara dessa frågor kommer jag att använda mig av en kvalitativ analys som fokuserar på vilka spörsmål den skånska adeln engagerade sig i, men framförallt på hur dess argumentation utformades. Den senare delen har tydliga inslag av vad Harald Gustafsson kallar *praktisk språkanalys*.¹⁷ Mer konkret är själva undersökningen disponerad utifrån källmaterialets innehåll och utformning och uppdelad i avsnitten *Introduktionen*, *Besväret* och *Övriga frågor*, detta för att inte splittra upp argumenterade helheter.

Att jag använder begreppet *skånsk adel* trots att även Halland och Blekinge övergick från Danmark till Sverige motiveras av att samtliga i artikeln berörda adelsmän kom från Skåne, samt att detta landskap var det klart dominerande av de tre. Vidare finner jag skånsk vara en mer språkligt hanterbar lösning än exempelvis skåneländsk. Vid återgivning av citat har ingen språklig modernisering skett. Däremot är de adelsnamn som förekommer moderniserade så att stavningen stammer med den som används i moderna genealogier.

Aktörerna

När jag vid ett seminarium inom ramen för projektet *Östdanmark blir Sydsverige* presenterade idén till den kandidatuppsats som utgör grunden för föreliggande artikel fick jag frågan om huruvida de skånska deltagarna vid riksdagen 1664 var lokala adelsmän med danska rötter eller inflyttad svensk adel. Detta är en fråga av betydelse för undersökningens generella giltighet. Då jag avfärdade förekomsten av förmoderna nationella identi-

teter är jag dock inte intresserad av att anakronistiskt fastslå om de aktuella personerna var "danskar" eller "svenskar". Däremot är det med hänvisning till Sahlins nödvändigt att konstatera huruvida de befann sig i en nyuppkommen statsrättslig position med tillgång till två parallellt existerande juridiska system.

Litteraturen ger olika uppgifter om hur många skånska adelsmän som deltog på riksdagen.¹⁸ Protokollen ger dock endast stöd för att följande nio närvarade aktivt: Ebbe Ulfeldt, Sten Holck, Göran Krabbe, Christian Urne, Christian Barnekow, Ove Ramel, Christoffer Valkendorf, Holger Thott och Otto Lindenov. Samtliga dessa finns upptagna i Martin Weibulls förteckning över den skånska adeln vid tiden för Roskildefreden 1658. Ett konsulterande av genealogiska standardverk ger dessutom vid handen att de introducerade kom från ätter med traditionellt stort inflytande i den danska politiken.¹⁹ Man kan därför konstatera att även om en omfattande inflyttning av svensk adel skulle ha ägt rum i "försvenskningssyfte" återspeglade den sig inte det skånska deltagandet på riksdagen 1664. Inte heller bör det faktum att ett antal av de introducerade skånska adelsmännen sedan några år redan var den svenska kronans undersätter tolkas som att de betraktade sin statsrättsliga position som definitivt avgjord. De tillämpade och åtnjöt exempelvis alltjämt danska lagar och privilegier. Således befann sig den skånska adeln i ett geografiskt, men framförallt statsrättsligt, gränsland.

Introduktionen

Introduktionen av den skånska adeln betraktades i allra högsta grad som en betydelsefull fråga. Redan under lantmarskalkens ceremoniella välkomstvisit hos regeringen ombads han snarast att presentera frågan om det skånska introducerandet samt innehållet i de danska frederna för Riddarhuset.²⁰ Den följande diskussionen blev allt annat än en formsak. Framförallt var det den tredje klassen, med

Klas Rålamb i spetsen, som opponerade sig. I den mer känslomässiga delen av argumentationen hävdade denne att de som övervunnit provinserna inte skulle låta sig förlöjligas av de besegrade och att en tapper nation inte borde tillåta sig att förlora sin frihet.²¹ Kärnan i motståndarnas argumentation var dock en helt annan. I en gemensam skrivelse som adeln överlämnade till Kungl. Maj:ten 7 juni restes frågan om, huruvida de med Danmark ingångna frederna överensstämde med svensk lag då den skånska adelns gamla privilegier samt rätten för danska riksrådättlingar att ta plats i adelns andra klass riskerade att nedvärdera de svenska adelsprivilegierna.²²

Även om adeln underströk att skrivelsen var en påminnelse och ingen protest måste argumentationen uppfattas som relativt vågad då den implicerade att kungen genom frederna i Roskilde och Köpenhamn skulle ha brutit mot svensk fundamentallag. Det är således tydligt att ett motstånd mot, åtminstone formerna för, den skånska adelns introducerande förelåg. Opponenterna kan tolkas som ett försvar för förekomsten av den gemensamma lagstiftning som Susan Reynolds har identifierat som nödvändig för sin förmoderna *regnala* sammanhållning,²³ då det framförallt var särbehandlingen som upprörde. Det kan i någon mening sägas att adelns slutgiltiga acceptans av den skånska introduktionen också gav uttryck för ett *regnalt* förhållningssätt då man utan omsvep godtog Kungl. Maj:ts absoluta tolkningsföreträdare av lagar och privilegier. Riddarhuset kunde nämligen enas kring Kungl. Maj:ts försäkran om att vare sig svensk fundamentallag eller existerande privilegier hotades av den förestående introduktionen, och att denna därför borde genomföras så snart som möjligt.²⁴

Riddarhuset och regeringen var därmed överens om att de skånska adelsmän som kunde bevisa att de var riksrådsättlingar skulle ta plats i andra klassen medan övriga skulle placeras i den tredje klassen. Den 13 juni informerade Riddarhusets sekre-

terare Ebbe Ulfeldt om resultatet av de segdragna förhandlingarna och uppmanade honom att samla de skånska adelsmän som skulle introduceras till nästföljande morgon.²⁵ Man skulle därmed kunna tänka sig att formerna och villkoren för introduktionen var att betrakta som en för den skånska adeln gynnsamt avslutad fråga. Ulfeldt lät dock sekreteraren och lantmarskalken förstå att den skånska adeln ämnade inkomma med en skrivelse till Kungl. Maj:t som man önskade svar på innan introduktionen kunde genomföras.²⁶

Skrivelsen inleds med sedvanliga och tidsenliga hedersbetygelser där man "underdånigt" tackade för att "Ridderskapet och Adeln uthi hertigdömet Skåne" hade inbjudits till riksdagen och försäkrade att man skulle ta sig an uppgiften på ett plikt-troget vis.²⁷ Den skånska adeln underströk sedan att man efter inkorporerandet räknande med Kungl. Maj:ts beskydd varvid, man genom tre centrala önskemål, specificerade vad detta borde bestå av.

Motsättningarna kring vilken klass de skulle introduceras i hade inte gått de skånska adelsmännen förbi. Man ville därför ha en kunglig försäkran om att introduktionen skulle ske i Riddarhusets *första* klass, då det ansågs orimligt att förvägras position och privilegier som hade förvärvats i enlighet med dansk lag. Samma logik fanns även i uppfattningen om de danska adelsprivilegierna, vilka man menade skulle övergå till och ha giltighet i det nya kungariket. Som garanti för att ovanstående krav, som man ansåg hade stöd i de ingångna frederna, skulle höras, önskade den skånska adeln att innehållet i Malmö recess formellt bekräftades av Kungl. Maj:t. De skånska adelsmännen avslutade sedan sin skrivelse med ett löfte om att aldrig svika i sin trohet till Kungl. Maj:t och riket samt att man var beredd att offra liv och blod för dess bevarande.²⁸

Om man skärskådar den skånska adelns argumentation i den refererade skrivelsen, vars syfte uppenbarligen var att tillskans sig största möjliga

ekonomisk, politisk och juridisk vinning, framträder ett par huvudlinjer. Det är tydligt att de skånska adelsmännen framförallt pläderade för sina önskemål i strikt juridiska termer då de återkommande hänvisade till de delar av Roskilde- och Köpenhamnsfrederna samt Malmö recess som reglerade den skånska adelns ställning i det svenska kungariket. Vidare argumenterade artikelns huvudpersoner från en adlig position. Detta understryks av att de explicit presenterade och benämnde sig som adeln i Skåne. Extra synligt blir detta då man hävdade sin rätt att ta plats i Riddarhusets första klass utan hänvisning till vare sig de mellan Sverige och Danmark ingångna avtalen eller svensk lag och sedvana. Istället menade de skånska adelsmännen att denna rätt var grundad i det danska privilegiesystemet och tidigare danska rättmätiga överenskommelser mellan adel och kung. Det kan därför konstateras att den skånska adeln befann sig i och hade identifierat en situation där det fanns två separata och parallella juridiktioner att tillgå. Försöken att använda sig av dansk sedvana framgår också tydligt i önskemålet att Kungl. Maj:t skulle konfirmera innehållet i Malmö recess, något som går att härleda till de för Danmark karaktäristiska handfästningarna.²⁹

Givetvis var den ovan diskuterade juridiska argumentationen inlindad i ett ceremoniellt och hedersbetygande tonfall där Kungl. Maj:t prisades av sina nya undersåtar. Något annat vore heller inte att vänta. Den skånska adelns inledande tacksamhet och löftena om plikt-troget och förtjänstfullt deltagande korresponderade väl med den allmänna retorik, karakteriserad av formella och underdåniga artighetsfraser, som hörde till riksdagens vardag.³⁰ Dock anknöt inte alla delar av argumentationen i den skånska skrivelsen till den allmänna tonen. Tvärtom. Undantaget rör skrivelsens minst sagt långtgående avslutande försäkran:

Alltså tächtes Eders Kongl. Maj:t sigh i nådher försäkra, att vij eij heller aldrigh deth ringaste manquera skohle uthi dhen trooheet, som

Eders Kongl. Maj:t och dhes rike med förbundne äre, uthan erkenne oss plichtige med upoffrandet aff vårt lifff, blod och all timeligh välfärdh för Eders Kongl. Maj:t och dhes rikets conservation.³¹

Löftet om att offra liv och blod för Kungl. Maj:ts och rikets fortlevnad är en formulering som ligger utanför de rutinmässiga hedersbetygelser som generellt avslutade liknande skrivelser.³² I detta sammanhang är det av stort intresse att den skånska adeln använde sig av ett så radikalt och martyriskt språk i hänvisandet till politiska institutioner som Kungl. Maj:t och riket. Noterbart är att den skånska adelns uttryckta offervilja inför dessa övergripande enheter i detta fall var tydligare och mer långtgående än hos dessa enheters egna centrala eliter.

Den språkliga entusiasmen inför Kungl. Maj:t och riket som uppvisades, skulle kunna knytas till den sammanhållande egenskap som nämnda Reynolds tillskriver det förmoderna kungariket. Den skånska adelns medvetande om och hänvisande till två parallellt existerande juridiska system upphäver dock en av *regalismens* grundbultar, förekomsten av *en* gemensam lag. Istället kan den skånska adelns argumentation i skrivelsen betraktas som periferins möjlighet att resa sina politiska och ekonomiska intressen genom förekomsten av två jurisdiktioner. Just detta har Sahlins identifierat som karaktäristiskt för den pyreneiska befolkningens agerande efter den fransk-spanska gränsdragningen: "The Cerdans sought increasingly to manipulate and utilize the jurisdictional differences introduced by the division of the valley".³³

Då kopplingen till Sahlins teoretiska diskussion är tydlig, ligger det givetvis nära till hands att även tolka de långtgående och pompösa trohetslöftena samt understrykandet av rikets betydelse som medveten instrumentalism ämnad att resultera i egen vinning. Att uttala sig om huruvida detta var fallet eller om den skånska argumentationen gav uttryck för genuin affektion är varken vist eller

möjligt att göra utifrån ett enda dokument. Det kan dock konstateras att varken omnämmandet av sig själva som skånsk adel eller det återkommande användandet av dansk lag och tradition ansågs oförenligt med en uttalad trohet inför den svenska kronan. Att den skånska adeln avslutade sin skrivelse med "Eders Kongl. Maj:ts Allerunderdånigste, troogne undersaattere och tienare" kan tas som intäkt för att de inte kände sig begränsade av någon determinerande etnisk eller nationell identitet.³⁴

Det är heller inte möjligt att säga något uttömmande om resultatet av den skånska adelns skrivelse angående sin egen introduktion då protokollet endast låter oss veta att Kungl. Maj:t avgav ett svar men inget om dess innehåll.³⁵ Så mycket kan dock konstateras att den skånska adeln inte fick något gehör för sin önskan att ta plats i Riddarhusets första klass. Efter att skriftligen ha försäkrat sig vara riksrådsättlingar introducerades Ebbe Ulfeldt, Sten Holck, Göran Krabbe, Christian Urne samt Christian Barnekow den 14 juni i Riddarhusets andra klass, varpå Ulfeldt önskade att detta skulle ge Gud, Kungl. Maj:t och ridderskapet ära, nöje respektive välbehag.³⁶ Dörren till den skånska adelns aktivitet på riksdagen hade därmed öppnats till fullo.

Besväret

Jämte den ovan diskuterade debatten kring den skånska adelns introduktion på Riddarhuset utgjorde dess tolvsidiga särskilda besvär det i särklass mest omfattande och uttömmande skånska bidraget på riksdagen 1664.³⁷ Under den aktuella förmyndartiden utgjorde besvärsväsendet en speciellt central del i ständernas politiska aktivitet. Traditionellt behandlade adelns besvär främst exakta ekonomiska frågor och ståndets privilegier. Efter hand kom de även att röra mer allmänpolitiska frågor vilket gav dem karaktären av generella motioner. Vanligtvis sammanställdes ett större antal *särskilda* besvär genom utskottsarbete på

Riddarhuset till ett fåtal *allmänna* besvär i hela adelns namn. Detta innebär att den regionala uppdelning av besvären som förekom under 1660-talet utgjorde ett avsteg från det gängse förfarandet.³⁸ Vid sidan om den skånska adelns regionala besvär inkom på riksdagen 1664 sådana även från Bohuslän och Västergötland.³⁹

Det skånska besvärets disposition är inte helt olik den i skrivelsen angående introduktionen. De skånska adelsmännen inledde med att underdånigt tacka Kungl. Maj:t för att man i likhet med andra trogna undersåtar hade givits möjligheten att deltaga och framföra sina ståndpunkter på riksdagen. Därefter uttryckte den skånska adeln tacksamhet inför Kungl. Maj:ts omvårdnad, som man hoppades skulle resultera i framtida förbättrade privilegier. Särskilt berömdes generalguvernörens goda förmåga att hantera krigets svåra efterdyningar. Den skånska adeln var så till den milda grad nöjd med generalguvernören att man öppet önskade att regionen skulle förbli under dennes kontroll för en lång tid framöver.⁴⁰ För att fredens frukter till fullo skulle kunna njutas önskade man dock än en gång att Kungl. Maj:t skulle bekräfta innehållet i Malmö recess och på så vis befästa gamla danska frälseprivilegier som hals- och handrätt, birke- och gårdsrätt, rätt till veckodagsbönder samt patronatsrätt.⁴¹ Efter ovanstående inledning specificerade den skånska adeln sina ibland mycket exakta krav och önskemål i tjugofyra punkter.

När önskemålen framfördes gjordes detta återigen med hänvisningar till gamla danska adelsprivilegier och innehållet i Malmö recess. Detta är tydligt i den skånska adelns önskan att öva inflytande över utnämmandet av präster. Man beklagade sig över att prästämbeten i vissa skånska socknar hade tillträtts av personer som den lokala adeln inte ansåg vara lämpliga. Därför ville den skånska adeln inte enbart utöva sin gamla patronatsrätt utan argumenterade även för att framtida vakanser skulle förbehållas infödda personer.⁴² Starkt sam-

manlänkad med denna önskan var det efterföljande förslaget om inrättandet av ett framstående gymnasium eller en akademi i Lund. Argumentet för detta var nämligen att undvika en framtida brist på män som "uthi det helige ministerio och predikoembetet med verdigheet kunde tiena".⁴³ Tillgången till högre utbildning var en nödvändighet om man ville se de lokala prästämbetena besatta av inhemska män. Förslaget måste även betraktas som direkt föranlett av förbudet mot kontakter över sundet vilket omöjliggjorde studier i Köpenhamn för skåningarna.⁴⁴ Det är i sammanhanget frapperande hur den skånska adelns framställan om ett lärosäte i Lund har ignorerats av de historiker som tvärsäkert har klassificerat upprättandet av Lunds universitet som förmyndarregeringens enda "försvenskningsåtgärd".⁴⁵ Det är tydligt att fokuserandet på centralmaktens agerande och en baklänges historieskrivning har bidragit till att befolkningen i Skåne inte till fullo har identifierats som det handlande subjekt de var i denna fråga.

Kravet på att vissa ämbeten skulle vara reserverade för den skånska befolkningen går indirekt igen i besvärets diskussion om rättsväsendet. Den skånska adeln menade nämligen att man för att utses till härads- och tingsfogde samt landsdomare borde vara ärlig, beskedlig, lagkunnig och bofast i området. Man var dessutom noggrann med att ingen representant från centralmaktens förvaltning, såsom landshövdingar och kronofogdar, skulle tillåtas att påverka rättsprocessens gång. Mer detaljerade beskrivningar av rättsväsendets utformning gjordes också med hänvisningar till gamla danska recesser. Vidare var besvärets författare av uppfattningen att "emellan den Svenske och der nedre i landet öflige rettegångzprocess stor skilnat och olikheet ähr", varvid de ansåg att det borde inrättas en hovrätt i Skåne under vilken även Halland och Blekinge skulle sortera.⁴⁶

Besvärets hittillsvarande innehåll och argumentation skulle kunna tas som intäkt för Jerker Roséns uppfattning att den skånska adelns agerande

de på riksdagen syftade till separatism. Jag anser dock att andra motiv är möjliga att identifiera. Åren efter frederna i Roskilde och Köpenhamn genomförde generalguvernementet en rad omstruktureringar vilka minskade möjligheterna för den skånska befolkningen att inneha förvaltningsämbeten. För många blev därför en tjänst inom rättsväsendet den enda möjligheten till ämbetsutövande.⁴⁷ Således kan den skånska adelns önskemål om att vissa ämbeten skulle vara förbehållna den inhemska befolkningen likaväl anses vara föranledda av en krass ekonomisk och politisk självbevaringsdrift som motiverade av nationell separatism.

Just de egna ekonomiska intressenas dominans är synliga i den långa rad av intrikata skattetekniska framställningar och önskemål som ryms i besväret. Den skånska adeln efterfrågade exempelvis en omräkning av rusttjänstens värde, en sänkning av de skånska böndernas mantal, lägre kronoskatter samt en sänkning av tullen på utrikeshandel.⁴⁸ Att skärskåda alla dessa teknikaliteter är givetvis varken möjligt eller fruktbart. Argumentationen är däremot i vissa fall särskilt intressant. I fallet med rusttjänsten menade den skånska adeln att tillhandahållandet av en häst åtminstone borde resultera i en skattelättnad motsvarande 600 tunnor korn. För denna tolkning fann man stöd i hur rusttjänsten hade administrerats under drottning Kristinas styre.⁴⁹ Således var det svensk sedvana och lagstiftning som användes för att ge eftertryck åt önskemålet. När skåningarna däremot efterfrågade en möjlighet att sänka skattemantalet för gårdar som inte utnyttjades till fullo eller inte kunde producera det förväntade, hänvisade man återigen till innehållet i Malmö recess och indirekt till gammal dansk sedvana.⁵⁰ Det är tydligt hur centralt det flexibla användandet av två juridiska system var i den skånska adelns argumentation.

I diskussionen kring den skånska adelns skrivelse om sin egen introduktion identifierades löftet om att offra blod och liv för Kungl. Maj:t och riket

som ett, möjligen instrumentellt, hänvisande till en övergripande politisk enhet. I besväret går en liknande, om än inte fullt så färgstark och martyrisk, retorik att finna. Som nämnts ovan framfördes det önskemål om en sänkning av exporttullen, som man ansåg verkade avskräckande på utländska köpmän. Det intressanta i sammanhanget är att den skånska adelns huvudsakliga argument för en sådan sänkning, samt ett slopande av bland annat tobaksmonopolet, var att det skulle bidra till landets allmänna välstånd och därmed motverka irritation och oro.⁵¹ Man sade sig alltså förespråka ovanstående reformer för rikets bästa och upprätthållandet av den politiska stabiliteten. Den skånska adeln kan dock inte på något vis betraktas som idealistiska frihandelsförespråkare. Förvisso framfördes även önskemål om att bönderna skulle få handla och vandla där de fann det mest gynnsamt och inte vara hänvisade till en specifik köpstad. I en annan av besvärets punkter anhöll man däremot om att få behålla monopolet på den mycket gynnsamma exporten av oxar, då man ansåg detta vara ett gammalt adligt privilegium.⁵² Den samantagna bilden gör det rimligt att dra slutsatsen att förslaget om sänkt exporttull framförallt var motiverat av den skånska adelns egna ekonomiska intressen.

De historiker som har tolkat den skånska adelns agerande på riksdagen 1664 som separatism har säkerligen öst vatten till sina kvarnar ur besvärets avslutande del. Här erbjöd sig nämligen den skånska adeln att ombesörja insamlandet av kronoskatt för att skydda bönderna från myndighetsmissbruk och garantera att skatterna betalades i tid.⁵³ Vidare begärde man att själva få sköta en eventuell utskrivning av knektar och önskade att centralmaktens utskrivningskommisariater inte skulle befatta sig med bönderna.⁵⁴ Att hållningen är att betrakta som en markering visavi den svenska kronans myndighetsutövande understryks då den skånska adeln dessutom uttryckte att eventuella påminnelser från landshövding eller andra delar av förvalt-

ningen skulle ske "skriftteligen [...] och icke som här till offta skedt är genom länsmän eller fogdedrängar låta påbiuda och ansäija, det dem infaller".⁵⁵ Den skånska adelns avoghet inför den svenska kronans maktutövande i Skåne finns också implicit i dess begäran att det myckna plundrandet i landskapet måste få ett slut och att de skyldiga därför utan undantag skulle dömas till döden eller straffarbete.⁵⁶ Ett missnöje med den militära närvaron av mer begränsad karaktär framkom då de skånska adelsmännen även uppmanade officerare som var förlagda i närheten av adelsgoods att avstå från jakt och fiske då motsatsen kunde uppfattas som ett orättfärdigt utvidgande av kronans jaktmarker.⁵⁷

Ovanstående punkter till trots är det troligen besvärets tjugofjärde och näst sista punkt som varit avgörande när Jerker Rosén och andra skeptiskt har avfärdat den skånska adelns agerande på riksdagen som ämnat att bryta loss Skåne ur den svenska sfären. Här anhöll nämligen den skånska adeln, med hänvisning till gammal sedvana, om att få hålla ett årligt möte för att avhandla inbördes ärenden. En av de saker den skånska adeln explicit sade sig vilja diskutera vid mötena var priset på de oxar som exporterades.⁵⁸ Man kan dock vara rimligt säker på att det fanns en ambition att syssla med annat än kartellbildning på dessa efterfrågade sammankomster. Talet om sedvana indikerar att den skånska adeln eftersträvade något som påminde om de provinsmöten som hade utgjort en politisk motvikt till den danska kronans centralistiska tendenser. Det bör även noteras att dylika sammankomster hade förbjudits i Sverige i och med 1660 års additament och formaliserandet av riksdagen.⁵⁹

Det är återigen viktigt att inte betrakta den skånska adelns avoghet inför den svenska centralmaktens myndighetsutövande som en generell fientlighet inför det svenska riket, eller som en uttalad önskan att återinträda i den danska statsbildningen. Den starka adliga självbilden och det

ständiga refererandet till såväl danska som svenska privilegier gör att argumentationen istället bör betraktas som ämnad att stärka den adliga autonomin visavi en allt mer centraliserad kungamakt. Man bör ha i åtanke att de gamla adliga privilegier som den skånska adeln, med hänvisning till frederna i Roskilde och Köpenhamn samt Malmö recess, återkom till, kraftigt hade inskränkts i och med det danska enväldets fullbordande på hösten 1661.⁶⁰ Den nya statsrättsliga situationen som följde av frederna mellan Sverige och Danmark kan alltså betraktas som en möjlighet för den skånska adeln att hålla fast vid privilegier som deras ståndbröder i Danmark redan hade förlorat. Denna kontextuella observation kastar ett förklarande ljus över såväl den skånska adelns fokusering på frågor som kunde ge ekonomisk och politisk vinning, samt dess minst sagt flexibla användande av två judiciella system.

I ljuset av ovanstående resonemang framstår onekligen de skånska adelsmän som deltog på riksdagen 1664 allt mer som politiska pragmatiker och opportunisterna. Den bild som hittills går att skönja gör det svårt tolka dess uttalade omtanke om rikets ekonomiska och politiska välstånd, i anknytning till kravet på sänkt exporttull, som annat än taktisk retorik ämnad att rendera i personlig ekonomisk och politisk vinning. Besvärets inledande prisande av generalguvernementet framstår, med hänvisning till dokumentets reella önskemål, som än mer konstlat. Om man till detta fogar skrivelsen om introduktionens allt annat än återhållsamma offervilja inför riket och Kungl. Maj:t framkommer att den skånska adeln framförde sina ekonomiska och politiska egenintressen ackompanjerade av ett medvetet, men inte särskilt genuint, understrykande och hyllande av en större politisk gemenskap. Det är svårt att inte återknyta till Sahlins och dennes observation angående periferins instrumentella hänvisande till en övergripande sammanhållning: "The use of national identities in petitions for additional privi-

leges, titles, or tax remissions, was a rhetoric of loyalty that was easily unmasked".⁶¹

Besvärets innehåll och utformning stärker onekligen den bild av den skånska adelns agerande och kommunicerande på riksdagen 1664 som framkom i diskussionen angående introduktionen. Dess aktivitet var framförallt inriktad på frågor med specifik relevans för dem själva. Argumentationen, som utgick från en självmedveten adlig grund, karaktäriseras framförallt av ett mycket flexibelt användande av både dansk och svensk lagstiftning samt ett till synes instrumentellt understrykande och hyllande av Kungl. Maj:t och riket. Det är dock nödvändigt att dessa observationer nogsamt vägs mot de delar av den skånska adelns agerande och kommunicerande som företogs utanför de två ovan diskuterade dokumenten.

Övriga frågor

Under stormaktstiden kom det framväxande utskottsväsendet att spela en allt mer central politisk roll. En rad utskott, av skiftande omfattning och beständighet, ombesörjde en stor del av riksdagens praktiska arbete. Det var exempelvis inte ovanligt att man på Riddarhuset, där utskottsväsendet var mest utvecklat, tillsatte utskott som skulle föredra vissa frågor eller sköta kontakterna med regering, råd och övriga ständer när sådana var nödvändiga. Ursprungligen dikterades både utskottens tillkomst och sammansättning till stor del av rådet. Under förmyndartiden utvecklade dock ständerna, och speciellt adeln, ett mer oberoende utskottsarbete då utskotten i allt större utsträckning tillkom på Riddarhusets initiativ.⁶²

De skånska adelsmännen var i allra högsta grad aktiva i riksdagens och Riddarhusets utskottsarbete. En genomgång av den skånska adelns deltagande i olika utskott visar att deras arbete inom dessa inte på något vis var begränsat till den typen av frågor som berördes i skrivelsen om introduktionen och besväret. Vidare var flera av de skånska adelsmännen medlemmar i utskott av allt annat än

ringa politisk betydelse. Exempelvis var både Ebbe Ulfeldt och Jörgen Krabbe med i det adliga utskott som skulle behandla, den på riksdagen centrala frågan om, bankväsendets utformning samtidigt som den senare skulle ombesörja kontakterna med prästerna och borgarna i saken.⁶³ I det utskott som var tillsatt för att studera Kungl. Maj:ts proposition, vilken utgjorde navet i riksdagens beslutsprocess, deltog Christian Urne och Christian Barnekow. Dessa två fick i det utskott vars uppgift det var att utforma Riddarhusets svar på propositionen även sällskap av Sten Holck.⁶⁴ Av kanske än större politisk betydelse var utskottet som tillsattes för att överlägga om det samlade riksdagsbeslutet. Att samtliga här ovan nämnda skånska adelsmän ingick i detta utskott indikerar tydligt att de var integrerade i riksdagens allmänpolitiska arbete.⁶⁵

Man kan vidare konstatera att den skånska adeln genom sitt utskottsarbete kom att beröra en mängd frågor av mycket olika karaktär. Exempelvis var Ulfeldt, Barnekow och Holck aktiva i utskottsarbetet kring en eventuell reduktion medan flera skånska adelsmän var involverade i det utskott som behandlade anhållanden om inträde på Riddarhuset.⁶⁶ Att medlemmar ur den nyss introducerade skånska adeln själva deltog i beslutsarbetet angående Riddarhusets framtida sammansättning visar att dess handlingsutrymme inte på något vis kan antas ha varit begränsat av dess härkomst.

Skånska adelsmän ingick även i de utskott som behandlade riksdagens kanske mest extraordinära frågor. Ulfeldt och Urne deltog nämligen i arbetet kring hur man skulle förhålla sig till den abdikerade Kristinas önskan att besöka Sverige, samtidigt som den förre av dessa, tillsammans med Barnekow, ingick i ett utskott med uppgift att utröna huruvida Johan Gyllenstierna hade spelat under täcket med den avpolletterade hertig Adolf Johan.⁶⁷ Förutom ovan nämnda fall var den skånska adeln även representerad i utskott rörande rangen, ordningen, tobakskompaniet, ceremonielet,

skogsbruket, fyllandet av regeringsposter mellan riksdagarna och duellplakatet.⁶⁸

Syftet med ovanstående, något utdragna, uppräknings är att visa på den frekvens med vilken den skånska adeln deltog i utskottsarbetet. Då utskottet alltid bestod av medlemmar från Riddarhusets samtliga tre klasser skulle givetvis den andra klassens litenhet kunna förklara den skånska adelns myckna deltagande. Även jämfört med andra medlemmar i den andra klassen framstår dock flera av de skånska adelsmännen som mycket aktiva. Exempelvis deltog Ulfeldt och Krabbe i tio respektive åtta utskott, utöver dem där hela andra klassen deltog, medan Nills Nillson Natt och Dagh endast deltog i tre.⁶⁹ Det finns dock vissa problem med att använda den skånska adelns frekventa utskottsarbete som underlag för att besvara frågan om i vilka frågor de engagerade sig på riksdagen. Det är nämligen oklart huruvida deltagandet i ett utskott var frivilligt och tydde på intresse för dessa frågor eller om man var nödgad att acceptera Riddarhusets utnämning. Litteraturen ger inget svar på denna fråga. Protokollet indikerar dock att den senare tolkningen framstår som trolig då ord som *nembdes* och *förordnades* föregår uppräknandet av utskottens medlemmar.⁷⁰ Att argumentationen i utskotten inte redovisas i protokollet gör det än svårare att tolka den skånska adelns deltagande i dessa.

Att den skånska adeln så flitigt förekom i olika utskott är likväl inte en ointressant observation. Det visar tydligt att de skånska adelsmännen uppfattades och behandlades som en integrerad del av den politiska processen från den stund de introducerades på Riddarhuset. Att ingen nationell hänsyn togs vid dylika sammanhang framgår med all önskvärd tydlighet då Ulfeldt och Barnekow av Kungl. Maj:t utsågs till medlemmar av det mycket viktiga sekreta utskottet samtidigt som Ulfeldt den 27 augusti utnämndes till riksråd.⁷¹ Ovanstående observationer säger dock mer om den svenska centralmaktens sätt att agera vis-

avi den skånska adeln än tvärtom. Om detta agerande i sin tur var resultatet av den skånska adelns handlande kan vi bara spekulera i. För att få en bild av den skånska adelns agerande, utanför de tidigare behandlade dokumenten, som är möjlig att analysera på ett fruktbart vis finner jag det befogat att istället rikta uppmärksamheten mot Riddarhusets plenumdebatter.

Att den skånska adelns myckna deltagande i utskottsarbetet kan ha varit ett uttryck för plikt snarare än engagemang framstår som troligt i ljuset av dess passivitet i Riddarhusets stora sal. De få gånger någon skånsk adelsman tog till orda anknyt frågorna och argumenten inte sällan till synpunkter som ingick i det skånska besväret. Exempelvis påminde "de gode Herrer uhr Skåne" under en allmän debatt om rättsväsendet att tingsfogdar skulle vara bofasta i häradet och att landshövdingen inte fick inkräkta i dess arbete. Vidare upprepades i korta ordalag önskemålet om en hovrätt i Skåne.⁷² Ovanstående inlägg understryker återigen den starka adliga självbilden samtidigt som det tydligt framkommer att artikelns centralgestalter, trots återkommande referenser till såväl dansk som svensk lagstiftning och underdånigt refererande till riket och Kungl. Maj:t, aldrig talade om sig själva som något annat än just skånsk adel. Enda gången någon annan benämning figurerar i protokollet är där sekreteraren har skrivit att "Een dansk" tog till orda.⁷³ Regelns gyllene undantag skulle kunna förklaras med att sekreteraren i den livliga debatten inte lyckades identifiera vem som talade, utan endast att det talades danska. Man kan förövrigt notera att det på Riddarhuset bara var den skånska adeln som så explicit och återkommande använde sig av landskapsnamnet på ett självbenämmande vis. Det är endast den bohuslänska adelns besvär som överhuvudtaget uppvisar en liknande tendens.⁷⁴

Också den skånska adelns inlägg i debatten om beviljandet av resurser till krigsmakten återknyter till delar av innehållet i besväret. Likt majoriteten

på Riddarhuset sade sig den skånska adeln vara oförmögen att bidra med penningar varvid man ansåg att krigsmaktens resursproblem borde lösas genom utskrivningar. Man önskade dock att veckodagsbönderna i Skåne skulle undantas från ett sådant förfarande, något som för övrigt fick gehör på Riddarhuset.⁷⁵ Även om beviljandet av resurser till krigsmakten måste betraktas som en i allra högsta grad allmänpolitisk fråga kan man inte bortse från det faktum att den skånska adelns enda inlägg i debatten syftade till att minimera de egna ekonomiska förlusterna.

Det är dock inte alltid helt lätt att avgöra hur ett visst agerande skall betraktas. Detta gäller Urnes tidiga inlägg i Riddarhusets öppna debatt, föranlett av Kungl. Maj:ts proposition, om hur man skulle råda bot på rikets svaga ekonomi. När olika former av potentiella besparingar diskuterades tog Urne till orda och föreslog att en indragning av stall- och jägeristaten i Skåne skulle vara möjlig.⁷⁶ Inlägget kan förvisso tolkas som ett sätt att undvika personlig kontribution genom att förorda besparingar, men också som ett konkret och relevant förslag ämnat att förbättra rikets finanser. Vidare går argumentationen att betrakta som en del av en allmän och principiell motsättning mellan ständerna och kronan.

Det finns trots allt ett fåtal fall där den skånska adeln tydligt agerade utan att det är möjligt att identifiera någon specifikt koppling till den egna personen eller landskapet. Exempelvis deltog Ulfeldt, i egenskap av trovärdigt vittne, på ett nedtonande och något förmedlande sätt i en diskussion om huruvida greve Köningsmark brutit mot rangförordningen vid en formell inmarsch på Riddarhuset.⁷⁷ Vidare gav sig en icke namngiven skånsk adelsman in i diskussionen kring Kristinas önskan att tillfälligt få återvända till Sverige med sitt katolska följe. Denne menade att "hon gifver assecuration som een Drottning ägnar och bör uthi een så högviktig saak, som angår Gudz ähra".⁷⁸ Citatet illustrerar väl den mycket korthuggna och

precisa argumentation som den skånska adeln använde sig av när de tog till orda i Riddarhusets plenum. Enda gången framställning blev något mer frivol var när Ulfeldt, i anknytning till Riddarhusets beslut att införa en obligatorisk introduktionspeng på minst tio riksdaler, försäkrade att den skånska adeln efter sammanträde skulle bidra till Riddarhuset på ett sätt som inte kunde göra någon besviken.⁷⁹

Det kanske tydligaste beviset för att den skånska adeln inte enbart engagerade sig i frågor med ett lättidentifierat egenintresse finns dock inte i yttrade ord utan i tre namnunderskrifter. Tre dagar efter riksdagens faktiska avslutning inkom en adlig supplik till Kungl. Maj:t angående styrets administration där Holck, Urne och Barnekow fanns bland de 135, av Riddarhusets närmare 400 medlemmar, som valt att underteckna skrivelsen.⁸⁰ Skrivelsens innebörd är inte helt lätt att uttolka men litteraturen beskriver den som riktad mot rådet och dess starka ställning i förhållande till förmyndarregeringen.⁸¹ Således var delar av den skånska adeln inblandad i vad som måste betraktas som en något oortodox politisk protest. Noterbart i sammanhanget är att den skånska adeln i denna specifika fråga inte stod enad då det endast var tre stycken som undertecknade suppliken samtidigt som Ulfeldt hade utsetts till medlem i den församling som kritiserades.

Jämfört med skrivelsen angående introduktionen och besväret framstår de ovan behandlade delarna av materialet som betydligt torftigare och därmed svårare att analysera. Detta gäller inte minst den skånska adelns deltagande i utskottsverksamheten. Dock ger även torftigheten vissa centrala svar. Det ringa deltagandet i Riddarhusets plenum tillsammans med de fåtaliga allmänpolitiska inläggen gör att det finns få och svaga skäl att revidera de två tidigare analysavsnittens bild av den skånska adeln som framförallt engagerad i frågor med en specifik personlig eller regional relevans. Vidare indikerar även ovan behandlade ma-

terial, den avslutande protestskrivelsen till trots, att uppsatsens huvudpersoner återkommande explicit agerade och benämnde sig som tillhörande den skånska adeln.

Om man däremot jämför de argument som den skånska adeln framförde i Riddarhusets plenum med de i skrivelsen och besväret framkommer tydliga skillnader. De få gånger man tog till orda var framförandet mycket sparsamt, kortfattat och precist. Inga underdåniga eller hyllande hänvisningar till Kungl. Maj:t och riket hördes när den skånska adeln väl tog till orda i Riddarhusets allmänna debatter. Det martyrisk understrykandet av en övergripande politisk gemenskap var alltså förbehållet frågor i vilka den skånska adeln hade ett tydligt egenintresse. Att den skånska adelns argumentation så tydligt skilde sig åt beroende på vilka frågor som behandlades besvarar inte bara en av artikelns frågor. Det styrker även de tidigare avsnittens analys samt korresponderar till Sahlins teoretiska identifierande av periferins instrumentella agerande och argumenterande visavi centralmakten.

Avslutande diskussion

Den traditionella historieskrivningen kring Skånes övergång från Danmark till Sverige kan liknas vid en svartvit film i vilken den svenska centralmaktens huvudroll och den mer passiva, men ibland exotiskt obstinata, skånska birollen har utgjort lika givna inslag som det nationalistiskt färgade replikskiftet. Den enkla dramaturgin kompliceras dock av den skånska adelns agerande och kommunicerande på riksdagen 1664.

Den allmänna aktiviteten och det myckna deltagandet i utskottsarbetet visar att de skånska adelsmännen både uppfattades som och utgjorde integrerade och legitima aktörer på riksdagen. Den skånska adelns aktivitet tog sig framförallt uttryck i ett engagemang rörande sin egen och Skånes position i ett nytt statsrättsligt sammanhang. Det uttalade intresset för de egna privilegi-

erna, den kyrkliga och juridiska administrationen samt en rad skattetekniska spörsmål visar att den skånska adeln på intet vis passivt ämnade se på när deras nya villkor dryftades.

Att den skånska adeln framförallt engagerade sig i frågor med ett tydligt ekonomiskt och politiskt egenintresse skall på intet vis uppfattas som att deras handlande var nationellt motiverat. Istället framstår de skånska adelsmännen som skickliga navigatörer i det statsrättsliga gränsland som de hade befunnit sig i sedan 1658. Skånes övergång från Danmark till Sverige erbjöd inte bara den skånska adeln en möjlighet att klamra sig fast vid privilegier som annars hade gått förlorade i det danska enväldet, utan även ett instrument därtill. Mer än något annat karaktäriserades nämligen den skånska adelns argumentation av ett minst sagt uppfinningsrikt användande av alla till buds stående lagar, sedvanor, recesser och fredsavtal. Den nitiska flexibilitet med vilken artikelns huvudpersoner hänvisade till såväl dansk som svensk lagstiftning gör det befogat att utnämna dem till riddare av det juridiska gränslandet.

Både den skånska adelns flexibla pragmatism och avsaknaden av nationell determinism understryks av de skillnader i argumentationens utformning som går att finna i avhandlandet av olika frågor. Förvisso benämnde sig artikelns centralgestalter, oavsett spörsmål, aldrig som något annat än skånsk adel. I skrivelsen angående introduktionen och i besväret ackompanjerades dock de precisa ekonomiska, juridiska och politiska önskemålen av ett underdånigt, och ibland martyriskt, hänvisande till Kungl. Maj:t och riket. De fåtal gånger som de skånska adelsmännen tog till orda i mer allmänpolitiska frågor karaktäriserades däremot inläggen av en mycket sparsmakad och korthuggen ton utan dyliga hyllningsfraser. Således är det rimligt att betrakta den skånska adelns understrykande av en övergripande svensk politisk gemenskap som ett instrumentellt agerande ämnat att resultera i ekonomisk och politisk vinning.

NOTER

- 1 *Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll 1664*, 1891, Bilaga 40, s. 461-463.
- 2 Rosén, "Statsledning", 1966; Behre, Larsson, Österberg, *Sveriges historia 1521-1809*, 1999, s. 161-162.
- 3 Fabricius, *Skaanes Overgang IV*, 1958, s. 45, 48.
- 4 Rosén, *Hur Skåne*, 1943, s. 21.
- 5 Ibid. s. 3-9; Åberg, *När Skåne*, 1958, s. 114-134.
- 6 Se exempelvis Åberg, *Indelningen*, 1947; Erlandsson, *Skånska generalguvernementet*, 1967; Behre, Larsson, Österberg, *Sveriges historia 1521-1809*, 1999, s. 154-163.
- 7 Bergman, *Makt*, 2002, 42-50.
- 8 Gustafsson, "När blev Skåne svenskt?", 2000.
- 9 Smith, *The Ethnic Origins*, 1986, s. 7.
- 10 Hobsbawm, *Nationer*, 1998; Anderson, *Imagined Communities*, 1991.
- 11 Gustafsson, "The Conglomerate State", 1998; *Gamla riken, nya stater*, 2000.
- 12 Sahlins, *Boundaries*, 1989, s. 158-161.
- 13 Ibid. s. 145.
- 14 Ibid. s. 165, 224, 286.
- 15 Ibid. s. 165.
- 16 Ibid. s. 110-113, 165, 269-276.
- 17 Gustafsson, *Gamla riken, nya stater*, 2000, s. 38-39.
- 18 Weibull, "Om Skånes adel", s. 99-104; Fabricius, *Skaanes Overgang IV*, 1958, s. 42.
- 19 Weibull, "Om Skånes adel", s. 99-104; Elgenstierna, *Den introducerade svenska adelns ättartavlor*, 1998; *Danmarks adels aarsbog 1900*, 1900.
- 20 *Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll 1664*, 1891, s. 4.
- 21 Ibid. s. 42-43, 71.
- 22 Ibid. Bilaga 4, s. 283-288.
- 23 Reynolds, "Medieval *origines gentium*", 1983; "Regnal Sentiments", 1989.
- 24 *Alla riksdagars och mötens besluth*, 1729, s. 1438-1442; *Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll 1664*, 1891, s. 87-88. Bilaga 8, s. 294-296.
- 25 *Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll 1664*, 1891, Bilaga 9, s. 296-298, s. 91.
- 26 Ibid. s. 91.
- 27 Ibid. Bilaga 10, s. 298.
- 28 Ibid. s. 298-300.
- 29 Jespersen, *Danmarks historie 3*, 1989, s. 70.
- 30 Se exempelvis: *Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll 1664*, 1891. Bilaga 6, s. 290 s. 4.
- 31 Ibid. Bilaga 10, s. 299-300.
- 32 Se exempelvis: Ibid. Bilaga 13, s. 318. Bilaga 19, s. 379.
- 33 Sahlins, *Boundaries*, 1989, s. 275.
- 34 *Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll 1664*, 1891, Bilaga 10, s. 300.
- 35 Ibid. s. 92.
- 36 Ibid. s. 93. Övriga skånska adelsmän introducerades under riksdagens gång. Se. s. 94, 118, 127, 145.
- 37 Ibid. Bilaga 20, s. 380-391.
- 38 Rystad, "Stormaktstidens riksdag", 1985, s. 101-104; Ahnlund, *Sveriges riksdag*, 1933, s. 543-550.
- 39 *Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll 1664*, 1891, Bilagor 20, 21, 41.
- 40 Ibid. Bilaga 20, s. 380-381.
- 41 Ibid. Bilaga 20, s. 381.
- 42 Ibid. Bilaga 20, s. 382.
- 43 Ibid. Bilaga 20, s. 38.
- 44 Rosén, *Hur Skåne*, 1943, s. 11.
- 45 Ibid. s. 10, 25; Åberg, *När Skåne*, 1958, s. 76, 114, 128-138.
- 46 *Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll 1664*, 1891, Bilaga 20, s. 383.
- 47 Dübeck, *Fra gammel dansk*, 1987, s. 40-41.
- 48 *Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll 1664*, 1891, Bilaga 20, s. 384-386.
- 49 Ibid. Bilaga 20, s. 384.
- 50 Ibid. Bilaga 20, s. 386.
- 51 Ibid. Bilaga 20, s. 384-385.
- 52 Ibid. Bilaga 20, s. 387-388.
- 53 Ibid. Bilaga 20, s. 386.
- 54 Ibid. Bilaga 20, s. 390.
- 55 Ibid.
- 56 Ibid.
- 57 Ibid. Bilaga 20, s. 391.
- 58 Ibid.
- 59 Rystad, "Stormaktstidens riksdag", 1985, s. 71.
- 60 Jespersen, *Danmarks historie 3: Tiden 1648-1730*, 1989, s. 170, 178.
- 61 Sahlins, *Boundaries*, 1989, s. 108.
- 62 Rystad, "Stormaktstidens riksdag", 1985, s. 104-105; Ahnlund, *Sveriges riksdag*, 1933, s. 464-476.

- 63 *Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll 1664*, 1891, s. 95-96, 103.
- 64 *Ibid.* s. 95, 129.
- 65 *Ibid.* s. 208.
- 66 *Ibid.* s. 129-130, 137-138, 165-168, 230, 232-234.
- 67 *Ibid.* s. 151, 174, 198.
- 68 *Ibid.* s. 113, 128, 140, 169, 180-181, 195, 239.
- 69 *Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll 1664*, 1891, s. 3, 9, 95, 103, 113, 128-129, 151, 165-166, 181, 198, 208, 211, 230, 239, 253.
- 70 Se exempelvis: *Ibid.* s. 35, 180.
- 71 *Ibid.* s. 266. Bilaga 16, s. 330-331.
- 72 *Ibid.* s. 105-106.
- 73 *Ibid.* s. 149.
- 74 *Ibid.* Bilaga 21, s. 392-397.
- 75 *Ibid.* s. 189, 205, 211, 215. Bilaga 31, s. 429.
- 76 *Ibid.* s. 98.
- 77 *Ibid.* s. 254.
- 78 *Ibid.* s. 149.
- 79 *Ibid.* s. 180.
- 80 *Ibid.* s. 268. Bilaga 38, s. 452-455.
- 81 Ahnlund, *Sveriges riksdag*, 1933, s. 355-356.

Prosten i Vomb och det nya språket 1683

AF STIG ALENÄS

Prostarna i Lunds stift fick på våren 1683 en skarp befallning att skicka in katekeslängder till den kommande stiftssynoden. Av längderna skulle det framgå antalet barn som undervisats i den nya svenska katekesen och även deras läskunnighet och kunskaper skulle antecknas. Biskopens befallning kom som en mycket obehaglig överraskning för prosten Hans Bewerlin, kyrkoherde i Vombs och Veberöds församlingar. Han var uppvuxen i Köpenhamn och hörde inte till dem som ivrade för de nya svenska kyrkosederna.¹

Klockaren Hans Christensson satte upp en rapport till biskopen och skrev bland annat: "For Wåmbs och Webre Sogner giöris af undertegnede, effter höge Øfrighedens andordning och christelig befallning, mueligste flijdh, så udi sang som läsning."² Innan prosten nu tillsammans med klockaren undertecknade rapporten, upptäckte han att allt kanske inte lät så bra. Han tillfogade därför med egen hand ordet "svensk" framför "läsning." Det var viktigt att övertyga biskopen om att det verkligen var "svensk läsning" och katekes som lärdes ut i församlingarna. Frågan är nu om prosten Bewerlin var riktigt sanningsenlig. Var det verkligen den svenska katekesen och det svenska språket som barnen i Vomb fick lära? Hur hade prosten det själv med det nya kyrkospråket? Hamnade han mitt emellan biskopens krav på uniformitet – likformighet i kyrkoceremonierna med dem "uppe i riket" – och bondebefolkningens önskan att behålla det gamla?

Vår bild av den kyrkliga försvenskingsprocessen på 1680-talet i Lunds stift är i stor utsträckning formad av de rapporter som prostarna lämnade till biskopen och som biskopen sedan i sin tur sammanfattade till Kungl. Maj:t. Man kan misstänka att de är tendentiösa och beskriver förhållandena i en förskönande dager och processen med de nya kyrkoceremoniernas införande framstår då som både enklare och snabbare än den var i verkligheten.

Fortsättningsvis skall vi på några punkter gå djupare ner i det lokala källmaterialet och se om prosten Bewerlins språkliga övergång till att skriva svenska harmonierar med en bredvillighet att stödja uniformitetsarbetet i övrigt. Först sker en genomgång av prostens skrivelser till biskopen, för att i dem konstatera hur språket utvecklade sig. Till sist skall också en del kompletterande källmaterial användas, i syfte att verifiera vad som har kommit fram i breven. (Denna artikel är ett sammandrag av ett pågående avhandlingsarbete i kyrkohistoria vid Lunds Universitet, Centrum för teologi och religionsvetenskap).

Vid biskopsvisitationen för Färs och Frosta kontrakt i Veberöds kyrka den 25 september 1680 ställdes inte några direkta krav på de nya kyrkoceremoniernas införande,³ utan det avgörande steget togs vid landemötet i Malmö den 2-6 maj 1681. Då begärde prästerskapet själva uniformitet "uthi kyrkiöväsendet och des Ceremonier samphit ungdomens informerandhe uthi det svenska sprochet"

och de närvarande prästerna anhöll också att de präster som under krigstiden "sin Eedh och trohetz plict aldeles förgjätet haffuer" skulle bestraffas samt att prästeståndet skulle tillåtas att deltaga i riksdagsarbetet. Bewerlin var närvarande under mötesdagarna i Malmö och spelade en inte helt obetydlig roll. Han undertecknade dokumentet om uniformitet som andra person, efter ålderspresidenten Sebastian Odder. Prästerskapets skrivelse om uniformitet till biskop Canutus Hahn har en ganska ovanlig avslutningsformel: "Vi slutleigen önska af alt hierta, at dhen högste Gudhen E. Högv:t vid långvahrigt lif, hälsa och prosperitet ..., förblifva til dödsstunden."⁴ Denna och liknande formuleringar använde Bewerlin i sina brev till biskopen. Man kan därför misstänka att han medverkade när prästerskapet satte ihop sin skrivelse till biskopen. Skrivelsen författades på svenska, men vid den här tiden behärskade Bewerlin inte det svenska språket. Det var en färdighet som han skulle tillägna sig under de kommande åren.

I sin tjänsteutövning skulle prostarna fungera som biskopens förlängda arm i sitt kontrakt (härad) och deras viktigaste uppgift under 1680-talet var att förverkliga stiftsledningens uniformitetskrav i de lokala församlingarna. Hela uniformitetsverkets framgång "beroor sig på probsternes flijth, redhlighet och trohet" skrev biskopen till generaluvernören.⁵ Prostarna hade stor möjlighet att påverka uniformitetens förlopp i sina kontrakt. Många av dem arbetade i linje med biskopens krav, andra var mer illojala och dröjde med att införa den svenska katekesläsningen och gudstjänsten i så hög grad att det måste betecknas som ren obstruktion.

I sina brev till biskopen använde prosten Bewerlin en blandning av danska och svenska former. I början av 1680-talet skrev han helt och hållet på danska och i slutet av decenniet är breven avfattade på en nästan felfri svenska. En språklig övergång från danska till svenska har alltså ägt rum i hans skrivelser. Det bör vara möjligt att rent

empiriskt kunna följa hur denna språkliga försvenskning har skett.

Den tidigare forskningen om Skånes språkliga försvenskningen har använt sig av olika typer av källmaterial. Einar Bager har undersökt några privatbrev från 1712, och han konstaterar att i Malmö var talspråket fortfarande danska, men att man använde svenska i officiella sammanhang.⁶ Det folkliga talspråket förblev under lång tid danska, även om gudstjänst och katekesundervisning var på svenska.⁷ Genom att studera ortnamn i jordeböckerna från Bjäre härad har Bengt Pamp kommit fram till att danska former och ändelser i stort sett upphörde i namnformerna 1712-13.⁸ Domstolsprotokollen fick ett övervägande svenskt språk omkring år 1683, när svensk lag infördes och de inhemska häradsskrivarna byttes ut mot svensktalande. Stig Örjan Ohlsson har visat detta i en undersökning av häradsskrivarnas protokollspråk.⁹ Prästernas språkliga övergång har granskats av Yngve Bogren, som betonar att biskopen delade in prästerna i två klasser. De som skulle klara det nya språket omedelbart och de som kunde lära sig så småningom.

I mitten av 1680-talet gjorde prästerna försök att hålla gudstjänsten på svenska, men den nya språkinläringen gick trögt och kyrkoherden i Glimåkra höll en synodalpredikan på ren danska år 1702.¹⁰ I en biografisk studie över biskop Canutus Hahn har Georg Göransson kommit in på frågan om prästernas språk, som blev mer och mer svenskliknande under 1680-talets mitt och han ger några exempel på språkförändringar hos enskilda präster. Biskopens taktik var att med skrämsel och hot förmå prästerna att gå över till svenskan.¹¹ Prästernas suppliker till Skånska Kommissionen 1669-70 har Knud Fabricius gjort en språkgranskning av. Under denna tid använde alla utom en präst ett danskt riksspråk, även om man ibland kunde fläta in en iögonfallande svensk glosa. Fabricius genomgång av några kyrkoböcker i mellanskåne ger exempel på svenska ord under mitten

av 1680-talet, men det är först omkring 1690 som det blir ett genombrott för det svenska språket i kyrkoböckerna.¹²

Bewerlins språkliga övergång kan avläsas i hans brev till biskopen. Det är viktigt att det är samma adressat i de undersökta breven, eftersom man kan förmoda att brevskrivaren anpassade sitt språk efter mottagaren. Likaledes har endast Bewerlins egenhändigt skrivna brev tagits med. Hans handstil känns lätt igen på att den är grov och konstfärdigt utformad. Emellanåt blandar han i latinska ord och fraser, kanske för att den oinvidige inte skulle kunna förstå innehållet. Breven transporterades med bud de tre milen till Lund. Ibland hade budet med sig en gåva till biskopen. "Sendes en lithen rätt fersk fisk. H. Biscoppen ville holle til goedhe."¹³ Budbäraren fick då ta köksvägen i biskopsgården och avlämna fisken från Vombsjön eller en "liden hare til kökenit", vilken prosten Fredrik Sture i grannförsamlingen skickade med.¹⁴

De brev som Bewerlin skrev till biskopen innehåller ämnen av likartad karaktär. Det handlar om uniformiteten, tillsättningar av präster i kontraktet, tvister mellan präster och församlingsbor och äktenskapsärenden. Det är ett så homogent innehåll i alla de citerade breven, att det inte bör ha påverkat blandningsgraden mellan danska och svenska.

För att få fram Bewerlins språkövergång måste en relativt enkel och tillförlitlig metod tillämpas, vilken gör det möjligt att placera in ett brev på en skala efter dess svensk- eller danskhetsgrad. En draganalys är ett traditionellt sätt att göra en textklassifikation, genom att några högfrekventa sär-danska och särsvenska språkdrag väljs ut. Dessa drag kan sedan procentberäknas och texten kan sägas bestå av en viss procent danska och svenska särdrag. De båda språkens skriftspråksnorm under denna tid är förhållandevis välkänd och den används som en mall vid klassificeringen. Språkdragen måste vara relativt frekventa för att analyslängden inte skall bli alltför omfattande. Rent

empiriskt är det möjligt att beräkna den minsta analyslängd, som ger ett någorlunda säkert resultat. Det har i det följande visat sig, att det blir i stort sett samma resultat om man analyserar en, två eller tre foliosidor i Bewerlins brev. Vilka språkdrag som väljs ut för undersökning kan alltid diskuteras, men de måste vara relativt frekventa och kunna klassificeras efter svensk eller dansk skriftspråksnorm. Alla språkdrag har inte samma dignitet, utan några kommer att väga tyngre när man ska avge en samlad bedömning av vad som är danskt eller svenskt. Detta är naturligtvis en av svaghetererna med draganalysen.¹⁵

Den mest påtagliga skillnaden mellan danska och svenska är att verben har ändelsen *-e* i danska och *-a* i svenska. Stig Örjan Ohlsson har i några undersökta texter från 1679 och 1683 visat att just infinitivändelserna har samma blandningsgrad som *e/a* kriteriet i övriga ord.¹⁶ Därför är infinitiven mycket lämpliga som granskningsobjekt vid en interferensstudie av prosten Bewerlins brev.

Att byta ut ett danskt *-e* mot det svenska *-a* i verbändelser, är ett enkelt sätt att få en danskt text att se ut som svenska. Prästerna tillämpade denna teknik för att framstå som mer anpassningsbara än de i själva verket var. Ibland gick man så långt med att visa upp sin lojalitet mot överheten, att man hittade på svenskliknande eller "svenskklingande" former som inte fanns i det svenska språket. Dessa så kallade hypresvecismer förekommer ibland hos Bewerlin. Han skrev till exempel "förlädan" i stället för det korrekt svenska "förleden".¹⁷ Några år tidigare använde han det danska "forleden".¹⁸

Förstavelsen *for- / för-* kan bedömas som ett säkert kriterium för danskt respektive svenskt skriftspråk på 1680-talet. Reservation måste göras för att ett bortglömt diakritiskt tecken förändrar språktillhörigheten. Bewerlin visar inte prov på en sådan glömska när han i slutet av 1680-talet genomgående använder former på *för-*. Övriga ortografiska skillnader mellan danska och svenska är antingen ovanliga eller svåra att klassificera. Det gäller

yrkesbeteckningar (*skrivere/skrivare*), ett inskjutet *d* i danskan (*kald/ kall, mand/mann*) och konsonantförsvagningen efter vokal (*pibel/pipa, gadel/gata, kage/kaka*). Likaledes är det svårt att avgöra språktillhörigheten för de olika skrivsätten *ø/ö, aalå* och *æ/ä*. Därför är det inte lämpligt att använda dessa kriterier i en draganalys.

Ett annat sätt att beskriva blandspråkskarak- tären i Bewerlins brev är med hjälp av en så kalla- de morfembaserad analysmodell.¹⁹ Detta analys- redskap har inte valts i denna artikel, främst därför att det är mer arbetskrävande och det visar dansk- eller svensketsgrad på en betydligt djupare nivå än draganalysen. Det som är mest intressant att se är Bewerlins försök att skriva svenska, inte om tex- ten på ett djupare plan är dansk eller svensk.

Prosten Bewerlins brev på 1680-talet

Här nedan följer en granskning av breven till biskopen för att klarlägga prostens språkliga över- gång från danska till svenska. Det sker en procent- beräkning av kriterierna *for/för* och *e/a* för att direkt kunna placera in breven på en skala mellan danska och svenska.

Bewerlins brev till biskopen 26/5 1680 innehåller 100% danska kriterier.²⁰ Det är ett äktenskapsmål och några personer kallas in till landemötet för avgörande. Den språkliga karaktären i brevet är helt dansk, vilket följande exempel visar. *Jeg, for- staar, kand, tilfalde, herudi, landemoede, andtage.*

Bewerlins brev till biskopen 4/2 1681 har också 100% danska kriterier,²¹ det vill säga att inget ord börjar på *för*- och ingen infinitiv slutar på *-a*. Först berättar Bewerlin om sin hustru som är sjuk och sängliggande, därefter berörs ekonomi och offer- gång i Ö. Kärrstorp och kyrkoherde Christian Randers många ekonomiska mellanhavanden. Brevet avslutas med ett invecklat äktenskapsmål i Västerstad. Språket kan karakteriseras som ren

danska men med några inslag av svenskliknande ord.

I detta brev ges exempel på några danska ord som senare i Bewerlins korrespondens får en mer svens- kliknande stavning. Den svenska motsvarigheten är ibland tillagd inom parentes. *Högäbrvürdigheds, komb, udi, vgers (veckors), hand (han), hende, for- holdes, sogen (församling), frembstillter, ieg, fra, åh- ringer (år).*

Bewerlins brev till biskopen 9/6 1681 är helt och hållet på danska.²² Bewerlin inleder: "Hans Hög- w:t Missive af dato d. 5 bekomb ieg ved prestebon- den fra Webre d. 7." Biskopens brev har kommit med bud från Lund, det är arrendatorn från Veberöd som lämnade över det och det tog två dagar innan det nådde adressaten. Bewerlin pla- nerar i sitt svarsbrev en specialvisitation i Ö. Kärrstorp för att klarlägga oroligheterna kring Christian Randers. Några exempel visar på brevet danska karaktär: *Andgåendes, hand (han), heel li- den forhåbening, endskab, ermeldte, andbefældte, ieg.*

Bewerlins brev till biskopen 6/2 1682 har 7% svenska kriterier.²³ Det handlar fortfarande om den "uforskammede" prästen Christian Randers och hur han tillsammans med "degen" Nils Wild inkallades till förräderikommisionen i Malmö. Denna kommission skulle bestraffa de präster som under kriget hade haft samröre med de danska trupperna. För många blev detta ett reellt hot om avsättning från prästtjänsten och det medförde en ytterligare anpassning till biskopens krav på uni- formitet.²⁴ I detta brev är Bewerlin mycket öd- mjuk och ber den högvördige fadern att "forlade mig" och skriver: "Jeg skulle veret udi Lund och endtlig med H. Biscoppen om it och andet confere- ret." Det var troligtvis fråga om att göra en avhandling till prästmötet 1683, vilket Bewerlin på ett mycket sent stadium avböjde. Han skylldes på sin och sin hustrus svåra sjukdom. Språket är

fortfarande till största delen danska: *Föerend, len- gesiden, mänd (män), degen, udi, embedet, jeg, högvürdighed, foruden, forlade*.

Bewerlins brev till biskopen 23/2 1682 innehåller 7% svenska kriterier²⁵ och handlar om en ansökan från en dräng i Vollsjö, "som så ilde er narret aff sin troloffuede festemöe." Han vill ingå nytt äkten- skap eftersom hans trolovade har lämnat honom och planerar att resa till Tyskland. I det ganska långa och omständliga brevet flätar Bewerlin in enstaka svenska stavelser. Det är samma *föerend* som från den 6/2, stavningen av pronomenet *jeg* från den 6/2 omväxlar nu mellan *iegh* och *jeg*. Den danska yrkesbeteckningen *degen* i det före- gående brevet har nu blivit *klockaren*. Några ytter- ligare exempel på danska former: *Bedringh, anhol- de, indlaede, jegemester, sandhed, forhåber*.

Bewerlins brev till biskopen 22/4 1682 är nästan helt och hållet på danska och har endast 3% svens- ka kriterier.²⁶ Prosten berättar om det "Quind- folck" som planerade att resa till Tyskland, men som övertalades till vigsel med sin trolovade. På ett insmickrande sätt visar Bewerlin sedan prov på hur mycket han vill arbeta för uniformitetens be- främjande: "Uniformiteten andgåendes skal ald- righ komme aff mine tancker alvorl. och aff alle mine krafter at befoerdre." Det hela låter mycket bra och svenskundervisningen vill han också ar- beta för: "Med A.B.C. böegherne och Catechei skal ingen flid aff migh bliffue sparet." Stämmer detta med verkligheten? Använde Bewerlin verkligen så stor energi på att främja ett nytt kyrkospråk i Vomb? Det språk som han hade stora svårigheter att tillägna sig. Endast en fortsatt undersökning av katekeslistor från Vomb och av bokinköp i Vombs kyrkas räkenskaper kan ge en kontrollmöjlighet om Bewerlin överdriver sin välvilja mot biskopen eller inte.

Från det oroliga Ö. Kärrestorp berättas om o- egentligheter vi offret på juldagen. Det är präst-

kollegan från Ö. Kärrestorp, som biskopen och Bewerlin haft så mycket bekymmer med. Han kal- las för: "Ähreskienderen och söperen, den uloulig- he och forargelighe sven." I Brevet finns framför allt exempel på det danska språket: *Andvendt, fra, indgiffne, endnu, foruden, indfinde, kand, iegh*.

Bewerlins brev till biskopen 3/2 1683 har 10% svenska kriterier, vilket är något mer än tidigare brev.²⁷ Prosten berättar om klockaren Måns Tide- man, som är instämd till konsistoriet angående klockartjänsten i Sövde. En medsänd gåva skvall- rar om förhållandet mellan biskop och prost: "En liden räth fersk fisk har buddet med sig, var när ieg intet torde sendt det frem såsom det er så lidet." Nu skriver Bewerlin för första gången *jag*, men andra småord har en ganska blandad språktill- hörighet: *Möede, ufortöffuet, forbliffvande*.

Bewerlins brev till biskopen 26/2 1683 är danskt till sin karaktär och har 10% svenska drag.²⁸ Pro- sten fortsätter att berätta om klockarstriden i Söv- de, i huvudsak på sitt modersmål: *Ieg, andbefael- ning, andet (annat), mand, klockereembedet, frem- bleedis, indkalde*.

Bewerlins brev till biskopen 1/8 1683 är mestadels avfattat på danska och består endast av 1% svens- ka drag.²⁹ Det är en tjänsterapport till biskopen om att kyrkoherden i Frenninge är begravd och innehåller flera andra notiser om kyrkoherdarna i kontraktet. De danska dragen dominerar helt och hållet i brevet: *Ved (vid), andgående, ieg, forrumbt, hand (han), indföerdt, indsätthe*.

Bewerlins brev till biskopen 6/2 1684 har 17% svenska kriterier, vilket är fler än i de tidigare bre- ven.³⁰ En kvinna i Vanstad som just blivit änka har tidigare under äktenskapet "haft sündig omgien- gelse tilsammen" med en dräng från Vollsjö. Han begär henne nu till äkta, vilket prosten lämnar till konsistoriets avgörande. Några språkexempel: *Siä-*

lesörger, tjänstydmighlig, hende, undskülde, ermeldte, indstillende, andbefaelning.

Bewerlins brev till biskopen 29/2 1684 består av 62% svenska drag.³¹ Redan i början av brevet framgår det tydligt att Bewerlin nu beslutat sig för att skriva svenska. “Kan jagh unnerteknadh äi undlåtha härmed notificera ...” I de tidigare breven hade dessa ord dansk stavning. I Vollsjö församling berättas det om “kürkiovardarna” och “de 6. kürkiones män”, vilket visar att beslutet på stiftssynoden 1683 om införande av kyrkoråd, förverkligades på lokalplanet.³² För övrigt lämnas redogörelse för de många turerna i ett äktenskapsmål, där svartsjukan drev en av kontrahenterna att sätta fast mannen i fråga för “tjuveri” varefter han rymde iväg och återkom inte. Makan har “sedhan manhens bortrümningh leffvet gudel. och christeligh, och skicket sig mükit väl” och frågan för konsistoriet är nu om “echtenskap bevillias mothe” eftersom en “heideridhare” begär henne till äkta. En rad exempel på svenska ord och former: *Begången, uthaff, från, värdighet, ütermera, sandfärdeligen, honom, älliast, uthan, bland annat, äftherlätthe, sedhan, migh, henne.*

Bewerlin till biskopen 20/2 1685. De granskade kriterierna är till 43% svenska,³³ en nedgång jämfört med föregående brev. Prosten berättar att “en stoor olcka har inritat sig vid Sevede (Sövde) kürckian, i det kürkiones kalck och disk aff en ogudacktig menniska är bortstulen.” Prosten ville bannlysa tjuven över hela häradet, men det gick inte biskopen med på.³⁴ Brevet handlar också om ett äktenskapsärende i Veberöd och en militärbegravning i Lövestads kyrka. Brevet är ett exempel på Bewerlins blandspråk. Formerna *vidh* och *ved* finns båda representerade. Övriga språkexempel är: *Alla, fordömer, forbanner, iagh, bandsäthia, uthan, älliast, iagh, andrage, honom, inlätthe, sönerhet, förlädan* (hypersvecism), *sedan, biscopin-den, stedse, beholle, lithen.*

Bewerlins brev till biskopen 9/4 1685 består till 83% av svenska kriterier.³⁵ I brevet berättar prosten om sin svärson Anders Person Holm, som skall bli häradshövding över Färs och Frosta härad. Största delen av hans skrivelse upptas av en rekommendation för klockaren i Vesterstad. Kyrkoherden ger honom de bästa vitsord, och när Bewerlin vill understryka kyrkoherdens vittnesbörd använder han några berömmande ord om honom och skriver att han är “en retsinnigh Guds Man, Uniformitetens aff hiertat libhaber och främiare.” Klockaren sköter också sitt ämbete “til Gudhs ähro och uniformiteten et got nöie.” Bewerlin vinnlägger sig om att skriva på ett sådant sätt, att det med största lätthet kan accepteras av biskopen och betoningen av de uniformitetsvänliga i Västerstad är mycket insmickrande. Exempel på prostens alltmer svenskliknande språk: *Sönn-erligt, förledhan vekan, klockaren, benämbt, församblingarne, förreholdha, emedlartidh, dieknar, sådhan, kaldh, iagh, honom, helbreghd, helsan, anbefaelning.*

Bewerlin till biskopen 28/5 1685 är ett betydelsefullt brev för tolkningen av prostens lojalitet mot överheten. Granskaningen har givit till resultat 67% svenska kriterier.³⁶ Här kommer Bewerlins känslor för sockenfolket fram. Invånarna i Veberöd har blivit bötfällda av uniformitetsinspektör Per Tingberg, för att de inte skickade sina barn till klockarens läsemöten. Bötesbeloppet är mycket högt och Bewerlin vädjar till biskopen att de skall slippa de dryga böterna eftersom de är så fattiga och “har varit med siukdom beheftade, och somlige haar ingen kläder hafft på kroppen, somlige inge skoo på fötterne ...” Bewerlin framför “dheras nödrängiande böön” och han “öedmiukeligen begiärer och bidir om” att de ska få tillbaka den pant som de betalat till uniformitetsinspektorn. Men någon efterskänkning av böterna är inte konstaterad – så de fattiga i Veberöd fick nog trots allt betala.

Bewerlin var på befolkningens sida i deras opposition mot den av biskopen påbjudna katekesläsningen. Visserligen var det svensk katekes som var anbefalld, men det är inte säkert att just denna kom till användning. I samband med synoden i Lund 1683 rapporterades bland annat från Löderups församling att ungdomarna kunde "skånsk katekes", vilken då förmodligen var katekesen på danska.³⁷ Protesten från Veberöd och från prostens Bewerlin kan inte omedelbart tolkas som en reaktion mot det svenska språket, eftersom man inte vet hur mycket folket gillade eller ogillade katekesundervisningen på danska ett par år tidigare. Men det var en kraftig markering mot överheten, att man ville klara sig själv i den lokala församlingen.

Brevet från den 28/5 innehåller också en rapport om snapphanarna och deras härjningar i Färs härad. Prosten skildrar med avsky hur de döljer sig i skogarna och utsätter de vägfärande för trakasserier, och han berättar att situationen är så tillspetsad att "man må fast hvar nath like som ligge på sit liuff." Exempel på blandspråksformer: *Läsamöthens, förfaldh, infaller, högvürdighet, ifrån, iagh, deras, med, uthan, uthi, uppehåller, sandsküldige, mükit, angrepne, iagh, anbefalet, migh.*

I detta brev kan man observera ett källkritiskt problem i korrespondensen mellan biskop och prost. Bewerlin refererade till ett brev som han skrev till biskopen den 19/4, men detta kan inte återfinnas i Lunds domkapitels arkiv. Det är på samma sätt när han 9/4 1685 hänvisade till sitt tidigare brev av den 28/3 1685. Detta saknas också i domkapitelsarkivet, som har en del luckor i sin serie av inläggande handlingar till protokollen (Acta cleri). Bland annat saknas stora delar av de ankommande breven år 1686. Vid genomläsning av Bewerlins brev har det visat sig, att två brev saknas i korrespondensen på 1680-talet och de icke arkiverade breven är sannolikt fler än två. Det konstaterade bortfallet är cirka 10% av prostens samlade brevvolymen under decenniet. Är det så, att det är de för

biskopen obekväma breven som har sorterats bort? Svaret på den frågan kan man naturligtvis endast få, om man kan rekonstruera innehållet i de förkomna breven, men det skulle kräva en egen specialundersökning.

Bewerlins brev till konsistoriet 11/1 1688 innehåller 100% svenska kriterier.³⁸ Det är en ganska kort skrivelse i vilken Bewerlin berättar, att han instämt några personer till "rätten uthi Åshumb." I brevets inledning apostroferas "consitorio ecclesiastico." Eftersom Canutus Hahn avlidit i slutet av år 1687 var biskopsstolen vid denna tid vakant. Det skulle dröja ända till slutet av mars 1689 innan Christian Papke kunde tillträda som ny biskop. Det finns ingenting som styrker, att den höga andelen svenska kriterier i brevet skulle ha påverkats av biskopens död. Övergången mot ett svenskt språk hade Bewerlin redan påbörjat några år tidigare. Biskop Papke var från Greifswald och hade tyska som modersmål och hade innan sin biskopsutnämning tjänstgjort som professor och tyskspråkig kyrkoherde i Lund. Det är tveksamt om han kunde använda och förstå sitftsinvånarnas språk. Under hans biskopstid drevs inte försvenskning av kyrkans språk lika hårt som tidigare.³⁹ Svenska ord: *Ifrån, uthi, instämmes, mötha, migh, "vara såh bitida thilstädias, at ..."* angående, *uthan.* Danska ord i skrivelsen är: *Klocken, indlagth.*

Bewerlins brev till biskopen 5/6 1689 innehåller 73% svenska kriterier.⁴⁰ Brevet är uppsatt i fyra punkter, varav den första handlar om hur åsken slog ihjäl en bondhustru. Den andra ger en målande beskrivning av ett dråp bland några bönder i Östraby. Det berättas också om en ryttare som gjort ett förbund med djävulen, och en sådan "forskrecklig saak" måste behandlas på synoden i Lund. Bewerlin beskriver till sist hur prästen i Rödinge klagat över sin försumlige klockare och i avvaktan på synodens ställningstagande suspenderade prostens honom. Trots detta infann han sig

i kyrkan på pingstdagen och tog emot det sedvanliga offret till klockaren. Detta brev har många svenska inslag, till exempel: *Hemkompst, frambgent, sedhan, uthi, vekan, udh, römbder, socken, iagh, mööthet, klockaren, sockenprästen, öfvet, dhesuthan, udhviser, uthaf, uthi, udhgå.*

Bewerlins brev till biskopen 1/7 1689 innehåller 92% svenska kriterier.⁴¹ I Detta brev rekommenderar Bewrlin en person till klockatrjänsten i Röd- dinge. Sedan efterlyser han rapporter från Anderas Schartow, som varit på riksdagen i Stockholm. Prästerna i kontraktet väntar på besked och "lär blii heel otälige" om de inte får veta något. Bewerlin fortsätter: "M. Anders fick lickvist förän han resa äth Stockholm sina resapenningar föruth."

Bewerlin anstränger sig nu verkligen att skriva svenska. I den sist citerade meningen lägger han till bokstaven *a* på ett par obefogade ställen. Dessa hypersvecismer förekommer när viljan att skriva svenska är större än förmågan. Kanske ville han imponera på den nytillträdde biskopen Christian Papke, som själv hade tyska som modersmål och förmodligen inte behärskade svenska språket. Exempel på några ord ur Bewerlins språk: *Benembd, hidintil, varit, udhviisar, iagh, deruthi, ermeldte, embedet, emooth, mücket, uthi, forsummadh, thil, endtfångne.*

Bewerlins brev till biskopen 4/5 1690 är det sista av prostens brev som granskas och det har 90% svenska drag.⁴² Bewerlin meddelade i brevet att kyrkoherden i Ilstorp och Björka hade avlidit, och den döde ville själv ha sin broder, Daniel Baltersen till efterträdare. Han var vid dödsfallet hjälppräst i Frosta härad, men var kanske inte så lämplig: "Men et obstaculum ähr her, den gode H. Daniel predicker intet svenska, hvarföre det står alt derpå om H. Biscoppen med honom vil vara nöjder." Bewerlin rekommenderade för sin del en son till kyrkoherden i Brandstad. Men ingen av de föreslagna kom att tillträda det lilla pastoratet.

Bewerlin dristar sig till att nämna en person som inte kan svenska. Det skulle aldrig ha fallit honom in under det strängare regementet under biskop Canutus Hahns tid. Exempel på övervägande svenska former: *Uthi, ringare, fins, benembd, änckien, mücket, fattigdomb, ähr, här, andbefalande.*

Sammanfattande reflektioner

I de genomgångna breven kan man se hur Bewerlin ansträngde sig att skriva svenska, ibland utöver sin förmåga att behärska det nya språket. Det finns ett flertal sådana hypersvecismer i hans korrespondens. Prosten visade upp sin lojalitet och underdånighet, helt i den tidens stil. Hur mycket ärlighet det låg bakom fraserna är svårt att bedöma, men en viss vägledning ger det att sätta in breven i sin historiska kontext. Ibland är det också möjligt att konsultera andra lokala källor, för att se om Bewerlin menade allvar med det han skrev.

Bewerlin ökade sin svensketsgrad i breven till biskopen under två perioder. Den första inföll mellan breven 9/6 1681 och 6/2 1682 och den andra perioden var mellan 1/8 1683 och februari 1684. Har denna ökning något samband med den kyrkopolitiska situationen eller var det någonting som var mera knutet till Bewerlins personliga förhållanden som fällde avgörandet till förmån för uniformiteten?

I brevet 6/2 1682 berättade han om en förräde- rikommission, som skulle straffa de präster som varit otrogna under kriget och hur han kallade kyrkoherden Christian Randers till kommissionens möte den 9/2 1682. För övrigt var det ett tiotal präster i Landskronatrakten som blev inkallade till kommissionen. De hade på något sätt hjälpt danskarna under kriget och lämnat sina församlingar. Kyrkoherdarna i V. Sallerup, Reslöv, Torr- lösa och Kvistofta avsattes från sina tjänster genom en kunglig dom i maj 1682. I fredsfördraget 1679 hade man slagit fast en amnestiprincip, att ingen rannsaking skulle ske med den som under kriget

hade gått över till fiendesidan. De svenska myndigheterna struntade i att kommissionens verksamhet stred mot fredsfördraget och fortsatte att spåra upp de skyldiga prästerna. Bland de utsedda kommissionärerna fanns några prostar: Andreas Schartow, Wilhelm Laurenberg och Sven Knutsson. Den svenske krigsprästen Paul Soltner blev sekreterare. Den 9/11 kallades kommissionens medlemmar att inställa sig till den första sammankomsten i Malmö den 27/11, vilken emellertid blev uppskjuten till 9/2 1682, eftersom alla inte kunde komma.⁴³

Biskopen hade redan 2/11 1681 uppmanat prostarerna att se efter om det fanns några personer som hade förhållit sig oredligen under kriget och "att där några sådana uthi Ert prostij finnas, vari sig prester, studenter eller klockare, dhem sådant måtte tidigt tilkännagifvas, på thz dhe till samma tijdh ofehlbart sig i Malmö inställa, hafvandes medh sig hvad skiäl och documenter som dhe vill åberopa."⁴⁴ Bewerlin avfattade sitt brev till biskopen mitt under förberedelserna inför kommissionens möte, dit Christian Randers skulle inställa sig. Bewerlin förstod säkerligen allvaret i de kommande överläggningarna och insåg att det skulle bli mycket svårt för de präster som kunde beläggas med otrohet mot de svenska myndigheterna under kriget.

Hörde Bewerlin till dem som förhållit sig oredligen under krigsåren? Något direkt svar kan vi inte få på den frågan, men en försvårande omständighet var den rapport som avsändes 28/3 1677 till den danske kungen från en kapten som låg sårad efter slaget vid Lund. Han skrev hem till kungen och berättade om tillståndet i landet. "Men jeg solverede mit liff till Webbre Büe i torne herret tho miil öster for Lund till en mand ... hand har himmeligen skiult mig i hans gaard." Kaptenen beskriver sedan det eländiga tillståndet i Skåne och hur illa svenskarna behandlade befolkningen. "Proesten i færs hærret, ved naffn mäster Hanns, i Vomb boendis som er sogneprest i Webbre büe som ieg i

Winter haffuer hafft mit quarter, berettet at hand icke kunde betalle med hundrede Rixdaler det som hannem er befallet at skall leffuere till dend svenske hæer." Och när man sedan i kyrkorna skulle tacka för segern vid Lund, blev det en sådan gråt och klagan att prästerna knappt kunde höras.⁴⁵

Bewerlin har mött denne sårade danske kapten och berättade då för honom om den nöd som skåningarna fick utstå på grund av svenskarna. Det råder inte något tvivel om att Bewerlin vid den här tidpunkten helt och hållet hade sina sympatier på dansk sida. Men när gamla försyndelser aktualiserades av förräderikommissionen i slutet av 1681 och i början av 1682 är det inte helt otroligt att detta påverkade Bewerlin till att visa upp sin bästa svenska för biskopen.

Den andra språkliga övergångsperioden i Bewerlins brev var i slutet av 1683 och i början av 1684. Hösten 1683 var full av efterverkningar från den stora stiftssynoden i Lund den 13 juni. Då hade man bestämt att det skulle ske en fullständig anpassning till den svenska gudstjänstordningen. Prästerna måste både predika och mässa på svenska. Biskopen försökte nu genom påtryckningar och rundskrivelser till prostarerna förmå alla präster att effektuera besluten.⁴⁶

I Vomb hade prosten tillgång till en svensk bibel. I Skånska kommissionens uppteckningar 1667 av kyrkornas ornament och mobilier kan man för Vombs kyrka läsa om "en skön ny svensk bibel in folio"⁴⁷ och likaledes finns det i 1692 års församlingsinventarium "en ny bibel in octavo Caroli XI."⁴⁸ Det var troligen den bibel som klockaren kvitterade ut den 9 december 1689, när biskopen delade ut 413 svenska biblar till företrädare för de Skånska kyrkorna.⁴⁹ Under år 1682 fick det svenska bokförrådet i Vombs kyrka en betydande påfyllning, eftersom man då inköpte både katekeser, psalmbok och en altarbok.⁵⁰ Bewerlin hade möjlighet att läsa den svenska texten när han skulle hålla gudstjänst, men vilket språk han

använde i Vombs kyrka är inte så lätt att slå fast. Det måste ha varit svårt för den gamle danskfödde prosten att lära in den nya svenska mässordningen och de svenska psalmerna.

När Prosten Sven Knutsson 1684 visiterade Veberöds församling, som hörde till Torna härad, kom det fram hur det var med Bewerlins språkanvändning. När visitationsdagen kom och Bewerlin skulle predika på svenska i Veberöds kyrka hade han anställt en svensk student som tog hand om predikan. Men han "Messade sielf på svenska riktigt nogh" skrev Knutsson i det bevarade aktstycket från visitationerna i Torna.⁵¹

Bewerlins brev och övriga handlingar ger ett intryck av att han avgjorde sig till uniformitetens förmån först när utvecklingen pågått så länge att det inte fanns någon väg tillbaka. Han väntade med det nya svenska och behöll danskheten i språk och gudstjänst så länge det gick, utan att förarga myndigheterna. Hans konservatism fick inte gå så långt att det blev konflikt med biskopen, utan då ursäktade sig Bewerlin och intog en anpasslig hållning. Under det Skånska kriget 1675-79 sympatiserade han med danskarna, även om det inte är belagt någon överträdelse mot de svenska myndigheterna. I brevet till biskopen 4/5 1690 omnämnde Bewerlin en person som endast talade danska, som kandidat till en kyrkoherdetjänst. Det är långt ifrån stiftssynodens beslut 1683 om svensk predikan och gudstjänst i hela stiftet.

NOTER

- 1 För Bewerlins biografi se Carlquist, *Lunds stifts* II:6, 1957, s. 527; Biskopens brev till prostarna 25/5 1683, Landsarkivet i Lund (forkortet LLA), Lunds Domkapitels Arkiv (forkortet LLA, LDA), Brevkoncept B:1.
- 2 LLA, LDA, Statistik insänd av prostarna FIIge:1.
- 3 LLA, LDA, Biskopsvisitationer FIIga:1.
- 4 Weibull, *Samlingar*, 1868-69, s. 48; Bewerlin till biskopen 28/5 1685, LLA, LDA, Inneliggande handlingar till protokollen (Acta cleri) FIa:7.
- 5 Biskop Canutus Hahn till generalguvernör Rutger von Acheberg 28/4 1682, LLA, LDA, Brevkoncept BI:1; Bogren, *Den kyrkliga*, 1937 s. 169.
- 6 Bager, *Danskt språk*, 1986, s. 160.
- 7 Ingers, *Uniformiteten*, 1974, s. 31, 35; Nilsson, *Skånes språkliga*, 1955
- 8 Pamp, *Tradering*, 1965, s. 11, 71.
- 9 Ohlsson, *Skånes språkliga*, 1978, s. 103.
- 10 Bogren, *Den kyrkliga*, 1937, s. 168, 240, 285.
- 11 Göransson, *Canutus Hahn*, 1950, s. 157-60.
- 12 Fabricius, *Skaanes Overgang II*, 1906, s. 138-40 og *IV*, 1958, s. 127 f.
- 13 Bewerlin till biskopen 20/2 1685, LLA, LDA, Acta cleri FIa:7.
- 14 Carlquist, *Lunds stifts*, 1957, II:6 s. 265.
- 15 Ohlsson, *Skånes språkliga*, 1979, s. 15 f.
- 16 Ibid, s. 87.
- 17 Bewerlin till biskopen 20/2 1685, LLA, LDA, Acta cleri FIa:7.
- 18 Bewerlin till biskopen 9/6 1681, LLA, LDA, Acta cleri FIa:2.
- 19 Ohlsson, *Skånes språkliga*, 1978, s. 97- 101.
- 20 Bewerlin till biskopen 26/5 1680, LLA, LDA, Äktenskapshandlingar FIIIf:2.
- 21 Bewerlin till biskopen 4/2 1681, LLA, LDA, Äktenskapshandlingar FIIIf:2.
- 22 Bewerlin till biskopen 9/6 1681, LLA, LDA, Acta cleri FIa:2.
- 23 Bewerlin till biskopen 6/2 1682, LLA, LDA, Acta cleri FIa:3.
- 24 Göransson, *Canutus Hahn*, 1950, s. 124- 30.
- 25 Bewerlin till biskopen 23/2 1682, LLA, LDA, Äktenskapshandlingar FIIIf:6.
- 26 Bewerlin till biskopen 22/4 1682, LLA, LDA, Acta cleri FIa:3.
- 27 Bewerlin till biskopen 3/2 1683, LLA, LDA, Klockarhandlingar FIIe:2.
- 28 Bewerlin till biskopen 26/2 1683, LLA, LDA, Klockarhandlingar FIIe:2.

- 29 FIIIf:4.
- 30 Bewerlin till biskopen 6/2 1684, LLA, LDA, Äktenskapshandlingar FIIIf:4.
- 31 Bewerlin till biskopen 29/2 1684, LLA, LDA, Äktenskapshandlingar FIIIf:4.
- 32 Fabricius, *Skaanes Övergang IV*, 1958, s 125.
- 33 Bewerlin till biskopen 20/2 1685, LLA, LDA, Acta cleri FIa:7.
- 34 Biskopen till Bewerlin 23/2 1685, LLA, LDA, Brevkoncept BI:2.
- 35 Bewerlin till biskopen 9/4 1685, LLA, LDA, Klockarhandlingar FIIe:2.
- 36 Bewerlin till biskopen 28/5 1685, LLA, LDA, Klockarhandlingar FIIe:2.
- 37 Aquilonius till biskopen 8/8 1683, LLA, LDA, Statistik insänd av prostarna FIIge:1.
- 38 Bewerlin till konsistoriet 11/1 1688, LLA, LDA, Acta cleri FIa:10.
- 39 Carlquist, *Lunds stifts* II:1, 1957, s. 137, 140.
- 40 Bewerlin till biskopen 5/6 1689, LLA, LDA, Acta cleri FIa:11.
- 41 Bewerlin till biskopen 1/7 1689, LLA, LDA, Klockarhandlingar FIIe:2.
- 42 Bewerlin till biskopen 4/5 1690, LLA, LDA, Acta cleri FIa:12.
- 43 LLA, LDA, Brottmålshandlingar FIIC:1.
- 44 LLA, LDA, Brevkoncept BI:1; LLA, LDA, Acta cleri FIa:2.
- 45 Rigsarkivet (København), Krigskollegiet, Indkomne sager 1660-79; Fabricius, *Skaanes Övergang III*, 1952, s. 79 f.
- 46 Göransson, *Canutus Hahn*, 1950, s. 146; Bogren, *Den kyrkliga*, 1937, s. 232 ff.
- 47 Riksarkivet (Stockholm), Äldre Kommittéarkiv nr. 629, Skånska Kommissionens arkiv, Vol. Q Kyrkornas ornament och mobiler 1667.
- 48 LLA, Vombs kyrkoarkiv, Räkenskaper för kyrka LLa:1.
- 49 Alenäs, *Danska biblar*, 1995, s. 79.
- 50 LLA, Vombs kyrkoarkiv, Räkenskaper för kyrka LLa:1.
- 51 LLA, LDA, Statistik insänd av prostarna FIIge:1.

“Blekinges övergång”

Övergångsproblematiken ur ett regionalt perspektiv

AF KARL BERGMAN

Den forskning som presenteras i denna text handlar om historiska problemställningar och frågor som rör det vi ofta omnämner som övergångsproblematiken. Begreppet “övergång” är ett begrepp som lätt för tankarna till begrepp som “att byta sida” eller att “överge” något. Det finns något åtskiljande i själva begreppet. Från något till något annat. Vårt inre öga riktas mot det olikartade och vi förväntas upptäcka olikheter och vi förväntas få en förklaring till hur människorna i detta fall kunde hantera en övergång från ett distinkt annorlunda Danmark till ett lika distinkt annorlunda Sverige. Denna tankefigur med de olika nationerna och den därmed problematiska övergången har hämtat sin näring ur en nationalistisk föreställningsvärld med rötter i sent 1800-tal och tidigt 1900-tal. I följande text skall jag problematisera denna bild genom att lyfta fram samhällsprocesser och tendenser som är delar av ett gemensamt nordiskt eller europeiskt mönster. Istället för en övergångsproblematik vill jag tala om en inkorporeeringsprocess som successivt övergår i en integrationsprocess, detta drabbar människor i Danmark och Sverige under tidigmodern tid men i olika grad. Samtidigt kan vi tala om en europeisk centraliseringsprocess som accelererar under 1600-talet. Denna centraliserings och integrationsprocess kompliceras i vissa delar av Europa av att en del av befolkningen drabbas av ett statsbyte där relationen mellan undersåte och överhet kompliceras. En viktig effekt av detta angreppssätt blir att

de förklaringar, begrepp och processer som fångar mitt intresse blir andra än om jag valt att tala om en övergångsproblematik. I denna text lyfter jag fram den kamp som befolkningen i Blekinge för mot den svenska kungamakten. Men det handlar också om tvister eller strider som befolkningen fört under den danska tiden.¹ En kamp som för befolkningen ofta handlade om att nå största möjliga kontroll över sina levnadsbetingelser. Det finns en kontinuitet i konfliktmönstret, konflikter kunde utvecklas mellan lokalbefolkning och centralmakt under den danska tiden för att sedan föras vidare på likartat sätt under den svenska tiden. Detta mönster fäster blicken vid likartade processer som löper i de båda rikena och där begrepp som: centralisering, professionalisering, homogenisering och integration blir viktiga analytiska begrepp.

Källmaterialet till denna text är hämtade från Skånska kommissionen 1669-70. Denna kommission reste runt i de erövrade danska provinserna under ett års tid. Till kommissionen inkom suppliker från bönder, präster, borgare och bönder. Olika tjänstemän företog utredningar som behandlades av kommissionen. Allt redovisades i de protokoll som upprättades. En utförlig diskussion om kommissionen och de frågor som den behandlade vid sin resa i Blekinge återfinns i Karl Bergman, *Makt, möten, gränser, Skånska kommissionen 1669-70*.² Här skall några exempel och slutsatser ur denna forskning lyftas fram.

Diskussionen om svensk kyrkoordning

Införandet av den nya kyrkoordningen 1686 har anförts som en distinkt försvenskningssåtgärd.³ Frågan är vad centralmakten ville åstadkomma med en ny kyrkoordning och varför detta initiativ mötte ett visst motstånd i provinserna. Av den behandling som frågan fick inför kommissionen och vid den lantdag som avslutade kommissionsarbetet framgår det att det handlar om privilegier. Samt hur dessa privilegier påverkade den svenska centralmaktens ambition att kontrollera inte bara provinserna utan hela riket.

Vid den först kommissionen till Skåne 1658 hade adelns patronatsrätt uppmärksammas som ett problem. Från svensk utgångspunkt var det möjligt att ifrågasätta den patronatsrätt som i den danska ordningen vilade på hävd. Den danska patronatsrätten var mer gynnsam för adeln än vad som var fallet i Sverige.⁴ I Malmö recess 1662 uppmärksammades kyrkofrågan åter. I recessen framhölls att biskopen och prästeståndet skulle medverka till "en närmare förknippelse och Combination medh Sweriges Riikes Ständer tillbjuda sig att förenas, så mycket möjligt ähr". Likformighet skulle "observeras" i privilegier, stadgar, konstitutioner, kyrkoregementet och i ceremonier, liksom i själva läran.⁵ Vid riksdagen 1668 kom förslag om juridiska förändringar samt en diskussion om en ny kyrkoordning upp till behandling. Stridigheter uppstod eftersom de olika stånden mistänkliggjorde varandra för att försöka utvidga de egna privilegierna på andras bekostnad. När diskussionen om en kommission till Skåne 1669 sedan diskuterades, ville adeln använda den för att lägga fast sina krav på utvidgade privilegier, menar Jerker Rosén.⁶

Skånska kommissionen 1669-70 fick en utförlig instruktion som även lästes upp offentligt, men man hade också fått ett "sekret bimemorial". I det secreta bimemorialet konstaterades att kommissionen skulle "noga överlägga" hur man bäst skulle hantera ståndsprivilegier samt kyrkoordning.

Skulle man njuta både svensk och dansk ordning när man borde njuta den ena ordningen, frågade sig Kungl. Maj:t. Ett problem var att i vissa fall kunde danska privilegier var bättre än de svenska ståndens, något man fann mycket "betänkligt", det kunde vara farligt eftersom detta kunde "giva andra samma lust och Appetit." Kyrkofrågan diskuteras sedan i förhållande till behovet av uniformitet och de möjligheter som skrivningarna i Roskildefreden gav när det gällde att åstadkomma förändringar. Under denna punkt omtalades den "union" som centralmakten ville få till stånd och som skulle kunna vara nyttig för båda parter. Framförallt argumenterade Kungl. Maj:t i instruktionen för en förändring som innebar minskad makt för biskopen, han skulle inte vara "präses" utan en "Assessor" i ett Kapitel bestående av präster och lekmän. Dessutom skulle Generalguvernören presidera på prästemöten och inte biskopen. Hur detta skulle lösas överlät man till kommissionen att komma med förslag om.⁷ Problemet med patronatsrätten lyftes sedan fram i kommissionens offentliga instruktion.⁸

Den nya kyrkoordningen kom sedan upp till behandling på den lantdag som avslutade Skånska kommissionen 1669. Adeln föreslog en "kombination" av den danska och den svenska ordningen och man menade att en revision skulle göras, man skulle diskutera frågan med stånden, därefter skulle förslaget presenteras på riksdagen. Adeln uttryckte vissa farhågor där man menade att en nyordning skulle kunna hota deras gamla rättigheter.⁹

Prästerskapet framhöll att man vill ha "den gamla här i Skåne." Vidare hänvisade man till Malmö recess från 1662. Samtidigt framhöll man dock att det inte fanns någon större skillnad mellan den svenska och den danska kyrkoordningen och skulle någon ändring göras skulle man göra en "union" mellan de båda. Klas Rålamb, som var den ledande personen i kommissionen, förklarade att prästerskapets svar var nästan lika med Kungl.

Maj:ts intentioner. Vidare betonade Rålamb att det inte var Kungl. Maj:ts intention att frånta prästerna några rättigheter.¹⁰ Prästerskapet hade uttryckt en viss ambivalens i frågan, men det återkommande temat var att man ville bli vid det gamla. Det är uppenbart att Klas Rålamb ville lugna prästerskapet och rycka undan grunden för den oro som rörde prästeståndets privilegier.

Böndernas svar på frågan om kyrkoordningen var formulerad på ett sätt som omedelbart ledde till en verbal konfrontation. Bönderna ville förbli vid kung Christians IV:s recess och kyrkoordning, man påpekade att "de gjestliga" måste nöja sig med de inkomster som recessen gav, andra avgifter skulle avskaffas. Dessutom skulle alla kontrakt som gjorts upp mellan bönder och "dem" upphävas. "Det blev bönderna förhållet" att de inte höll sig till saken. De hade inte heller förstått Kung. Maj:ts intention som var att endast göra en "union" mellan den svenska och den danska kyrkoordningen. Man ville inte ta ifrån dem den brukliga ordningen.¹¹ Bönderna vädrade sin missnöjsksamhet mot att prästerna skulle utöka sina privilegier på deras bekostnad och åter riktades strålkastarljuset mot privilegiefrågan.

Beslutet från lantdagen inleddes med orden "Vi efterskrevne ständer av Ridderskap och Adel, Biskopar, Prästerskap, Borgerskap och menige Allmoge." Sedan omtalades att detta var de underdåniga undersåtarnas tankar om de framlagda punkterna. När det gällde den kommande revisionen av kyrkoordningen och den "äsyftade unionen", föreslog stånden en ordning för hur detta skulle genomföras. Infödda män, andliga och världsliga av adel skulle medverka och de egna provinsernas förhållanden iakttas. Arbetet skulle sedan underkastas samtliga stånds prövning och godkännande vid allmän riksdag. Under tiden skulle ingen ändring av kyrkoväsendet ske. På samma sätt skulle sedan lagrevisionen behandlas. Kommissionärerna framhöll att man skulle påminna om varje stånds synpunkter. Borgerskapet

hade dessutom i sitt svar betonat att beslut om lagens införande skulle tas under myndig konung.¹² Uppenbarligen var man rädda för att förmyndarregeringen skulle gynna adeln på deras bekostnad. August Hallenbergs har i sin avhandling *Skånska kommissionen af år 1669-1670 och Skånelands kyrkliga förhållanden* lyft fram den förhandlingsprocess som ledde fram till slutdokumentet och att stånden anvisade en väg till hur frågan om kyrkoordningen skulle lösas.¹³ Den väg som stakades ut av lantdagen för hur en revision skulle gå till ger en intressant inblick i hur den svenska överheten tänkte sig att konflikterna skulle lösas. Det handlade om en tydligt utstakad och överblickbar väg där delaktighet skulle garanteras och det var riksdagen som sattes i centrum. Hur, och om, detta sedan förverkligades är en annan sak.

Varför valde den svenska centralmakten att ta upp denna känsliga fråga där varje stånd på något sätt kände sig hotade? På ett inledande möte inför lantdagen 1669 gjorde Generalguvernören i Skåne klart hur viktigt det var att ta upp frågan om kyrkoordningen, den var "den främste" frågan i hela den proposition som skulle föreläggas de olika stånden.¹⁴ Till en del rörde detta privilegier och ekonomiska rättigheter som var utmanande för centralmakten. En annan förklaring kan vara de konfessionalistiska idéer som var framträdande under 1600-talet. Begreppet konfessionalism har använts för att beskriva de religiösa, sociala och politiska omvandlingsprocesser genom vilka 1600-talets maktstater formerades. Religionen var *vinculum societatis*, samhällets sammanhållande länk.¹⁵ Skulle religionen fungera som samhällslänk kunde den inte tillåtas bli en sak för präster tillsatta av adeln eller vara något som styrdes från stiftet av självsvåldiga biskopar. Ett begrepp som använts för att beskriva detta fenomen med starka biskopar som agerade för starka stift är "stiftspartikularism" något som fanns inom hela det svenska riket och som Karl XI senare enträget ville bryta.¹⁶

Lösningen på detta problem var inte att provinserna övergick till en svensk kyrkoordning där denna stiftspartikularism tilläts florera.

När Knud Fabricius tolkar övergångstidens kyrkliga frågor och biskop Vinstrups ställningstaganden i dessa strider menar jag att Fabricius nedvärderar betydelsen av stiftspartikularismen. Istället rör sig Fabricius i en värld av dansksinnade och svensksinnade där Vinstrup förutsätts tänka i nationalistiska banor. När Vinstrups gör motstånd mot att centralmakten tillsätter svenska fältpräster i provinsen fokuserar Fabricius i första hand på att prästerna var svenskar och inte på det faktum att centralmakten inkräktade i biskopens tjänsteutövning.¹⁷ Vinstrups efterträdare biskop Canutus Hahn gick sedan i spetsen mot en stiftspartikularism.

Privilegiefrågorna och hur dessa inverkar på de olika ståndens position samt centralmaktens förmåga att utöva sin kontroll över kyrkans verksamhet, detta var kärnfrågan i diskussionen om en ny kyrkoordning. Befolkningen hade annars en tämligen pragmatisk syn på vilken kyrkolag som skulle användas. Inte minst illustreras detta förhållande av den rapport som Landshövding Skytte levererade om hur man på vissa platser hanterade skilsmäsoärenden. Den danska kyrkolagen från 1629 kan anses vara oklar i skilsmäsoärenden och detta omdöme kan även gälla för den svenska från 1571. Framförallt rörde oklarheterna det som betraktades som oenighet i äktenskapet.¹⁸ Landshövding Skytte påpekade i ett brev att den danska lagen varit bra men i fråga om lägersmål och hur hade man på "vissa orter" övergivit den danska lagen till förmån för den svenska.¹⁹ Innebörden var att befolkningen använde den kyrkoordning som man menade bäst tjänade målet att hantera denna typ av konflikter.

Svensk eller dansk lag?

Efter övergången till Sverige hade provinserna fått behålla den danska lagstiftningen men appellationsordningen ändrades så att bönderna fick föra

sina tvister vidare från häradstinget till Göta Hovrätt i Jönköping. Staden Kristianopol hade vid riksdagen 1668 genom borgmästare Knut Knutsson Rönnow accepterat denna ordning. Samma ordning gällde för Ronneby. Karlshamn som hade grundlagts under den svenska tiden hade svenska lagstiftning och svensk appellationsordning. Den danska stadslagstiftningen användes i Kristianopol, Ronneby och Sölvesborg. Sölvesborg var dock juridiskt underordnad Kristianstad.²⁰ Sölvesborg hade reducerats till en "fläck" då Kristianstad byggdes.

Kritik kom att riktas mot denna appellationsordning både från bönder och borgare. Denna kritik riktade sig mot att denna ordning blev alltför dyr och en del av kritiken riktade sig mot att domare kunde sko sig på den nya ordningen.²¹ Kommissionen ställde också en fråga till borgerskapet i Kristianopol om hur man såg på nyordningen. Frågan var ledande och man ville veta om nyordningen endast stärkte borgmästarens och magistratens "dominat" till de fattigas "förttryck".²²

Den bild kommissionen förmedlade av förhållandena bekräftades sedan av landshövdingen och av befallningsmännen i Skåne.²³ Utvecklingen verkar ha varit parallell i Danmark där bönderna också fick svårare att hävda sig på tinget, bland annat av kostnadsskäl.²⁴ En annan kritik som framfördes gällde den långa handläggningstiden med den svenska ordningen. Det tog för lång tid från dom till exekution och under tiden fick bönderna försörja fångarna i fängelset. Under den danska tiden framgår det av supplikerna att hela processen från dom till galge tagit åtta dagar. Kritiken mot den långsamma processen och de höga kostnaderna återkom sedan i supplikerna från städerna.²⁵ Nyordningen innebar att det kunde ta ett halvår ibland flera år innan processen vandrat genom alla instanser och tydligt blev domarna försenade genom att de skulle underställas Generalguvernören.²⁶

Diskussionen handlade om makt och kontroll i det juridiska systemet och kritiken angående bristande professionalitet var ett sätt att hävda denna kontrollaspekt. Men man kan inte helt bortse från att det kan ha funnits en rättssäkerhetsaspekt inbyggd i denna långsamma hantering.

Kontrollaspekten blir mer tydliga i de konflikter som kan betecknas som kampen om den juridiska arenan. Bönderna i Östra härad kritiserade domaren Rönnow som även var borgmästare i Kristianopel. Samtidigt framförde Rönnow sina synpunkter på hur det gått till tidigare. När kommissionen ville veta hur tingsfogdar och skrivare tillsattes svarade Rönnow att som det nu var utsågs dessa av Generalguvernören, under den danska tiden hade det stått "häradet och allmogen" fritt att ordna detta. Denna rätt var dem nu "betagen". Borgmästare Rönnow menade att allmogen tidigare hade kunnat välja en "oduglig såväl som en duglig tingsfogde" och "intet annat än bönder", detta hade gått ut över hur justitien administrerades. Kyrkoherden underströk sedan vad borgmästaren framfört.²⁷ Landsdomare Skunck hade också skickat in en skrivelse där han i fyra punkter framförde kritik mot rättsordningen. Det har varit brukligt, menade Skunck, att till de "nedre" instanserna tillsätta personer som inte kunnat läsa i bok, varken domare eller häradsskrivare. Det borde tillsättas dugliga personer som kunde sin "fundamenta inom juris".²⁸ Adeln hade påpekat att i Bräkne härad fanns en "grytstöpare" som satt som domare och man ville se "kapabla" män på dessa poster.²⁹ Samma typ av kritik mot den lokala tingsordningen hade den danska centralmakten framfört under slutet av 1500-talet. Även då var udden riktad mot en tingsordning som kontrollerades av bönderna. Ting hölls inte på flera månader, bönderna i Blekinge höll ting när det passade dem själva och ordentliga protokoll fördes inte på tinget.³⁰ Kraven på professionalitet kan i detta sammanhang ses som ett maktmedel för att bryta böndernas dominans över tinget.

Vid två tillfällen kom frågan om dansk eller svensk lag upp till behandling. När magistraten i Kristianopel klargjort vilka lagar som tillämpades framförde man sina synpunkter på vilken lag som skulle tillämpas: "Åstundade och begärde att dem en lag antingen dansk eller svensk måtte tilldelas att efterföljas" i annat fall menade de att det skulle bli alltför besvärligt för domarna.³¹ I Karlshamn valde borgmästare Michelsen och magistraten att misstänkliggöra de som kritiserade den nya svenska lagen. Borgmästarens kritiker fick veta att han såg med "misshag" på de som undandrog sig Kungl. Maj:ts intentioner med den svenska lagen. Borgmästaren framhöll att Karlshamn fortsättningsvis skulle befolkas mer av "andra nationer än dansk, de där icke undandraga sig Sveriges rikets stadslag att efterleva".³²

Ingenstans i materialet återfinns ett så tydligt försök att problematisera nationalitetsfrågan och misstänkliggöra en grups trohet mot svenska kronan. Men uppenbarligen var inte alla nationer ett problem, man ville ha folk av andra nationer till Karlshamn. Man talade i texten ovan om "andra nationer än dansk." Underförstått var det de forna danska undersåtarna, den aktuella fienden, som kunde misstänkliggöras för att undandra sig svensk rättsordning. När magistraten hänvisade till den svenska stadslagen bör detta ha varit 1619 års förordning som centralmakten med klen resultat försökt få de svenska städerna att anta på frivillig väg därför att den stärkte centralmaktens inflytande på städernas bekostnad.³³ På den lantdag som avslutade kommissionsarbetet uttalade sig sedan överste Sperling om hur han såg på Kungl. Maj:ts intentioner i fråga om svensk eller dansk lag. På samma sätt som när det gällde kyrkoordningen framhöll han att en "likhet" skulle åstadkommas samt att vars och ens rätt skulle tillgodoses. Man skulle även finna en "metod" till hur detta skulle göras. Samtidigt infogade Sperling en varning:

"HE Sperling sade det skulle synas vara anstötligt att svenska undersåtar skulle betjäna sig av

dansk lag, varföre skulle oförgripligen den danska lagen efter förelupen revision redigeras till ett corpus och sedan fogligt intituleras Kung Karls Skånska lag”.³⁴

Uppenbarligen fanns det vid denna tid ännu tankar om en skånsk särlösning i omlopp, vilket Sperlings formulering om en ny skånsk lag antyder. Den argumentation som fördes om lagstiftningen rörde sig i samma riktning som i diskussionen kring kyrkoordningen. Centralmakten ville så långt det var möjligt undvika en konflikt i de privilegiefrågor som hängde samman med en lagrevision.

Statsmakten i lokalsamhället

Den genomgång av de olika ståndens suppliker som redovisats ovan visar att det inte går att fånga in ett gemensamt blekingskt motstånd mot den nya svenska ordningen. Klagomålen utgick från de olika ståndens intressen och från deras relationer till överheten. Att använda dikotomin “lokalsamhällets” möte med centralmakten eller mötet med svenskarna medför också problem. Lokalsamhället tenderar att bli en homogen entitet på samma sätt som nationella föreställningar om riket eller nationen tenderar att homogenisera tidens konglomeratstater. Därmed osynliggörs den maktordning som fanns i lokalsamhället. En aktiv och närvarande statsmakt i lokalsamhället medförde, i fallet Blekinge, att det till synes homogena lokalsamhället krackelerade och konturerna av en lokal makt-hierarki synliggjordes. Att denna lokala maktordning synliggjordes berodde på att de individer som var utsatta för denna lokala maktelit fick en annan kraft att förhålla sig till i form av en påtagligt närvarande statsmakt.

Änkan “Hustru Gertrud Ellers” som förgäves klagat över sin man som slog henne fick kommissionen på sin sida och fogden fick stränga order att ta i tu med saken. Problemen hade varit kända länge och prästen hade inget gjort.³⁵ En prästänka hade fört en långvarig kamp mot den präst som

skulle efterträda hennes döda man angående ett avtalsbrott. Frågan hade varit uppe på rådstuga och domen utfallit till änkans favör men inget hade hänt.³⁶ När änkan sökte kommissionens stöd fick änkans antagonist en allvarlig tillrättavisning. Prästens beteende rubricerades som skamligt, en tjänsteman i generalguvernementet fick i uppdrag att se till att problemen löstes. Om inte allt ställdes till rätta skulle det komma att handla om ett större straff.³⁷ Änkan fick sin tolkning av saken godkänd och detta med eftertryck. Kritik riktades även mot häradsskrivare som ansågs missbruka sin ställning, eller mot andra civila ämbetsmän och även ett antal präster kritiserades.³⁸ Det låg i böndernas och änkornas intresse att framföra denna kritik, men även centralmakten hade något att vinna på att kritiken kom fram. Kritiken från invånarna öppnade ibland för att olika oegentligheter uppdagades, som att tjänstemän i kronans tjänst skaffat sig hemman på ett tvivelaktigt sätt.³⁹

Den aktiva centralmakten blottlade på detta sätt motsättningar i lokalsamhället och konturerna av en lokal maktelit framträdde. Ett skäl till att detta var möjligt var att centralmakten iklädde sig rollen som medlare i konflikter. Bönderna i Mörrum och Gammalstorp som stred mot orättfärdiga tiondekontrakt med en borgmästare sökte aktivt centralmaktens assistans. Till och med en grannträta om svin mellan två bönder kunde leda till att bonden sökte centralmaktens stöd och medling.⁴⁰ En kyrkovård sökte centralmaktens stöd för att förmå bönderna att betala sina avgifter.⁴¹

En grupp som utsattes för mycket kritik var fogdarna. Dessa var centralmaktens förlängda arm ned i lokalsamhället, men denna bild bör nyanseras. Fogdarna kunde även agera självständigt på ett sätt som missgynnade centralmakten och man kunde spela en aktiv roll som en lokal maktfaktor. Här kunde statsmakten och lokalbefolkning ha ett gemensamt intresse av att lyfta fram kritik mot fogdarna. För att bönderna skulle förmås att medverka i en kritik av den lokala fogdeförvaltningen

och avslöja eventuella oegentligheter krävdes ett visst mått av förtroende och legitimitet. Att kritisera fogdarna i en situation där kritikerna inte fick skydd av centralmakten kunde vara farligt. Kommissionen lyckades dock få bönderna att framträda med omfattande kritik mot fogdarna.⁴² Kritiken handlade om allt från pantningar, felaktigt användande av skjutsning över olika tjänsteförseelser till att fogdar drev bönder från deras hemman.⁴³ Böndernas kritik medförde att fogdarna tillrättavisades i relativt skarpa ordalag: Befallningsmannen skulle "utan längre uppehåll" gottgöra bonden, befallningsmannen blev "allvarsam tillhållen", panterna skulle vidare "ovägreliken" återlösas till detta var fogden "förpliktigad".⁴⁴

Böndernas kritik mot fogdarna kom inte självmant, ofta krävdes det ett lirande och preciserade frågor från kommissionen innan kritiken kom. Ibland visade också bönderna försiktighet och tveksamhet. De klagomål som framfördes var ofta av gammalt datum men man hade inte klagat tidigare vilket förklarades med att:

"Gud give man visste hur man skulle klaga, och för vem, ej heller törs vi, förty vi frukta för befalningsmannens hat och vrede".⁴⁵

Även landshövdingen fick del av böndernas kritik. En del av denna kritik visade att landshövdingen inte förmått försvara bönderna mot militären och landshövdingen fick kritik från kommissionen för sin "flathet". Landshövdingens försvar gick ut på att han behövde ett starkare stöd från Generalguvernören.⁴⁶ Vidare anklagade han bönderna för att ha som taktik att processa om allt, de lyckades förlänga och förhåla olika ärenden. När en skattefråga väl var löst hade omkostnaderna överstigit skatteskulden ibland fyra gånger om, hävdade landshövdingen.⁴⁷ Kommissionen uppmanade till denna kritik, samtidigt medförde kritiken att den civila förvaltningens oförmåga att stå emot militärens framfart visades upp för invånarna. Därmed kan också den svenska centralmaktens legitimitet ha fått sig en törn.

Kritiken mot landshövdingen var anmärkningsvärd. I och med att kommissionen valde att kritisera landshövdingen undergrävde kommissionen landshövdingens auktoritet. Detta problem har uppmärksamrats i forskning om andra kommissioner senare under 1600- och under 1700-talet. Det var ytterst ovanligt att landshövdingarna kritiserades offentligt och de dömdes ytters sällan. Budskapet var att kungen höll sitt vakande öga över deras ämbete men landshövdingens anseende skulle inte skadas.⁴⁸ Kritiken mot Generalguvernören fick dock en mer undanskymd plats.⁴⁹ I ljuset av andra kommissioner senare under enväldet framstår kritiken mot Skytte som hård och den framfördes också offentligt. Den stora vinsten för kommissionen med denna kritik var att den öppnade vägen för undersåtarnas kritik mot lokalförvaltningen.

Den kritik som på detta sätt lyftes fram mot förvaltningen kan ha haft taktiska och strategiska mål av politisk art där bönderna kunde utgöra en framtida allianspartner. Oavsett om det fanns olika mål med överhetens agerande så upprättades en relation mellan bönderna och den nya överheten. Bönderna förutsatte att överheten hade auktoritet nog att värna dem mot övergrepp från lokalsamhällets olika makthavare. Detta behöver inte ses som en reservationslös tillit till överheten. I vissa fall innebar en aktiv och närvarande centralmakt en möjlighet för bönderna. I andra frågor innebar detta ett hot. Överheten kunde utgöra ett värn mot intrång i det man betraktade som sina privilegier eller erkända sedvanor. Men överheten kunde även vända sig mot böndernas bruk och tillämpning av sedvanan. För vissa invånare i lokalsamhället ingav den nya ordningen hopp när man förgäves kämpat mot lokala makthavare. Hur väl detta föll ut till lokalbefolkningens fromma hänger samman med hur väl centralmakten i ett längre perspektiv lyckades följa upp de frågor som behandlades.

I ett viktigt avseende misslyckades den svenska

centralmakten att värna bönderna. De militära inkvarteringarna drabbade bönderna hårt och denna fråga var den som föranledde flest klagomål från böndernas sida.⁵⁰ Ett problem som behandlades i samband med dessa konflikter mellan bönder och soldater var att häradstinget inte klarade av att hantera dessa konflikter som det var tänkt. En del bönder ansåg det inte mödan värt att ens klaga på alla övergrepp. Denna katastrofbild konfirmerades också av kommissionen.⁵¹ Landshövdingen var mycket kritisk till militären som han menade var inblandade i slagsmål och andra excesser och att de aldrig betalade sina "sakören", soldaterna borde plikta på kroppen menade landshövdingen.⁵² Dessa förhållande kan ha utvecklats till ett allvarligt legitimitetsproblem för den svenska centralmakten. I dessa diskussioner var bönderna mycket aktiva och de förslög praktiska åtgärder som att man skulle tillämpa den rustningsordning som gällde i övriga Sverige där bönderna själva kunde rusta för sina hemman. Även kommissionären Rålamb var inne på samma linje, därmed skulle man slippa de "irringar" som uppstod mellan soldater och bönder. Överste Lybecker kunde tänka sig en sådan lösning men han menade samtidigt att det fanns en fara för att bönderna lika gärna kunde ta en duglig som en oduglig ryttare. Lybecker anförde som avskräckande exempel att bönderna kunde ta sig en "Jute", det vill säga en dansk, på vilka "icke vore sig att förlita".⁵³ Det är intressant att Lybecker valde en Jute för att illustrera denna problematik, det ser ut som om Lybecker såg detta som en reell möjlighet. Helt orimlig var kanske inte denna tanke, adelsmannen Ebbe Ulfeldt deltog på den svenska sidan. Mer problematiska blir sådan sidbyten först under nationalismens epok.

En förändring av inkvarteringssystemet kom sedan tillstånd under 1680-talet. Förändringen kom efter Skånska kriget 1676-79 samt efter att enväldet införts i Sverige. De statsrättsliga förutläggningarna för en genomgripande förändring var

nu radikalt annorlunda. Alf Åberg konstaterar i *Indelningen av rytteriet i Skåne åren 1658-1700* att den nya ordningen innebar att ryttaren socialt nedklassades och att de nu blev rusthållarens tjänare.⁵⁴ Det legitimitetsproblem som orsakades av den civila myndighetens oförmåga att värna bönderna mot militären kan mycket väl ha påverkat hur olika bondegrupper sedan valde att agera under Skånska kriget.

Regionen och identiteten

Ernest Gellner har vänt sig mot de forskare som velat se en nationalism under tidigmodern tid. Ett grundläggande argument har varit att nationalism förutsätter en rörlighet bland befolkningen, en rörlighet som inte fanns i det tidigmoderna agrara samhället.⁵⁵ Rörlighet och möten med andra människor skulle därmed ha betydelse för hur människor uttrycker sin identitet. Till detta vill jag lägga till den betydelse som en aktiv och närvarande statsmakt kan ha haft för hur människor valde att artikulera sin identitet.

Under den danska tiden finns flera exempel som antyder att bönderna gav uttryck för en blekingsk identitet i mötet med överheten på Själland.⁵⁶ Under den första svenska tiden går det inte att iakttä likt pregnanta uttryck för denna blekingska identitet. Vid den lantdag som avslutade kommissionsarbetet 1669-70 visade böndernas agerande att de var ovana att samverka med andra bönder och att de blekingska bönderna inte framträdde som någon tydlig och enhetlig kraft.⁵⁷ Men någon form av blekingsk identitet går att spåra i böndernas agerande inför kommissionen. Några få suppliker använder beteckningar som "uti Blekinge".⁵⁸ Möjligen har detta tillfogats av en skrivare. Det finns dock några suppliker som markerar att det fanns en uppfattning om ett Blekinge som skiljde sig åt från de omgivande landskapen. Bönderna hänvisade till förhållande som på olika sätt var karakteristiska för Blekinge och som skiljde ut landskapet från Småland eller Skåne. Det

kunde handla om sedvanor eller om skatteförhållanden.⁵⁹

Beteckningen Blekinge var inte någon tydlig och ofta använde beteckning i böndernas skrivelser. I borgarnas suppliker var Blekinge en närmast obefintlig kategori. Borgarnas värld var den egna staden och dess problem och det var kring dessa frågor supplikerna kretsade. Ingen borgare under-tecknar med eller omtalar sig som borgare i en stad i Blekinge. Det var namnet tillsammans med möjligen stadens namn och datum som avslutade supplikerna. Däremot måste Amiralitetskollegiet när man skrev om staden Ronneby tillfoga "i Blekinge" för att förklara vilken stad man talade om.⁶⁰ Städerna var konkurrenter inbördes. Kristianopol klagade på att bönder for staden förbi till Ronneby och borgarna i Sölvesborg ondgjorde sig över Karlshamn. Endast under lantdagen framträdde borgarna som ett samlat stånd. När de egna problemen någon gång relaterades till en värld större än den egna staden var det i jämförelse med andra städer i Blekinge eller i övriga Sverige. Kristianopol ville ha samma rätt att sälja oxar som "de Kalmariske", man ville ha hjälp av Ronneby för stadens militära utgifter och man vill slippa tullen som i Landskrona.⁶¹

Prästernas suppliker skilde sig på ett markant sätt från både bönders och borgares. I prästernas skrivelser var beteckningen Blekinge mycket mer frekvent. Man talade om "prästerna i Blekinge" eller "här i Blekinge" eller i "denna provinsen Blekinge." Prästen i Sölvesborg skrev under med "Jag fattig man av Sölvesborg i Blekinge." Kategoriseringen Blekinge återkom på flera sätt och det stod klart att detta var en geografisk bestämning som hade relevans i prästens värld.⁶² Prästerna i Medelstads härad framförde till kommissionen att de fullmäktige som skulle resa till riksdagen "måste tillika av Blekinge Provins bliva deputerad" motiveringen till detta var att man menade att de skånska prästerna inte kunde känna till förhållandena "på denna orten" så väl som hos dem själva.

När prästerna diskuterade punkterna med kommissionen förklarade man att dessa skånska präster "inte så noga veta beskaffenheten av Blekingska väsendet" och många ärenden försumrades.⁶³ För prästerna fanns en föreställning om ett blekingskt väsen, något åtskiljande. Kanske var detta särskiljande bara upplevelsen av att man hade sämre materiella villkor. Men det är också möjligt att beteckningen det blekingska väsendet också döljer en föreställning om en blekingsk karaktär?

Bönderna var inte rörliga över stora geografiska avstånd med några få bondeseglare som undantag. Borgarna däremot rörde sig i annan värld där fler av dem reste och man mötte handlande borgare från andra städer. Även om inte varje borgare i praktiken kunde flytta till en annan stad fanns detta sannolikt med som en del av borgarens föreställningsvärld. Den geografiska rörligheten bör ha varit viktig för borgarens identitet. Blotta känslan av att tillhöra ett stånd där man hade gemensamma intressen oavsett i vilken stad vid Östersjön man bodde i medförde en mindre geografisk bundenhet. Beroendet av en specifik överhet kunde upplevas som villkorlig. Den skomakargesäll som inte antogs i skomakarskrået i Ronneby och som var ett tvisteämne inför kommissionen hade trots allt arbetat en tid i Köpenhamn och sedan återvänt. Andra exempel visar borgare som rörde sig mellan olika städer.⁶⁴ I borgarens värld fanns åtminstone en föreställning om att man kunde röra sig i en värld som formades av hans ståndstillhörighet inte primärt hans geografiska hemvist eller rikstillhörighet. Det var möjligt att bege sig från Ronneby till Köge eller Stralsund där han hade sina handelskontakter. Denna föreställning eller reella möjlighet är sannolikt också förklaringen bakom borgarnas mer självmedvetna uppträdande gentemot överheten. Man kände sig inte lika starkt bundna till överheten som de bönder som hade så oerhört mycket svårare att lämna gårdarna och finna nya utkomstmöjligheter. Prästerna rörde sig i en geografisk värld som bestäm-

des av stiftets utsträckning och som innebar att man förflyttade sig över landskapsgränserna och deras levnadsbetingelser blev allt mer beroende av förhållandet till överheten i riket. Det fanns en stiftsorganisation och en organisation med prostar som underlättade en ståndsmässig samordning där man kunde uttrycka sig som representant för prästerna i Blekinge och de villkor som generellt gällde i detta område.

Centralmaktens närvaro i lokalsamhället kom att påverka människors förhållande till sin identitet. Borgarnas möte med kommissionen innebar att man tydligare definierade sig som tillhörig en stad i konkurrens med andra städer. Konflikten mellan Sölvesborg och Karlshamn var tydlig i detta fall. Ståndsidentiteten underordnades den geografiska identiteten. Flera exempel visar att kommissionen kom att fungera som katalysator för konflikter mellan socknarna vilket gjorde att även bönderna markerade sin tillhörighet till en socken i konflikt med andra socknar. Bönderna i Mörrum och Asarum klagade till exempel över grannsocknarna som drog sig undan eller slapp undan vid militärens genommarscher. Bönderna från Förlä socken markerade mot dem som bodde uppe i skogen och på öarna.⁶⁵ För prästerna innebar mötet med centralmakten att man fick en makt utanför stiftet att relatera sig till, en makt som kunde påverka deras ekonomiska situation.

Gränsbygdsidentitet

Även om människorna i Blekinge generellt sett knappast bör ha varit speciellt rörliga så var området inte isolerat, man bör ha mött relativt många främmande människor, vilket kan ha återverkat på hur man formade sin identitet. En identitet som formades i ett gränsområde. Svenskar, tyskar, holländare och danskar ingick i ett handelsmönster med Östersjön som gemensam nämnare. För att denna handel skulle fungera kunde man inte alltför starkt accentuera olika geografiskt förankrade identiteter. Små konflikter framskyntar i en stad

som Ronneby där en handelskontakt i en konflikt-situation kunde benämnas som svensk eller tysk. Samtidigt är det bestående intrycket det nära samarbete som fanns mellan borgarna i flera städer runt Östersjön. Bönderna hade egna kontakter i tyska städer eller mötte tyska och holländska handlare i bondehamnarna, samtidigt som svenska bönder från Småland genomkorsade landskapet på sin färd ned mot kuststäder och bondehamnar. Blekinge hade också först under 1600-talet drabbats av en starkare dansk integrationsprocess. Befolkningen mötte handlande människor från olika delar av Östersjön, vilket innebar att begreppet främpling måste ha haft en innebörd som inte enkelt gick att förena med något hotfullt. Främlingen var närmast en förutsättning för överlevnad i detta gränsområde. Förutsättningarna för att stereotypisera och använda främlingen som hot i en process där något inkluderande och sammanhållande skulle framhävas blev därmed annorlunda. Tillsammans formades i Blekinge sannolikt något vi kan benämna en gränsbygdsidentitet. Men något väsentligt händer med identitetsmönstret i och med bytet av nationstillhörighet.⁶⁶

Nationaliseringen av vardagskonflikten

Statsbytet innebar att gamla konflikter, som även fanns under den danska tiden, nu kom att diskuteras i termer av danskt och svenskt. Det som tidigare hade omnämnts som en gammal sedvana blev nu en gammal "dansk" sedvana. Det nya var inte bara nytt det var en ny "svensk" lag eller sedvana. Parterna började tala om den "svenska" respektive "danska" regeringstiden och en borgmästare kunde omnämnas som "dansk" eller "svensk".⁶⁷ De nationella beteckningarna börjar användas mer frekvent och de medvetandegjordes men detta ledde inte till några större kontroverser. De nationella eller etniska beteckningarna betyder inte att konfliktnivån på något sätt höjdes. Däremot kan vi se hur enskilda aktörer upptäckt att

det fanns en potentiell dynamik i dessa nationella beteckningar och att man kunde använda denna retorik för egna syften.

Tingskrivaren Hindrik Johansson beskriver i en inlägga till kommission sin kritik mot fogden Ekman och att denna vid sin frånvaro hade en "dansk man" som ersättare. Problemen i rättskipningen som han lyfte fram hängde samman med att "okunnige danske personer" skötte förrätningarna. Av inläggen förstår man att tingskrivare Johansson gärna kunde tänka sig att på ett bättre sätt sköta uppdraget som kungens fogde.⁶⁸ Borgmästaren i Karlshamn valde att misstänkliggöra sina antagonister genom att hänvisa till att de var dansksinnade. Från Blekinges danska tid finns ett exempel där några köpmän vill bli av med sina konkurrerande svenska köpmän, varvid beteckningen "svenska" kommer till uttryck.⁶⁹ Fienden i dessa vardagskonflikter nationaliserades för att använda Peter Sahlins beteckning.⁷⁰

Dessa tillfällen då fienden eller vardagskonflikterna nationaliserades kom till uttryck genom enskilda lokala aktörer. Däremot möter detta inget gensvar från varken den svenska eller den danska överheten. Skälet till detta var att nationella och etniska beteckningarna inte hade någon större betydelse annat än som en beteckning på den aktuella fienden. Holländska borgmästare och tyska borgare utgjorde inte vid denna tid något problem i de svenska städerna, men danska borgare kunde som aktuella fiender tidvis misstänkliggöras.

Flera av de konflikter som aktualiseras mellan invånarna i Blekinge och den svenska överheten var konflikter som man även haft med den danska överheten. Under den danska tiden hade borgarna i städerna ifrågasatt böndernas handel i bondehamnarna och sökt stöd hos överheten på Själland, en konflikt som går tillbaka till 1400-talet, detta konfliktmönster utvecklades även under den svenska tiden.⁷¹ Bönderna hade under den danska tiden fört en enveten kamp för en halvskatteprin-

cip som man uppfattade närmast som ett privilegium, även denna kamp fortsatte under den svenska tiden.⁷² En lika långdragen konflikt handlade om böndernas uppfattning att ett kronohemman kunde överföras till andra bönder utan överhetens inblandning samt att kronohemman även skulle gå i arv. Mot detta vände sig såväl den danska som den svenska överheten.⁷³ Överheten skiftade men de grundläggande konflikterna kvarstod.

Det är långt senare som konflikterna börjar fyllas med ett nationellt innehåll. Peter Sahlins beskriver i sin undersökning om gränsen mellan Frankrike och Spanien hur böndernas konflikter i Cerdanya nationaliserades, men framförallt under 1700- och 1800-talen. Det var de egna tvisterna kring bland annat landområden som iklädde nationalistiska termer.⁷⁴ På liknande sätt menar Anders Linde-Laursen att det under 1800- och 1900-talen grävdes en "gröft" i Öresund, då olika konflikter fylldes med ett kulturellt och särskiljande innehåll.⁷⁵

Integrationsprocessen

Kommissionens möte med lokalbefolkningen handlade om en rad olika konkreta och vardagliga konflikter. Ett samtal utvecklades mellan undersåte och överhet där normer och värderingar som rörde den nya ordningen indirekt diskuterades. Bönderna fann en ordning orättmätig och de förklarade varför, överheten bemötte argumenten och förklarade sin ståndpunkt. Dessa möten utvecklades i en integrativ riktning där den svenska politiska ordningen diskuterades. Riksdagens och Kungl. Maj:ts ställning klargjordes genom konkreta exempel. Olika statliga instanser och deras roll lyftes fram genom konkreta frågeställningar. Detta gällde generellt för mötet med de nya invånarna i riket. Men supplikerna visar också att stånden förhöll sig och mötte den nya överheten på något olika sätt. Bönder och borgare kunde inte möta eller valde att inte möta överheten på samma sätt. Integrationen i riket handlade om att stånden prö-

vade sin plats i det svenska riket och i vilket förhållande man stod till den nya överheten.

Genom att undersöka de suppliker som inkom till kommissionen är det möjligt att blottlägga viktiga ingredienser i denna integrationsprocess. Jag väljer här att inte närmare diskutera den källkritiska frågan om förhållandet mellan den skrivare som skrev ned supplikerna och den avsändare som formulerade själva innehållet. På goda grunder menar jag att man kan anta att avsändarna verkligen formulerade ett individuellt innehåll som återspeglar föreställningar hos individen och det stånd man tillhörde.⁷⁶

Det finns i supplikerna några gemensamma drag, tydligast märks detta i det formbundna och reglerade skrivsättet. Denna formbundenhet visar sig i inledningar och i avslutningar. Supplikerna börjar med en avskild hälsningsfras där den överhet man tillskrev omtalades med alla upptänkliga titlar. Därefter kom själva brevet med en inledande fras där man åter betygade överheten sin vördnad, följt av argumenteringen i sakfrågan. Supplikerna avslutades med formuleringar som understök undersåtens ställning i förhållande till sin överhet och slutligen en underskrift, eventuellt med ett åtföljande bomärke.⁷⁷ Detta tema kunde sedan varieras på olika sätt. Dessa formella drag återkommer i skrivelser från präster, borgare och bönder.

Ett självklart och gemensamt drag i supplikerna var att avsändarens position som undersåte tydliggjordes. Detta kunde förtydligas med att man framhävde sig själv som "undersåte", "tjänare" eller att man beskrev det "patronatsförhållnade" som rådde mellan undersåten och överheten. Sistnämnda begrepp innebar att avsändaren av suppliken i och för sig erkände sig som undersåte men också att denne poängterade det ömsesidiga i denna relation. En god patron hade förpliktelser mot sina undersåtar. Även begreppet "skattedragare" var en vanlig beteckning, denna beteckning lyfter även fram supplikanten som delaktig i riket

– samhället.⁷⁸ Ett närbesläktat sätt att beskriva ett patronatsförhållande var att använda beteckningen "befordrare" eller "mäktiga befordrare." Den som hade makt att befordra, förändra eller påverka den enskildes liv.⁷⁹ I avslutningarna återkom de mångordiga och snirkliga formuleringarna som var ämnade att på ett otvetydigt sätt klargöra relationen mellan undersåte och överhet. En del avslutningar var mer målande som "tjänaren intill döden" eller "tjänare med Liv, Blod och Gods."⁸⁰ Graden av den beskrivna undersåtligheten kunde variera. Detta något omständliga skrivsätt hade en distinkt funktion: Det fick inte råda minsta tvekan om hur relationen till överheten såg ut och att avsändaren inte hade några intentioner att ifrågasätta denna relation.

För att understryka avsändarens goda och fredliga avsikter kunde olika begrepp infogas i texten. "Hög Ädle och välborne herrar, önskandes all lycksalig prosperitet till Själ och Liv"⁸¹ eller lyckönskningar om överhetens "sundhet" eller "starkhet."⁸² Ordet "fred" återkom i några inledningar.⁸³ Att använda ordet fred kan tolkas som ett sätt att understryka sitt goda uppsåt i en region som under lång tid präglats av krig. Men begreppet fred hade också en vidare betydelse som Eberhard Isenman framhållit. I andra sammanhang lyftes under tidigmodern tid ofta begreppet fred fram tillsammans med begreppet rättvisa (peace and justice, pax et iustitia). Fred innebar frånvaron av våld men också en gemensam förpliktelse att lösa gemensamma konflikter på den rättsliga arenan. Den kristna sammankopplingen fred och kärlek visar ytterligare i riktning mot normer som avvisar de våldsamma lösningarna. Fred var ett sätt att understryka och garantera enhet, konstaterar Isenman⁸⁴

Trots denna formbundna likhet som med största säkerhet hade åstadkommit av någon skrivare fanns det skillnader. Borgarnas och prästernas avslutningar var oftast kortare och något formellare. Innehållet var hållet på en mer saklig prosa, vilket

var tydligast i borgarnas skrivelser. Exempelvis kunde en borgare skriva under sin supplik med enbart efternamnet och punkt, utan snirklande och upprepande formuleringar som i böndernas skrivelser.⁸⁵ Prästerna uttryckte sin relation till överheten genom att betona rollen som tjänare men också som "Guds tjänare" eller som överhetens "förbedjare".⁸⁶ Både präster och borgares suppliker uttrycker en tydligare närhet till överheten. Den sakligare prosan lyfter fram sakargumenten, det är som om avsändaren kunde förvänta sig en diskussion på nästan samma nivå och avsändarna förväntade sig att argumenten beaktades.⁸⁷

Böndernas suppliker skiljer sig från de andra stånden sätt att skriva. I dessa suppliker fanns det en additiv struktur, olika former av upprepningar och en ofullständig eller omständlig struktur.⁸⁸ Bönderna använde även ett språk med anknytning till vardagslivet där man istället för att använda abstrakta förklaringar hänvisade till verkliga händelser.⁸⁹ Långa beskrivande och detaljrika skildringar där anklagelsen låg i själva den vardagliga skildringen av det inträffade var vanliga i böndernas suppliker.⁹⁰ Detta är ett framställningssätt som Walter J Ong lyfter fram som exempel på skrivsätt med rötter i en muntlig kultur.⁹¹ Närheten till det muntliga skiljer ut böndernas suppliker från de övriga: När problemen med militära genommarscher beskrivs så heter det "Då flygande fana går" och de bönder som beskrev sin ankomst till Ronneby beskrev att de kom till staden "om aftonen i regnväder mörk och moln", en fattigdomsbeskrivning förtydligades med att man fick gå med "tiggarsstaven".⁹² Borgarnas framställningar var mer sakliga och gav företräde för de rationella argumenten, böndernas suppliker var konstruerade på ett annat sätt där känslomässiga, empatiska, inslagen också var tydligare

Ett uttryck, närmast en kliché, som återkommer i många suppliker från samtliga grupper är begreppet "Jag fattig man" eller "vi fattiga bönder".⁹³ När en änka skrev till kommissionen

använde hon beteckningarna "fattig änka", "fattig bedrövad änka" eller "fattig sorgfull bedrövad änka" sammanlagt tolv gånger i samma inlägga och dessutom omtalade hon sina faderlösa barn. Allt för att beveka kommissionen.⁹⁴ Andra empatiska inslag var att omnämna fattiga barn, omyndiga barn eller många barn.⁹⁵ Kommissionerna kunde även bevekas på andra sätt: en moder med omyndiga barn "gick på två kryckor". Avsändaren kunde omtala "överflöd" av "fattiga änkor", "lama och krymplingar" som fanns i socknen, beskrivningar som "fattig gammal man" som var "över 78 år".⁹⁶ Några av dessa skrivelser var formulerade av kvinnor och var klart mer välartikulerade än andra skrivelser. Materialet är inte tillräckligt omfattande för att göra en jämförelse mellan manligt och kvinnligt skrivande, eller snarare formulerande, men de två citaten reser intressanta frågor om ett könsbundet uttrycksätt under 1600-talet.

Det finns anledning att uppmärksamma denna fattigdomsretorik. Beteckningen "jag fattig man" var inte något specifikt nordiskt fenomen. Fattigdomsretoriken förekom även i tyska suppliker.⁹⁷ Peter Blickle menar att begreppet fattig alltmer glider över från att beskriva en ekonomisk maktlöshet till att beskriva en politisk maktlöshet.⁹⁸ I Sverige har Eva Österberg poängterat hur undersåtligheten smyger sig in i det svenska språkbruket.⁹⁹ Om man förbinder denna fattigdomsretorik med den religiösa tematik som fanns nästan uteslutande i böndernas suppliker, framträder ett mönster.

Den religiösa tematiken i supplikerna

Den religiösa tematiken eller hänvisningar till detta i inledningsfraserna finns inte i borgarnas skrivelser. Prästerna använde Gud eller Jesus i ett fåtal skrivelser.¹⁰⁰ I böndernas suppliker återfanns öppet religiösa anspelningar i några inledningar, men sedan dök det religiösa inslaget upp i den löpande texten och i avslutningarna.¹⁰¹ I böndernas suppliker fanns inslag som lyfte fram böndernas böner

för överheten och här fanns inslag som påvisade en ordning där även överheten hade en makt som stod över dem. Till detta kom sedan skrivningar som lyfte fram den tröstande guden.¹⁰²

Det fanns även metaforer i supplikerna som hade en religiös klangbotten. Hänvisningar till familjen, försörjningen och barnen var återkommande inslag i böndernas suppliker. Detta har även uppmärksammats i tyska suppliker. Familjen och barnen användes som en sorts betydelsebärande metafor, menar Otto Ulbricht.¹⁰³ Det var ett dygdeideal som lyftes fram där familjen och försörjningsplikten var viktiga bärande element. Familjen fick under den svenska stormaktstidens oroliga och tidvis kaotiska förhållanden en starkt laddad betydelse, menar Barbro Bergner, som talar om familjens sakralisering. Det var hemmet och familjen som stod i centrum för livshistorien, i stormaktstidens likpredikningar. Ett kristet dygdeideal som gällde alla i samhället oavsett stånd, detta trots det skiktade ståndsamhället.¹⁰⁴ Det kristna dygdeidealet blev i detta sammanhang betydelsebärande och sammanhållande. Det var en norm som inte kunde tillbakavisas. Bönderna uttryckte en önskan om att överheten skulle se till att bönderna fick praktisk möjlighet att uppfylla dessa dygder.

En änka lyfte fram gråten i sin inlaga. En bonde förklarade den orättvisa han utsatts för "med gråtande tårar."¹⁰⁵ Detta sätt att understryka sin klagan med bilden av gråt var en schablon som på ett tidstypiskt sätt ofta återkom i olika framställningar. Nils Erik Villstrand omnämner tårarna som ett "betydelsebärande element i tidens politiska kultur", det påminde om den dåtida politikens "non-verbala former". Andra forskare har på olika sätt tolkat tårarnas roll i retoriken under tidigmodern tid.¹⁰⁶ Otto Ulbricht vill förankra detta intresse för sinnesrörelse i en protestantiskt kristen kontext.¹⁰⁷

Denna sinnesrörelse där tårarna spelade en stor roll var en del av en luthersk-ortodox predikostil. De som lyssnade till en predikan skulle inte bara

övertygas av förnuftsmässiga argument, de skulle göras emotionellt delaktiga och åhörarens affekter skulle engageras och detta blev ett viktigt inslag i 1600-talets lutherska förkunnelse. Men det var också en retorik som hade antika rötter.¹⁰⁸ Även i domstolarnas praxis återfanns denna tradition där medlidandet var en viktig del av argumentationen. Domstolens medlidande, dess *miseratio* skulle förbindas med *indignatio*, moralisk harm och vrede.¹⁰⁹ Vad bönderna gjorde i sina suppliker var att de använde en väl etablerad retoriktradition och vände den mot överheten.

Supplikerna uttryckte viktiga element i en kristen världsbild så som den uppfattades av bönderna. Detta var sannolikt den kristna världsbild som diskuterades bland bönderna och den världsbild man lärde sig i sockenkyrkorna. Böndernas världsbild behöver inte ha varit enhetlig mer än i ett avseende, samhällets kultur var religiös. De tolkningsramar man använde och knappast kunde ifrågasätta var religiösa. Det gick inte att tänka sig en värld utan Gud. Inom denna religiösa ram kunde sannolikt de folkliga föreställningarna vara mycket vida. Den bild som förmedlades var en del i den lutherska stånds läran som fick sitt uttryck i hustavlan. Denna lära kan mycket väl ha varit omstridd, men den användes.¹¹⁰ Den uttryckte en i detta sammanhang viktig tanke i det att den gav andra personer än överheten ett inflytande. Även om detta inflytande var begränsat så var det en överblickbar värld, makten var inte okontrollerad. Hustavlan var också en genuskonstruktion som band samman mannens – husbondens makt med kungen och Gud.¹¹¹ Denna distribuerade makt hade husbonden så länge kungamakten och kyrkan garanterade honom den, husbonden knöts samman med överheten i en relation som legitimerades av religionen. Detta var en patriarkal ordning och ett symbiotiskt förhållande, men den gav en liten öppning där den lilla människan, i form av mannen – husbonden, hade en plats i samhällsordningen.

Oavsett hur den religiösa ordningen värderades, innebar den att hög och låg, överhet och undersåte relaterades till något gemensamt. Hade man en hård och okänslig överhet fanns det tröst att få, den orättfärdiga överheten skulle få sitt straff. Vedergällningstanken var något levande i denna världsbild och straffen kunde drabba riket kollektivt.¹¹² Orättvisor behövde inte bestå i evigheter. Det nödvändiga hoppet fanns med i denna världsbild. Att använda sig av och hänvisa till denna religiösa världsbild i supplikerna var ett sätt att hänvisa till den meningsfulla helhet som utgjordes av en värld där bönder och herrar fanns och där de olika aktörerna borde tänka på vilka följder deras agerande hade. Trots att det var folket som framförallt skulle beakta detta straff ligger tanken nära till hands att även överheten kunde dra på sig Guds ogillande och orsaka straff i form av olika landsplågor.¹¹³ Allt och alla ingick i en helhet skapad av Gud.

Den religiösa världsbilden tillhandahöll symboler och metaforer som möjliggjorde ett samtal mellan hög och låg om något gemensamt som rörde rätt och rättvisa.¹¹⁴ Det fanns en uppfattning om vad som var "billigt" och om vad som var legalt och det hade en gemensam referensram oavsett om man kom från Sverige, Danmark eller någon av de nordtyska hamnstäderna.

Sammanfattning

Det möte mellan de forna danska undersåtarna och den nya svenska överheten som redovisats utspelade sig under ett år under en relativt fredlig period mellan två krigsperioder. Valet av period innebär både en begränsning och en tillgång när det gäller räckvidden av de slutsatser som kan dras ur denna undersökning. Valet av perspektiv och valet av undersökningsperiod har haft fördelen att tendenser och processer synliggjorts som medför att tolkningar med hjälp av nationalistiska, etniska eller kulturellt nationalistiska begrepp ställt sig problematiskt. Flera exempel visar att befolkning

gen i Blekinge slagits för samma saker mot både den danska och den svenska överheten. Det för befolkningen hotfulla var den allt starkare och aktivare centralmakten som på olika sätt gjorde ingrepp i den lokala ordningen. Ökad professionalisering och centralisering var ett hot under den danska såväl som den svenska tiden. Böndernas hamnar, deras halva skatt och deras vana att hantera kronojorden som egen jord, detta var ifrågasatt av både dansk och svensk överhet. Men den aktiva närvarande statsmakten kunde också innebära möjligheter för utsatta personer eller grupper. Den lokala maktordningen utsatte individer för en godtycklig maktutövning, denna maktutövning utmanades av 1600-talets maktstat, för den enskilda änkan eller den utsatta bonden var detta av betydelse.

Denna aktiva statsmakt fungerade också som en katalysator i lokalsamhället där gamla undanträngda konflikter mellan socknar och härader eller mellan individer var möjliga att uttrycka. Lojalitets- och identitetsmönster prövades och förändrades i mötet med statsmakten. För vissa grupper var detta något hotfullt och för andra innebar detta nya möjligheter.

Två förhållanden bör lyftas fram som underlättade många blekingars integration i det nya riket. Det första förhållandet rör Blekinges plats i det ekonomiska rummet. Detta ämne har inte behandlats i denna text men några allmänna påpekanden kan dock göras. Blekingarnas ekonomi var sammanvävd i en ekonomisk region eller ett nätverk som inneslöt svenska, danska och tyska områden och där Östersjöhandeln var navet. I denna region var riksgrensarna alltid problematiska. För några var gränserna ett hinder och för andra en möjlighet. Handelns förutsättningar förändrades i och med riksbytet, vilket gynnade viss handel och vissa grupper medan andra grupper fick det besvärligare. Men blekingarna rörde sig i samma ekonomiska rum där villkoren för ekonomisk verksamhet skiftat vid olika tillfällen. Statsbytet inne

bar inte generellt nya levnadsbetingelser för *alla* blekingar.

Det andra förhållandet som bör lyftas fram handlar om den kulturella eller ideologiska sfär som 1600-talets blekingar rörde sig inom. Statsbytet innebar inte ett distinkt byte från något tydligt danskt till något annorlunda svenskt i kulturell eller politisk-ideologisk betydelse. Den värld man rörde sig i när det gäller normer och värderingar var en gemensam kristet luthersk värld där föreställningen om en god kristen ordning och relationen undersåte – överhet var väl kända. Samma krav kunde ställas på en dansk kung som på en svensk kung. Det fanns förutsättningar för ett gemensamt samtal där ordningen i riket kunde diskuteras och prövas. Själva samtalet mellan undersåte och överhet hade i detta sammanhang en integrerande funktion. För kronobönder och självägande bönder inträdde även en politiskt betydelsefull förändring som inte skall underskattas, man fick tillträde till riksdagen.

Det stora problemområdet rörde den militära närvaron. Det var kring denna fråga som det stora antalet tvister rörde sig. Det visade sig också att i denna fråga hade den svenska centralmakten svårt att upprätthålla sin auktoritet och det svenska styrets legitimitet kunde ifrågasättas i och med att befolkningen inte kunde värnas mot militära övergrepp. Förändringar kom till stånd i denna fråga men inte förrän efter skånska kriget och efter det att enväldet införts i Sverige. Hur detta hänger samman och om det hänger samman är en intressant fråga som dock ligger utanför ämnet för denna uppsats. Skånska kriget avlöste en tid av möten och samtal mellan undersåte och överhet, men interaktionen mellan parterna avslutades inte, den vidtog i nya former. Skånska kriget skulle kunna ses som ett nederlag för det mer fredliga mötet 1669-70. Men kriget och kommissionsarbetet kan även ses som en del i en långsiktigt integrativ process med flera olika nivåer av interaktion där både kriget och samtalet var verksamma ingredienser.

Den kontrafaktiska frågan kan ställas vad som hade hänt om inte kommissionen genomfört sitt arbete 1669-70, hur hade Skånska kriget då utvecklats?

NOTER

- 1 För en utförlig diskussion om Blekinge i det danska riket, se Bergman, *Makt*, 2002, s. 63-128.
- 2 Bergman, *Makt*, 2002.
- 3 Rosén, "Statsledning", 1946.
- 4 Rosén, *Skånska reduktions- och privilegiefrågor*, 1944, s. 21-32, Rosén, "Hallands försvenskning", 1959, s. 7-14.
- 5 Malmö recess punkt 9. Dübeck, *Fra gammel dansk*, 1987, s. 109.
- 6 Rosén, *Skånske reduktions- och privilegiefrågor*, 1944: Diskussionen om adelsprivilegierna s. 69-110; om stadfästelse under förmyndarregeringen eller under myndig konung och kopplingen till ståndsintressen s. 100-102, 112; om Gårdsrätten s. 102; Kommissionen 1669, s. 104-105; om de nya godsbesittarnas inverkan på privilegiediskussionen, s. 106-107, 111.
- 7 Wägner, *Skånska kommissionen*, 1886, Bilaga, s. 36-42.
- 8 Ibid., Instruktionsen punkt 5.
- 9 Riksarkivet i Stockholm (forkortet RA): Äldre kommittéarkiv (ÄK), Nr. 629: Kommissionen i Skåne, Halland och Blekinge, Vol. 1 (Protokoll 30/9 1669-30/1 1670), punkt 1-2, s. 1472-1478.
- 10 Ibid., Vol. 1, s. 1518-1519.
- 11 Ibid., Vol. 1, punkt 1 och 2, s. 1530.
- 12 Styffe, *Lantdagen*, 1885.
- 13 Hallenberg, *Skånska kommissionen*, 1907, s. 12.
- 14 RA, ÄK, nr. 629: Vol. 1, punkt 8, s. 1382.
- 15 Ekedahl, *Det svenska Israel*, 1999, s. 16 och 48.
- 16 Bogren, *Den kyrkliga försvenskningen*, 1937, s. 321.
- 17 Fabricius, *Skaanes overgang I*, 1906, s. 40, 79, 52, 89, 152. *II* (1906), s. 122, 123, 125, 153. *III* (1952), s. 47, 78, 182; Se även Hallenberg *Skånska kommissionen*, 1907, s. 19, 54, 57-59.
- 18 Hallenberg, *Skånska kommissionen*, 1907, s. 25-26; Rördam, *Historiske samlinger III*, 1898, s. 140-143, *II*, s. 339; Lennartsson, *Säng*, 1999, s. 86, 215-218.
- 19 RA, ÄK, nr. 629: Vol. S (Inkomna missiver), s. 1474.
- 20 RA, ÄK, nr. 629: Vol. 1 Kristianopel s. 6-9, 12-14; Vol. 1 Ronneby s. 159-160; Vol. X (Efterföljande städers och dess borgerskaps saa i gemen som vars och ens i synnerhet angelägenheter och suppliker nembl. Aff provincien Bleking, såsom Christianopel, Ronneby, Carlshamn och Sölvesborg, Christianstads län såsom Christiansstad, Simbrishabn, Malmöhus län såsom Ystad, Malmö, Skanör, Trellebrog etc. Item ifrån Kiöbenhavn insinuerade vid den K. Skånska kommissionen 1669 el 1670), Sölvesborg, s. 165, punkt 10; Vol. 1, s. 459 och 479, Denna ordning med en lokal kämnärsrätt beskrivs i Vol 1, s. 1911, punkt 3; Karlshamn se stadens privilegier, Rosenberg, *Karlshamns historia*, 1918, Del 1, s. 192.
- 21 RA, ÄK, Vol. 1, s. 35-43, 41; liknande kritik Vol. EE (Allmogens av Blekinge såsom Östra (ÖM), Medelstad (MH), Lister (LH) och Bräkne (BH) härad, Christianstads län såsom Öster och Wäster Göinge samt Albo, Willands och Gärd's härad, s. 214 och 222, s. 6, punkt 15; Vol. 1, s. 7; Vol. HH (Civilbetjänernas så i gemen som vars och ens i synnerhet av Skåne, Halland och Blekinge insinuerade memorialer, påminnelser som suppliker vid den K:gen Skånske Comiss: s. 23 (punkt 3), Vol. X, s. 113, punkt 1.
- 22 RA, ÄK, Vol. 1, s. 7-8.
- 23 RA, ÄK, Vol. HH, s. 23 och 1170.
- 24 Appel. *Tinget*, 1999, s. 576-577, 603, 609, 623.
- 25 RA, ÄK, Ronneby Vol. 1, s. 164, 159-60; Vol. X, s. 91; Kristianopel Vol. 1, s. 7-9; Karlshamn Vol. 1, s. 526.
- 26 RA, ÄK, Vol. 1, s. 40, 276-283.
- 27 Ibid., Vol. 1 s. 43; landstingsmöten hölls en gång i månaden eller var sjätte vecka, se Vol. 1, s. 164.
- 28 RA, ÄK, Vol. HH, s. 23.
- 29 RA, ÄK, Vol. 2 (Protokoll 1/2 1670-8/8 1670), s. 73, punkt 15
- 30 Tingsordningen i Östra härad, Rigsarkivet i Köbenhavn (forkortet DRA), Skånske registre (forkortet Sk reg.) 7/3 1574; Öppet brev till menige bönder i Lyckå län, Sk reg. 15/12 1575; Menige häradsfogdar och allmoge över allt Blekinge, Skånske Tegneler (forkortet Sk Tegn.) 15/6 1582; Befallning till kommissionen som undersökte konflikten mellan Jörgen Bille och bönderna, Sk. Tegn. 16/3 1575. Kritik av likartad natur riktades mot tingsordningen i Skåne, se DRA, Kancelliets Brevbøger, 5/6 1581; Sk. reg. 15/12 1575; Öppet brev 11/6 1560, *Corpus constitutionum*, Bd. 1, s. 78; se även Johansen, "Den danske adel", 2001, s. 559 och 561.
- 31 RA, ÄK, Vol. 1, s. 12-15.
- 32 Ibid., Vol. 1, s. 527-529.
- 33 Se diskussion om 1619 års stadga i Lindberg, "1619 års stadga", 1937; Humle, "Stadgan", 1968; Ericsson, *Borgare*, 1988, s. 95-97
- 34 RA, ÄK, Vol. 1, s. 1472-1478, punkt 1-2.
- 35 Ibid., Vol. 1, s. 96-98.
- 36 RA, ÄK, Vol. X, s. 81, 84, 85, 87.
- 37 RA, ÄK, Vol. 2, s. 772f.
- 38 RA, ÄK, Vol. EE, s. 16, punkt 17, 39, 47, 70, 125, 131, 163, 273, 306, 308, 316. Vol 1, s. 70, 82, 209.

- 39 RA, ÄK, Ebbe Simonssons memorial Vol. 1, s. 523-525; Ebbe Simonsson supplik Vol. 1, s. 1413-1417; Kommissionens utfrågning ang. landshövdingens memorial, Vol. 1, s. 1993-1995.
- 40 RA, ÄK, Vol. EE, s. 221.
- 41 RA, ÄK, Vol. 1, s. 232-233.
- 42 Ibid., Vol. 1, s. 228, 213, 238, 251, 323, 390, 1798, 1827: Vol. EE, s. 51, 127, 99, 207, 234, 248, 284, 290, 298, 323, 333.
- 43 Ibid., Vol. EE, s. 237, 248, 290 (punkt 10), 333; Vol. 1, s. 214, 255 (punkt 3), 257 (punkt 5), 390 (punkt 8), 402 Skrivarskeppa Vol. 1, s. 257.
- 44 RA, ÄK, Vol. 1, s. 215, 238, 244; Böndernas anklagelse att riksdagsbeslut "violeras", Vol. EE, s. 235 (punkt 7); Medelstads bönders inlaga mot fogden, Vol. 1, s. 251-295; diskussionen om böndernas ovilja, s. 260-263; fogdarnas förslag och anklagelserna mot böndernas processande på tinget, Vol. HH, s. 1170.
- 45 Ibid., Vol. 1, s. 272.
- 46 Ibid., Vol. EE s. 110; Vol. 1, s. 85 och 191; Vol. 1, s. 173-182.
- 47 Ibid., Vol. HH, s. 1170.
- 48 Lennersand, *Rättvisans och allmogens beskyddare*, 1999, s. 98, 186
- 49 RA, ÄK, nr.629, Vol. F (Acter angående åtskillige personer och ärender som registret innehåller insinurat vid commisionen uti Skåne, Halland och Blekinge 1669 och 1670, s. 85, 561-577.
- 50 Bergman, *Makt*, 2002, s. 175-168.
- 51 RA, ÄK, nr. 629, Vol. 3 (Memorialprotokoll 1669-70, koncept till resolutioner, koncept 1669-1671), Brev till Kungl. Maj:t. 29/4 1670 om lantmilisens inrättande.
- 52 RA, ÄK, nr. 629, Vol. T (Landshövdingens såsom H. Augustin Leyonschiölds och H. Håkan Nillson Skyttes och H. Johan Hårds åtskillige påminnelser, insinuerade vid den K. Commisionen 1670), s. 1189, punkt 13.
- 53 RA, ÄK, Vol. 1, s. 1555-1618, Punkt 1-16.
- 54 Åberg, *Indelningen*, 1947, s. 181-182.
- 55 Gellner, *Nationalism*, 1999.
- 56 Bergman, *Makt*, 2002, s. 75-83.
- 57 Ibid., s. 319-333.
- 58 RA, ÄK, Vol. EE (Bräkne härad), s. 290, 296. Övrig vol. EE, s. 158, 175, 212, tingsvitnet vol. EE, s. 216. Dessutom Förkärla sockens skrivelse vol. EE, s. 154. Supplikerna där Blekinge används i geografisk betydelse: Vol. EE, s. 11, 14, 158, 252, 306
- 59 Ibid., Vol. EE, s. 269; Vol. 1, s. 509; Vol. EE, s. 7, punkt 17; vol. EE, s.; Bräkne härad Vol. EE, s. 292, punkt 5; Mörrum Vol. EE, s. 239; Vol. 1, s. 172.
- 60 RA, ÄK, Vol. X, s. 74.
- 61 Ibid., Vol. X, s. 2, punkt 5, 6, 7.
- 62 Blekinge återfinns med likartade användning, RA, ÄK, vol. R (Prästerskapets så i gemen som vars och ens i synnerhet af Skåne, Halland och Blekinge insinuerade suppliker vid den K. Commissionen 1669 och 1670), s. 85, 88, 90, 100, 105, 108, 110, 115, 124, 149, 153, 154; Vol. 1, s. 75, 149, 301-302.
- 63 Ibid., Vol. R, s. 110; Vol. 1, s. 305-396. Vid 1672 års riksdag finns ingen präst från Blekinge närvarande, stiftets representanter hämtades från Landskrona och Dalby/Hällestad. Hallenberg, *Skånska kommissionen*, 1907, s. 92.
- 64 RA, ÄK, Vol. X, s. 66, 149, 151.
- 65 RA, AK, Vol. EE, s. 298, 252.
- 66 Ang. Blekinges integrationsprocess i det danska riket se Bergman, *Makt*, 2002, s. 63-128; ang Blekinges plats i ett ekonomiskt handelsmönster, se Ibid., s. 88-114.
- 67 RA, ÄK, Vol. 1, s. 34-35; Vol. EE, s. 51; Vol. 4 (Kommissionens berättelse till Kongl. Maj:t, koncept, renskrift), s. 38v, 38h; Vol. EE, s. 15, (punkt 6); Vol. 1, s. 59-60, 194, 257, 290, 402.
- 68 RA, ÄK, Vol. A, s. 435.
- 69 DRA, Sk. Tegn. 29/1 1603.
- 70 Sahlins, *Boundaries*, 1991, s. 163.
- 71 Bergman, *Makt*, 2002, s. 91-94, 216-218.
- 72 Ibid., s. 66-69, 195-200.
- 73 Ibid., s. 209-215.
- 74 Sahlins, *Boundaries*, 1991, s. 144-155.
- 75 Linde-Laursen, *Det nationales natur*, 1995, s. 69-101.
- 76 Se Bergman, *Makt*, 2002, s. 283-307 som bygger på forskning om bönders skrivande och skrivarnas roll hos Villstrand *Bokstävver*, 1999; Ulbricht *Supplikationen*, 1996; Ong *Muntlig*, 1996; se även Lennartsson *Säng*, 1999, s. 48.
- 77 RA, ÄK, Vol. X, s. 36.
- 78 RA, ÄK, Vol. EE, s. 131.
- 79 Befodrare återfinns i ÖH i 8 av 56 suppliker, MH 5/24, BH 4/15, LH 1/16; Bergman, *Makt*, 2002, s. 292.
- 80 RA, ÄK, Vol. EE, s. 294.
- 81 Ibid., Vol. EE, s. 36, liknande s. 108, 193.
- 82 Ibid., Vol. EE, s. 223.
- 83 Fred i böndernas suppliker se Vol. EE, s. 189, 234. Prästerna Vol. R, s. 108.
- 84 Isenman, "Norms and Values", 1997, s. 189-190.
- 85 RA, ÄK, Vol. X, s. 112.

- 86 RA, ÄK, Vol. R, s. 91, 101, 107, 108, 114, 132, 153.
- 87 Borgarnas skrivelser se Bergman, *Makt*, 2002, s. 289-290.
- 88 Exempel RA, ÄK, Vol. EE: ÖH s. 26, 80, MH s. 154, 161, BH s. 306, 321-322 och s. 329, LH s. 246, 248.
- 89 Ibid., Vol. EE, s. 169, 99.
- 90 Ibid., Vol. EE, s. 70, 89, 252.
- 91 Ong, *Muntlig*, 1996, s. 49-72.
- 92 RA, ÄK, Vol EE, s. 158, 245, 300 (punkt 7).
- 93 Ibid., Vol. EE, s. 131, Vol. R, s. 153.
- 94 Ibid. Vol. EE, s. 197, 223.
- 95 Ibid., Vol. EE, s. 114, 163, 165, 194, 223, 317, 308.
- 96 Ibid, Vol. EE, s. 21 punkt 17.
- 97 Ulbricht, "Supplikationen", 1996, s. 165, 166, 172; ang. fattigdomsretoriken se även Ulbricht "Angemasste Leibeigenschaft", 1991, s. 20, 24, 25.
- 98 Blickle, *Kommunalismus*, 2000, s. 72.
- 99 Österberg, "Vardagens sträva samförstånd", 1993, s. 136; Österberg, "Participation", 1987, s. 321.
- 100 RA, ÄK, Vol. R, s. 107.
- 101 RA, ÄK, Vol. EE: MH suppliker s. 161, 187, 195, 221, 234; exempel med hänvisning till "tjänare" vol. EE, s. 24, 26, 40, 50, 68, 74, 73, 125, 139, 153, 174, 181, 194, 203, 209, 210, 222, 236, 239, 261, 266, 268, 275, 288, 307, 309 316, 318, 320, 329, 339. Exempel på Gud och överheten vol. EE, s. 51, 52, 75, 94, 108, 109, 110, 126, 161, 175, 189, 215, 221, 223, 247; Vol. I, s. 295; andra exempel Vol. EE, s. 167, 163. Se även s. 239.
- 102 Ibid., Vol. EE, s. 179, 188, 194.
- 103 Ulbricht, "Supplikationen", 1996, s. 166.
- 104 Bergner, "Dygden", 1997, s. 82-84.
- 105 RA, ÄK, Vol. I, s. 510.
- 106 Villstrand, "Bokstäver", 1999, s. 137; Englund "Om gråtens historia.", 1991, Se även Nilsson, *I rörelse*, 2000, s. 123.
- 107 Ulbricht, "Supplikationen", 1996, s. 165.
- 108 Ekedahl, *Det svenska Israel*, 1999, s. 118-122, 124-126, 130; se även Johannesson, *Gotiks renässans*, 1982, s. 64-66, 78, 83; Normann, *Prästerskapet*, 1948; Johannesson, *Svensk retorik*, 1993, s. 26-27, 40-41, 50-51, 81, 84.
- 109 Johannesson *Gotisk renässans*, 1982, s. 64.
- 110 Debatten om hustavlan se Österberg, *Folk förr*, 1995, s. 190; Aronsson., "Hustavlans värld", 1993, s. 24, 36; Lennartsson, *Säng*, 1999, s. 21-22; Larsson, *Biskopen*, 1999, s. 21-22.
- 111 Johansson, "Mannen och kvinnan", 1997, s. 48-49; Stadin, "Hade de svenska kvinnorna en stormaktstid?", 1997, s. 193-217.
- 112 Malmstedt, *Helgdagsreduktionen*, 1985, s. 193-194 och s. 199.
- 113 Ibid., s. 206.
- 114 Österberg, "Folkling mentalitet", 1992, s. 89, 98.

Trykte kilder og litteratur

Trykt kildemateriale

- Alla riksdagars och mötens besluth, samt arfföreningar, regementsformer, försäkringar och bewillningar, som på allmenna riksdagar och möten, ifrån år 1521 intill år 1721 gjorde, stadgade och bewiljade äro*, red. Anders Anton Stiernman. Stockholm, 1729.
- Corpus constitutionum Daniae: Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve, Danmarks lovgivning vedkommende, 1558-1660, Bd. 1*, red. V.A. Secher. København, 1887.
- Danmark-Norges Traktater 1523-1750, Bd. IV, V og VII*, red. L. Laursen. København, 1917-1920-1926.
- Gotlands kyrkor*, passim.
- Gotlands runinskrifter. Första och andra delen*, red. Sven B. F. Jansson och Elias Wessén. Stockholm, 1962-1978.
- Historisk bibliotek I*, red. Carl Silfverstople. Stockholm, 1875.
- Hilfeling, Carl Gustaf Gottfried, *CGG Hilfelings gotländska resor 1797 och 1799 I*, red. Torsten Gislestam. Visby, 1994.
- Hilfeling, Carl Gustaf Gottfried, *CGG Hilfelings gotländska resor 1800 och 1801 II*, red. Torsten Gislestam. Visby, 1995.
- Huitfeldt, Arild, *Danmarkis Rigis Krønike*. København, 1598-1604/1652.
- Kancelliets brevbøger 1554-1647*. København, 1885-1995
- Kong Frederik den Førstes danske registeranter*, red. Kr. Erslev & W. Møllerup. København, 1879.
- Kongl. Stadgar, Förordningar, Bref och resolutioner Ifrån Åhr 1528 in til 1701 angående Justitatie och executions-Åhrender*, red. Joh. Schmedeman. Stockholm, 1706.
- Lindström, Gustaf, *Anteckningar om Gotlands medeltid II*, Stockholm, 1895.
- Magnus, Johannes, *Historia om de nordiska folken. Första till femte boken*, red. Jan Granlund. Stockholm, 1951/1976.
- Repertorium Regni Danici*. Fortegnelse over Danmarks breve fra middelalderen med udtog af de hidtil utrykte. 2. række bd. 1-7, red. William Christensen. København, 1928-1935.
- Rosén, Jerker. "Rutger v. Aschebergs ämbetsberättelse 1693", *Scandia. Tidskrift för historisk forskning*, 17 (1946).
- Rystad, Göran. "Glimåkrabornas förpliktelsesbrev den 2 april 1677", *Glimåkra bygdevårdskommitté. Sockenbeskrivningar 2* (1960).
- Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening*, Bd. I, red. Martin Weibull. Lund, 1874.
- Gotlandslagen. Samling af Sveriges gamla lagar*, red. Carl Johan Schlyter. Lund, 1852.
- Strelow, Hans Nielson, *Cronica Guthilandorum. Den Guthilandiske Cronica*. København, 1633.
- Sveriges ridderskaps och adels riksdags-protokoll 1656-1658*, red. Bernhard Taube. Stockholm, 1877.
- Sveriges ridderskaps och adels riksdags-protokoll 1664*, red. Severin Bergh. Stockholm, 1891.
- Weibull, Martin. "Efter Roskilde fred. Ur Skånska kommissionens och Taubenfelts brev till Kungl Maj:t 1658-1660", *Historisk tidskrift för Skåneland*, 1 (1903).

Litteratur

- Ahnlund, Nils. *Sveriges riksdag: Ståndsriksdagens utdanning 1592-1672*. Stockholm: Victor Pettersons bokindustriaktiebolag, 1933.
- Alenäs, Stig. "Danska biblar togs i beslag i Skåne på 1690-talet" i *På sporet af gamle bibler*, red. Peter Raes. København: Akademisk Forlag, 1995.
- Almquist, Jan Eric. "Svensk rätts införande i de under 1600-talet med Sverige inkorporerade danske och norske provinserne",

- Svensk Juristtidning*, 22 (1937).
- Amundsen, Arne Bugge. "Konstruksjon av minne og identitet. Kirkehuset som arena 1500-1800" i *Mellem Gud og Djevelen. Religiøse og magiske verdensbilleder i Norden 1500-1800*, red. Hanne Sanders. København: Nordisk Ministerråd, 2001.
- Anderson, Benedict. *Imagined Communities*. London: Verso, 1991.
- Appel, Hans Henrik. *Tinget, magten og aren. Studier i sociale processer og magtrelationer i et jysk bondesamfund i 1600-tallet*. Odense: Odense Universitetsforlag, 1999.
- Appel, Hans Henrik. "Vaagen Mand er Ond at Vække". *Svenskekrigene 1563-1720*. København: Tøjhusmuseet, 2002.
- Aronsson, Peter. "Hustavlans värld – Folklig mentalitet eller överhettens utopi" i *Västsvensk fromhet, jämförande studier av västsvensk religiositet under fyra sekler*, red. Christer Ahlberger et al. Göteborg: Humanistiska fakulteten, 1993.
- Back, Pär-Erik. *Herzog und Landschaft. Politische Ideen und Verfassungsprogramme in Schwedisch-Pommern um die Mitte des 17. Jahrhunderts*. Lund: Gleerups förlag, 1955.
- Bager, Einar. "Danskt språk i svensk mun", *Ellebogen 1986:4*.
- Bagger, Hans. "En begivenhed der ikke fandt sted. Den dansk-russiske landgang i Skåne 1716", (Dansk) *Historisk Tidsskrift*, 103 (2003).
- Barfod, Jørgen H. *Niels Juels flåde. Den danske flådes historie 1660-1720*. København: Marinehistorisk Selskab, 1997.
- Behre, Göran, Lars Olof Larsson, Eva Österberg. *Sveriges historia 1521-1809: Stormaktsdrömmar och småstatsrealitet*. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1999.
- Bergman, Karl. *Makt, möten, gränser. Skånska kommissionen i Blekinge 1669-70*. Lund: Nordic Academic Press, 2002.
- Bergner, Barbro. "Dygden som levnadskonst. Kvinnliga dygdeideal under stormakstiden" i *Jämmerdal och fröjdesal: kvinnor i stormakstidens Sverige*, red. Eva Österberg. Stockholm: Atlantis, 1997.
- Billig, Michael. *Banal Nationalism*. London: Sage, 1995.
- Bladh, Christine. *Månglerskor. Att sälja från korg och bod i Stockholm 1819-1846*. Stockholm: Kommittéen för Stockholmsforskning, 1991.
- Blickle, Peter. *Obedient Germans? A Rebuttal. A New View of German History*, Charlottesville: University of Virginia Press, 1981/1997.
- Blickle, Peter. *Kommunalismus. Skizzen einer gesellschaftlichen Organisationsform*. Band 1: Oberdeutschland. München: Oldenbourg, 2000.
- Bogren, Yngve. *Den kyrkliga försvenskningen av Skånelandskapen och Bohuslän*. Lund: Svenska kyrkans diakonistyrelsens bokförlag, 1937.
- Bohman, Lennart. "Gotland Irredenta – program och verklighet" i *Gotlandia Irredenta. Festschrift för Gunnar Svahnström*, red. Robert Bohn. Sigmaringen: Jan Thorbecke Verlag, 1990.
- Brake, Wayne te. *Shaping History. Ordinary People in European Politics, 1500-1700*. Berkeley: University of California Press, 1998.
- Bøggild-Andersen, C.O. "Anmeldelse af Fabricius' Skånes Overgang til Sverige", *Jyske Samlinger. Tidsskrift for Danmarks historie*, Ny rk. IV Bd. (1957-1958).
- Carlquist, Gunnar. *Lunds stifts herdaminne*; Ser. II:1, Stockholm: Skeab, 1980; Ser. II:6, Lund: Gleerups förlag, 1957.
- Dahlgren, Stellan. "Der Schwedische Absolutismus am Ende des 17. Jahrhunderts und die Integration des Reichs" i *Die schwedischen Ostseeprovinzen Estland und Livland im 16.-18. Jahrhundert*, red. Alexander Loit & Helmut Piirimäe. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1993.
- Danmarks Adels Aarsbog 1900*: Syttende Aargang. København: Vilh Trydes Boghandel, 1900.
- Dansk Data Arkiv. DDA-0506: Retsprotokoller fra Helsingör og Falster i det 17. og 18. Årh. Odense 1988.
- Den svenska historien. Bd. 5-8*, red. Gunvor Greenholm. Stockholm: Bonniers Lexijon, 1992.
- Dittmer, Ulf. "Hans Nielsson Strelow och hans gotländska krönika" i *Från Gotlands dansktid*, red. Lennart Bohman, Gunnar Fritzell, Gunnar Svahnström. Visby: Gotlands fornsal, 1961.
- Dübeck, Inger. *Købekoner og konkurrence. Studier over myndigheds- og erhvervrettens udvikling med stadiet henblik på kvinders historiske rettsstilling*. København: Juristforbundets Forlag, 1978.
- Dübeck, Inger. *Fra gammel dansk til ny svensk ret: Den retlige forsvenskning i de tabte territorier 1645-1683*. København: Rigsarkivet – Gad, 1987.
- Dyrvik, Ståle. *Danmark-Norge 1380-1814. Bd. III: Truede tvillingriker 1648-1720*. Oslo & København: Universitetsforlaget og Akademisk Forlag, 1998.
- Ehn, Billy, Jonas Frykman och Orvar Löfgren. *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*. Stockholm: Natur och Kultur, 1993.
- Ekedahl, Nils. *Det svenska Israel. Myt och retorik i Haquin Spegels predikokost*. Uppsala: Gidlund, 1999.
- Elliott, J.H. *Imperial Spain 1469-1716*. Harmondsworth: Pelican, 1970.

- Eng, Torbjörn. *Det svenska väldet. Ett konglomerat av uttrycksformer och begrepp från Vasa till Bernadotte*. Uppsala: Studia historica Upsaliensia, 2001.
- Engelhardt, Paul Erik. "Skåne stift efter afståelsen til Sverige. Peder Vinstrups opfattelse af sit embede som biskop under 'forsvenskningen' af Skåne 1658-1679", *Kirkehistoriske Samlinger* 1996.
- Englund, Peter. "Om gråtens historia" i *Förflutenhetens landskap: historiska essäer*. Stockholm: Atlantis, 1991.
- Englund, Peter. *Ofredsåår: om den svenske stormaktstiden och en mann i dess mitt*. Stockholm: Atlantis, 1993.
- Englund, Peter. *Den öövertinnerlige. Om den svenska stormaktstiden och en man i dess mitt*. Stockholm: Atlantis, 2000.
- Ericson, Lars. "Absolutism eller nationalism? Till frågan om försvenskningen av magistraterna i de erövrade danske städerna under 1600-talet", *Karolinska förbundets årsbok* 1984.
- Ericson, Lars. *Borgare och byråkrater. Omvandlingen av Stockholms stadsförvaltning 1599-1637*. Stockholm: Atlantis, 1988.
- Erlandsson, Alf. *Skånska Generalguvernementet 1658-1693 och dess arkiv. Förvaltnings- och arkivhistoriska undersökningar*. Lund: Bibliotheca historica Lundensis, 1967.
- Erlandsson, Alf. "Tingsfogdar och tingskrivare i skånska generalguvernementet 1658-1683", *Arkivvetenskapliga studier*, IV (1968)
- Elgenstierna, Gustaf. *Den introducerade svenska adelns ättartavlor*. Facsimilupplaga. Stockholm: Sveriges Släktforskarförbund, 1998
- Erlandsson, Alf. *Skånska Generalguvernementet 1658-1693 och dess arkiv: Förvaltnings och arkivhistoriska undersökningar*. Lund: Gleerups förlag, 1967.
- Ersgård, Hans. "... att gemütherne måtte blifwa dragne ifrån then inclinationen the thill Dennemark hafva ...' Ett bidrag til frågan om programmet för Skånes försvenskning", *Malmö Fornminnesförenings årsskrift*, 39 (1971).
- Fabricius, Knud. *Skaanes Overgang fra Danmark til Sverige I-IV*, 1906-58, Reprografisk genudgivet og forlagt af Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie, København 1972.
- Fagerlund, Solveig. "Skräddarhustrun, borgmästaren och tullaren. Några personliga öden från 1600-talets Helsingborg" i *Kring Kärnan* 1997.
- Fagerlund, Solveig. *Handel och Vandel. Vardagslivets sociala struktur ur ett kvinnoperspektiv. Helsingborg ca. 1680-1709*. Lund: Historiska institutionen, 2002.
- Feldbæk, Ole. "Is there Such a Thing as a Medieval Danish Identity?", i *The Birth of Identities. Denmark and Europe in the Middle Ages*, red. Brian Patrick McGuire. København: C.A. Reitzel, 1996.
- Fonnesbech-Wulff, Benedicte og Karl-Erik Frandsen. *Christian 4. og 30-årskrigen. Danmarks vej fra stormagt til småstat*. København: Gyldendal Uddannelse, 2001.
- Frandsen, Karl-Erik. *Okser på vandring. Produktion og eksport af stude fra Danmark i midten af 1600-tallet*. Ebeltoft: Skippershoved, 1994.
- Fridericia, I.A. *Adelsvældens sidste Dage (1648-1660)*, 1894, Reprografisk genudgivet og forlagt af selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie, København 1975.
- Friis, Astrid. "Anmeldelse af Fabricius' Skånes Overgang til Sverige", (Dansk) *Historisk Tidsskrift*, II. rk. 5. bd (1956-1959).
- Frost, Robert I. *The Northern Wars. War, State and Society in Northeastern Europe, 1558-1721*. London: Longman, 2000.
- Gahne, August. *Bidrag till Gotlands historia under åren 1645-1654*, Stockholm: Diss. Uppsala, 1857.
- Gellner, Ernest. *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell, 1983.
- Gellner, Ernest. *Nationalism*. Landskrona: Nya Doxa, 1999.
- Giddens, Anthony. *A Contemporary Critique of Historical Materialism. Vol. 2: The Nation-State and Violence*. Cambridge: Polity, 1985.
- Gillgren, Peter. *Gåva och själ. Epitafiemåleriet under stormaktstiden*, Uppsala: Almqvist & Wiksell International, 1995.
- Gustafsson, Harald. "The Conglomerate State: A Perspective on State Formation in Early Modern Europe", *Scandinavian Journal of History*, 23 (1998).
- Gustafsson, Harald. "När blev Skåne svenskt? Ett internationellt perspektiv", *Kulturen årsbok* 2000.
- Gustafsson, Harald. *Gamla riken, nya stater. Statsbildning, politisk kultur och identitet under Kalmarunionens upplösningsskede 1512-1542*. Stockholm: Atlantis, 2000.
- Gustafsson, Harald. "The Eighth Argument. Identity, Ethnicity and Political Culture in Sixteenth-Century Scandinavia", *Scandinavian Journal of History*, 27 (2002).
- Göransson, Georg. *Canutus Havn*. Stockholm: Svenska kyrkans diakonistyrelsens bokförlag, 1950.
- Hall, Patrik. *Den svenskaste historien. Nationalism i Sverige under sex sekler*, Stockholm: Carlssons, 2000.
- Hallenberg, August. *Skånska kommissionen af år 1669-1670 och Skånelands kyrkliga förhållanden*. Dissertation. Uppsala, 1907.
- Hanssen, Börje. *Österlen: en studie över social-antropologiska sammen-*

- hang under 1600- och 1700-talen i sydöstra Skåne. Stockholm: LTs förlag, 1952.
- Hildbrand, Emil. *Den svenska statsförfattningens historiska utveckling från äldsta tid till våra dagar*. Stockholm: Nordstedt, 1896
- Hobsbawm, Eric. *Nations and Nationalism since 1780*. Cambridge: 1990. (Svensk udgave: Stockholm: Ordfronts Förlag, 1998).
- Humle, Sixten. "Stadgan om städernas administration. En undersökning på 1660-talet i promulgationsfrågan", (Svensk) *Historisk tidskrift* 1968.
- Ilsoe, Harald. "Danskerne og deres fædreland. Holdninger og opfat- telser ca. 1550-1700" i *Dansk identitetshistorie*, red. Ole Feldbæk. København: C.A. Reitzel, 1991.
- Imsen, Steinar. *Superintendenten. En studie i kirkepolitikk, kirkeadmi- nistrasjon og statsutvikling mellom reformasjonen og eneveldet*. Oslo: Universitetsforlaget, 1982.
- Ingers, Ingemar. "Uniformiteten och Skånes folkmål", *Ale* 1974:3 *The Invention of Tradition*, red. Eric Hobsbawm and Terence Ranger. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Isberg, Alvin. *Karl XI och den livländska adeln*. Lund: Bibliotheca Historica Lundensis, 1953.
- Isenman, Eberhard. "Norms and Values in the European City 1300- 1800" i *Resistance, Representation and Community*, red. Peter Blickle. Oxford: Clarendon, 1997.
- Jacobsen, Grethe. *Kvinder, køn og købstadslovgivning 1400-1600, lov- faste Mænd og ærlige Kvinder*. København: Museum Tusulanums Forlag, 1995.
- Jespersen, Knud J.V. *Danmarks historie 3: Tiden 1648-1730*. Køben- havn: Gyldendal, 1989.
- Jespersen, Knud J.V. *Dansk udenrigspolitikens historie. Bd. II: Revanche og neutralitet 1648-1720*. København: Danmarks nationaleksi- kon, 2002.
- Johannesson, Gösta. *Hälsingborgs historia del IV:2 Försvenskningen*, red. Gösta Johannesson. Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1969.
- Johannesson, Gösta. *Skåne, Halland og Blekinge*. København: Politikens Forlag, 1981.
- Johannesson, Kurt. *I polstjärnans tecken. Studier i svensk barock*. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1968.
- Johannesson, Kurt. *Gotiks renässans: Johannes och Olaus Magnus som politiker och historiker*. Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1982.
- Johannesson, Kurt. *Svensk retorik från Stockholms blodbad till Almedalen*. Stockholm: Norstedt, 1983.
- Johansen, Jens Chr. V. og Henrik Stevnsborg, "Herom findes intet i Danske Lov ...' Om brugen af Danske Lov på Falster og i Helsingør" i *Danske og Norske Lov i 300 år*, red. Ditlev Tamm. København: Jurist- og Økonomforbundets forlag, 1983.
- Johansen, Jens Chr. V. "Den danske adel og retsvæsenet 1537-1660" i *Riget, magten og æren. Den danske adel 1350-1660*, red. Per Inges- man og Jens Villiam Jensen. Århus: Aarhus Universitetsforlag, 2001.
- Johansson, Kenneth. "Mannen och kvinnan, lusten och äktenskapet. Några tidstypiska tankegångar kring gåtfulla ting" i *Jämmerdal och fröjdesal: kvinnor i stormaktstidens Sverige*, red. Eva Österberg. Stockholm: Atlantis, 1997.
- Johansson, Per Göran. *Gods, kvinnor och stickning. Tidig industriell verksamhet i Höks härad i södra Halland ca. 1750-1870*. Lund: Historiska institutionen, 2001.
- Johansson, Rune. "Nationer och nationalism. Teoretiska och empi- riska aspekter" i *Den problematiska etniciteten. Nationalism, migration och samhällsomvandling*, red. Sven Tägil. Lund: Lund University Press, 1993.
- Johansson, Rune. "Etnicitet och nationalism – ett forskningsfält gör historiker", (Svensk) *Historisk tidskrift* 2000:3.
- Kedourie, Elie. *Nationalism*. London: Hutchinson, 1960.
- Kidd, Colin. *British Identities before Nationalism. Ethnicity and Nationhood in the Atlantic World, 1600-1800*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Korff, Knud E. *Ret og pligt i det 17. århundrede. Retspraksis samt øko- nomiske, sociale og kriminelle forhold i Åsum herred 1640-48*. Odense: Odense Universitetsforlag, 1997.
- Lamberg, Marko, "Finnar, svenskar eller främlingar? Inblickar i den finska befolkningsdelens status i det svenska riket under senmed- eltiden", (Svensk) *Historisk tidskrift* 2000.
- Landberg, Georg. *Den svenska utrikespolitikens historia I:3, 1648-1697*. Stockholm: Nordstedt, 1952.
- Larsson, Olle. *Biskopen visiterar. Den kyrkliga överhetens möte med lokalsambället 1650-1760*. Växjö: Växjö stiftshistoriska sällskap, 1999.
- Larsson, Lars Olof. *Kalmarunionens tid. Från drottning Margareta till Kristian II*, Stockholm: Rabén Prisma – Tiden/Athena, 1997.
- Leide, Helga. "Ödeläggelse och uppodling efter skånska kriget. En studie av gårdar, bönder och jordens uppodling i Landskrona- trakten 1675-1700", *Scandia. Tidskrift för historisk forskning*, 37 (1971).

- Lennartsson, Malin. *I säng och säte. Relationer mellan kvinnor och män i 1600-talets Småland*. Lund: Lund University Press, 1999
- Lennerstrand, Marie. *Rättvisans och allmogens beskyddare. Den absoluta staten, kommissionerna och tjänstemännen ca. 1680-1730*. Uppsala: Historiska institutionen, 1999.
- Lerbom, Jens. *Mellan två rikerna. Integration, politisk kultur och förnationella identiteter på Gotland 1500-1700*, Lund: Historiska Institutionen, 2003.
- Lind, Gunner. *Dansk udenrigspolitikens historie. Bd. I: Konger og krige 1588-1648*. København: Danmarks nationalleksikon, 2001.
- Lindberg, Folke. "1619 års stadga om städernas administration", *Svenska stadsförbundets Tidskrift* 1937.
- Linde, Martin. *Statsmakt och bondemotstånd. Allmoge och överhet under stora nordiska kriget*. Uppsala: Uppsala University Library, 2000.
- Linde-Laursen, Anders. "Skåne: danskt, svenskt – eller skånskt?" i *Spelet om Skåne*, red. Erik Osvalds. Malmö: Malmö Museer, 1993.
- Linde-Laursen, Anders. *Det nationales natur – Studier i dansk-svenske relationer*. Lund: Nordisk Ministerråd, 1995.
- Linge, Lars. *Gränshandeln i svensk politik under äldre Vasatid*. Lund: Bibliotheca historica Lundensis, 1969.
- Lithberg, Nils. "Två krönikor. Ett minnesår i den gotländska historiskrivningens annaler", *Gotländskt Arkiv* 1933.
- Lundmark, Efraim. *Kyrkor i Dede ting. Konsthistoriskt inventarium, Sveriges kyrkor 35. Gotland. Band I:5*. Stockholm: Svenska bokhandelscentralen, 1931.
- Madsen, Haakon Bennike. *Det danske skattevesen. Kategorier og klasser. Skatter på landbefolkningen 1530-1660*, Odense: Odense Universitetsforlag, 1978.
- Malmstedt, Göran. *Helgdagsreaktionen: övergången från ett medeltida till ett modernt år i Sverige 1500-1800*. Göteborg: Historiska institutionen, 1994.
- Mann, Michael. *The Sources of Social Power, Vol. I*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
- Modéer, Kjell Åke. "Från dansk til svensk lag. Kring uniformitetsproblemet i Skånelandskapen 1645-1683", *Elbogen – Malmö Fornminnesförenings tidskrift* 1983.
- Mårtensson, Ludvig. *Förteckning över bondeståndets ledamöter vid riksdagarna 1600-1697*. Stockholm: Beckmans boktr., 1950.
- Nilsson, Fredrik. *I rörelse: Politisk handling under 1800-talets första hälft*. Lund: Nordic Academic Press, 2000.
- Nilsson, Martin P:n. "Skånes språkliga försvenskning", (Svensk Historisk tidskrift 1975:2).
- Nordin Jonas. *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden*. Stockholm: Symposium, 2000.
- Normann, Carl-E. *Prästerskapet och det karolinska enväldet. Studier över det svenska prästerskapets statsuppfattning under stormaktstidens slutskede*. Stockholm: Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag, 1948.
- Ohlsson, Stig Örjan. *Skånes språkliga försvenskning 1-2*. Landskrona: Walter Ekstrand Bokförlag, 1978-79.
- Olesen, Jens E. "Eric of Pomerania, Gotland and the Kamar Union, 1436-1440" i *Medieval Spirituality in Scandinavia and Europe. A Collection of Essays in Honour of Tore Nyberg*, red. Lars Bisgaard. Odense: Odense University Press, 2001.
- Ong, Walter J. *Muntlig och skriftlig kultur. Teknologiseringen av ordet*. Uddevalla: Media Press, 1996.
- Pamp, Bengt. *Tradering i skrift under svensk tid av Bjäre bävads jordboksnamn*. Lund: Sydsvenska ortnamnsällskapets årsskrift 1965
- Pedersen, Laurits. *Helsingør i Sundstoldstiden*. København: Nyt Nordisk Forlag – Arnold Busck, 1928.
- Pernler, Sven Erik. *Ur Gotlands medeltida kyrkoliv*, Uppsala: Barry Press, 1978.
- Poulsen, Bjørn. "Om 1600-tallets bønder og deres syn på verden. En læsning af to bondedagbøger", *Fortid og Nutid* 1994.
- Probst, Niels M. *Christian 4.s flåde. Den danske flådes historie 1558-1660*. København: Marinehistoriske skrifter, 1996.
- På jakt efter Öresundsregionen. Tankar och slutsatser från ett mångvetenskapligt forskningsprogram*, red. Harald Gustafsson. Lund: Öresundsuniversitetet, 2002.
- Ranum, Orest. "Introduction" i *National Consciousness, History and Political Culture in Early Modern Europe*, red. Orest Ranum. Baltimore/London: The John Hopkins Symposia in Comparative History 5, 1975.
- Rasmussen, Ebbe Gert. *Dette gavebrev. Det politiske spil omkring den bornholmske opstand og Peder Olsens indsats i løsrivelsesværket 1658-59*. Rønne: Hakon Holm Offset, 1982.
- Reinholdsson, Peter. *Uppror eller resningar? Samhällsorganisation och konflikt i senmedeltidens Sverige*. Uppsala: Universitetsbiblioteket, 1998.
- Reynolds, Susan. "Medieval *origines gentium* and the Community of the Realm", *History*, 68 (1983).

- Reynolds, Susan. *Kingdoms and Communities in Western Europe 900-1300*. Oxford, 1984.
- Reynolds, Susan. "Regnal Sentiments and Medieval Communities" i *Nationalism*, red. John Hutchinson and Anthony D. Smith. Oxford: Oxford University Press, 1994.
- Rian, Øystein. *Danmark-Norge 1380-1814. Bd. II: Den aristokratiske fyrstestaten 1536-1648*. Oslo & København: Universitetsforlaget og Akademisk Forlag, 1997.
- Roosval, Johnny. *Rute setting. Sveriges kyrkor 42. Gotland band II*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet, 1935.
- Roosval, Johnny. *Hejde setting. Sveriges kyrkor 54. Gotland band III*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet, 1942.
- Rosén, Jerker. *Hur Skåne blev svenskt*. Stockholm: Hugo Gebers förlag, 1943.
- Rosén, Jerker. *Skånska privilegie- och reduktionsfrågor 1658-1686: studier rörande Karl XI:s skånska råfstpolitik och Skånes försvenskning*. Lund: Acta regiae societatis humaniorum litterarum Lundensis, 1944.
- Rosén, Jerker. *Den svenska utrikespolitikens historia II:1, 1697-1720*. Stockholm: Nordstedt, 1952.
- Rosén, Jerker. "Hallands försvenskning" i *Hallands historia* Del 2. Halmstad: Landstinget, 1959.
- Rosén, Jerker. "Statsledning och provinspolitik under Sveriges stormaktstid: En författningshistorisk skiss", *Scandia*, 17 (1946) genoptrykt i *Från Sveriges stormaktstid*, red. Jerker Rosén. Lund: Gleerups förlag, 1966.
- Rosenberg, Hilding. *Karlshamnns historia 1664-1914*. Del 1. Karlshamn, 1918.
- Rystad, Göran. *Johan Gyllenstierna, rådet och kungamakten*. Lund: Bibliotheca Historica Lundensis, 1955.
- Rystad, Göran. "Stormaktstidens riksdag 1611-1718" i *Riksdagen genom tiderna*, red. Herman Schück. Stockholm: Sveriges riksdag – Riksbankens jubileumsfond, 1985.
- Rystad, Göran. "Försvenskningen av Skåne" i *Spelet om Skåne*, red. Erik Osvalds. Malmö: Malmö Museer, 1993.
- Rystad, Göran. *Karl XI. En biografi*. Lund: Historiska media, 2001.
- Röndahl, Uno. *Skåneland utan förskoning: om kungahusens och den svenska överklassens folkdräp och kulturskövling i Skåneland. En studie av omnationaliseringens tragik*. 2. oplag. Karlshamn: Lagerblad, 1993.
- Rørdam, Holger Fr. *Historiske Samlinger og Studier vedrørende danske Forhold og Personligheder især i det 17. Aarhundrede I-IV*. København: Universitetsboghandler G.E.C. Gad, 1891-1902.
- Sahlins, Peter. *Boundaries: The Making of France and Spain in the Pyrenees*. Berkeley: University of California Press, 1989.
- Sanders, Hanne. "Religiøst eller nationalt verdensbillede? Skåne efter overgangen til Sverige i 1658" i *Mellem Gud og Djævelen. Religiøse og magiske verdensbilleder i Norden 1500-1800*, red. Hanne Sanders. København: Nordisk Ministerråd, 2001.
- Sandmo, Erling. *Voldssamfundnets undergang. Om disiplineringen av Norge på 1600-tallet*. Oslo: Universitetsforlaget, 1999.
- Schück, Adolf. *Gotlands politiska historia. Boken om Gotland I*. Visby: Sylve Norrbys bokhandel, 1945.
- Schück, Herman. "Gotland och biskoparna i Linköping", *Gotländsk Arkiv 1961*.
- Siltberg, Tryggve. "Gotlands extraskatter 1530-1645 och befolkningen på 1610-talet", *Gotländskt Arkiv 2000*.
- Sjöberg, Åke G. "Strelows krönika – En kompletterande synpunkt", *Gotländska studier*, Visby: S:t Knuts Gille, 1972.
- Skansjö, Sten. *Skånes historia*. Lund: Historiska media, 1997.
- Skovgaard-Petersen, Karen. "The Literary Feud between Denmark and Sweden in the Sixteenth and the Seventeenth Centuries and the Development of Danish Historical Scholarship" i *Renaissance Culture in Context. Theory and Practice*, red. J.R. Brink & F. Gentrup. Aldershot: Scolar Press, 1993.
- Smith, Anthony, D. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell, 1986.
- Spruyt, Hendrik. *The Sovereign State and its Competitors. An Analysis of Systems Change*. Princeton: Princeton University Press, 1994.
- Stadin, Kekke. *Småstäder, småborgare och stora samhällsförändringar. Borgarnas sociala struktur i Arboga, Enköping och Västervik under perioden efter 1680*. Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1979.
- Stadin, Kekke. "Hade de svenska kvinnorna en stormaktstid? Stormaktstidens svenska stat och konstruktionen av genus", *Scandia. Tidskrift för historisk forskning*, 64 (1997).
- Stolt, Bengt. "En predikstol från 1548", *Gotländskt Arkiv 1998*.
- Styffe, Carl Gustaf. *Landtdagen i Malmö 1669*. Dissertation. Stockholm, 1845.
- Sundberg, Tommy. "Gotlands statsrättsliga ställning under medeltiden och till 1645", *Haimdagor 1997:3*.
- Sundin, Jan. *För Gud, Staten och Folket. Brott och rättskipning i Sverige 1600-1840*. Stockholm: A.-B. Nordiska Bokhandeln, 1992.
- Söderberg, Johan. "En fråga om civilisering: Brottsmål och tvister i svenska häradsrätter 1540-1660", (Svensk) *Historisk tidskrift*, 1992.

- Taussi Sjöberg, Marja. "Tinget som social arena", (Svensk) *Historisk tidskrift*, 1990.
- Tersmeden, Lars. "Stormen för Köpenham", i *Carl X Gustaf och Danmark: Källkritik och krigshistoria*, red. Arne Stade. Stockholm: Militärhistorisk förlag, 1965.
- Tham, Wilhelm. *Den svenska utrikespolitikens historia I:2, 1560-1648*. Stockholm: Nordstedt, 1960.
- Thunander, Rudolf. *Hovrätt i funktion. Göta hovrätt och brottmålen 1635-1699*. Stockholm: Nerenius & Santérus Förlag AB, 1993.
- Tilly, Charles. *Coercion, Capital, and the European States, AD 990-1990*. Cambridge Mass.: Blackwell, 1990.
- Ulbricht, Otto. "Angemasste Leibeigenschaft, Supplikationen von Schleswigschen Untertanen gegen ihre Gutsherren zu Beginn des 17. Jahrhunderts", *Demokratische Geschichte*, 6 (1991).
- Ulbricht, Otto. "Supplikationen als Ego-Dokumente. Bittschriften von Leibeigenen aus der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts als Beispiel", i *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte*, red. Winfried Schulze. Berlin: Akademie Verlag, 1996.
- Villstrand, Nils Erik. "Bokstäver, bönder och politik. Muntligt och skriftligt i 1700-talets politiska kultur" i *Att komma till tals. Nedslag i den nordiska historiens vardagslunk och konflikter*, red. Peter Danielsson et al. Växjö: Universitetet, 1999.
- Wallman, Sonja. "Jämlika jämtar? Tinget som social arena under 1640-talet" i *Mellan två statssystem. Jämtland under 1600-talet*, red. Per Sörlin, Umeå: Mithögskolan, 1995.
- Weibull, Carl Gustaf. "Freden i Roskilde. Aktstycken och framställning", *Historisk tidskrift för Skåneland*, 3 (1908).
- Weibull, C.G. *Freden i Roskilde den 26 februari 1658*. Stockholm: Gothia, 1958.
- Weibull, Martin. "Om Skånes adel under öfvergångstiden 1658-1700", *Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning* Utg. af Föreningen för Skånes fornminnen och historia genom Martin Weibull, 1868-69.
- Wessén, Elias. *Gutasagan och Gotlands kristnande, Boken om Gotland I*, Visby: Sylve Norrbys bokhandel, 1945.
- Wägner, Sven. *Skånska kommissionen af 1669-1670: ett bidrag till de skånska landskapens inre historia*. Lund, 1886.
- Wörmer, Stig. *Danmark og Skåne. Fra krig og forsvenskning til Øresundsregion*. København: Gads Forlag, 2003.
- Yrwing, Hugo. *Gotland under äldre medeltid*, Lund: Gleerups, 1940
- Yrwing, Hugo. *Gotlands medeltid*, Visby: Gotlandskonst, 1978.
- Åberg, Alf. *Indelningen av rytteriet i Skåne åren 1658-1700. Försvenskingsproblemet i belysning av det militära organisationsarbetet*. Lund: Gleerups förlag, 1947.
- Åberg, Alf. *Snapphanarna*. Stockholm: LT, 1951.
- Åberg, Alf. "Skånes försvenskning – ett svensk-danskt tvisteämne", *Svensk tidskrift*, XLIII (1956).
- Åberg, Alf. *När Skåne blev svenskt*, Stockholm: LT, 1958.
- Åberg, Alf. "Den politiska historien 1658-1718" i *Hälsingborgs historia Del IV:1 Försvenskningen*, red. Gösta Johannesson. Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1969.
- Åberg, Alf. *Striden om Skåne*. København: Høst, 1997.
- Ödin, Hanne & Hejdström, Raymond. "Christian IV – kung över Gotland 1588-1645", *Gotländskt Arkiv* 1988.
- Österberg, Eva. "Participation, representation och politisk kultur i den svenska självstyrelsen", (Svensk) *Historisk tidskrift* 1987:3
- Österberg, Eva. "Folklig mentalitet och statlig makt. Perspektiv på 1500- och 1600-talens Sverige", *Scandia. Tidskrift för historisk forskning*, 58 (1992).
- Österberg, Eva. "Vardagens sträva samförstånd. Bondepolitik i den svenska modellen från vasatid till frihetstid" i *Tänka tycka tro. Bondepolitik i den svenska modellen från vasatid till frihetstid*, red. Gunnar Broberg, et al. Stockholm: Ordfront, 1993.
- Österberg, Eva. *Folk förr. Historiska essäer*. Stockholm: Atlantis, 1995.
- Österberg, Eva. "Sega gubbar? Den skiftande offentligheten och bönder i rätten under tre hundra år" i *Rätten. En festskrift till Bengt Ankarloo*, red. Lars M. Andersson et al. Lund: Nordic Academic Press, 2000.

Forfatterne

STIG ALENÄS, f. 1947. Som præst i Veberöd er han kommet i kontakt med det lokalhistoriske materiale i Vomb sogn. I 2000 aflagde han licentiat-eksamen på afhandlingen 'Lojaliteten, proster-na, språket. Studier i den kyrkliga försvenskningen i Lunds stift under 1680-talet'. Han arbejder som doktorand i kirkehistorie ved Centrum för teologi och religionsvetenskap, CTR, ved Lunds universitet.

KARL BERGMAN, f. 1949. Lektor ved Blekinges tekniska högskola i Karlskrona. I 2002 blev han Fil. Dr. ved Lunds universitet med afhandlingen *Makt, möten, gränser*. Hans forskning er rettet mod identitets- og integrationsspørgsmål i et langtidsperspektiv kombineret med en speciel interesse for politisk kultur og en generel interesse for mennesket som kulturelt agerende individ.

SOLVEIG FAGERLUND, f. 1955. Ansat ved Växjö universitet, hvor hun støttet af *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien* forsker i udvandring fra Stensjö i Döderhults sogn. Hun underviser dels i svensk historie i perioden fra 1500 til 1815, dels i hverdagens historie og introduktion til historien. I 2002 blev hun Fil. Dr. ved Lunds universitet på afhandlingen *Handel og vandel*.

KARL-ERIK FRANDBEN, f. 1940. Siden 1967 har han været ansat ved Institut for historie, Københavns Universitet, først som amanuensis siden som lektor. Han har især arbejdet med perioden mellem 1500 og 1800, hvor han har skrevet om det danske landbrugs historie og om den

dansk udenrigspolitik historie mellem 1523 og 1588. For tiden arbejder han på et projekt om den store pest, der hærgede Østersøområdet i begyndelsen af 1700-tallet.

HARALD GUSTAFSSON, f. 1953. Professor i historie ved Lunds universitet. I sin forskning har han behandlet emner i nordisk historie i tidsrummet 1500-1850, især spørgsmål om politisk indflydelse, politisk kultur, statsdannelse og identiteter. Nu forsker han i identiteter og integration i Skåne og Øresundsregionen i 1600-talet.

JENS CHR. V. JOHANSEN, f. 1949. Ekstern lektor ved Institut for historie, Københavns Universitet. 1991 blev han dr. phil. på en afhandling om det 17. århundredes danske trolddomsprocesser. Han har endvidere forsket i og offentliggjort afhandlinger om retssikkerhed, kriminalitet og retsvæsen i det 16.-18. århundrede. For nærværende beskæftiger han sig med Skånes historie efter overgangen til svensk styre.

JENS LERBOM, f. 1964. Underviser på *högskolorne* i Halmstad og i Malmø og på Lunds universitet. I 2003 blev han Fil. Dr. ved Lunds universitet på afhandlingen *Mellan två riker*. Han forsker i sociale relationer i Øresundsområdet før og efter 1680.

FREDRIK PERSSON, f. 1976. Doktorand ved *Historiska institutionen*, Lunds universitet. Han arbejder på en afhandling om anvendelsen af historie i skånsk regionalisme.

